

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ABBASÎ DEVLETİ'NDE MERKEZÎ YAPI VE SİYASAL
HİYERARŞİ (H. 334-363)

Jinan Abdulkareem Abed AL-LAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Aydın EFE

Çankırı – 2024

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ABBASÎ DEVLETİ'NDE MERKEZÎ YAPI VE SİYASAL
HİYERARŞİ(H. 334-363)

Jınan Abdulkareem Abed AL-LAMI
ORCID: 0009-0003-8509-6901

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Aydın EFE

ankırı – 2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	vi
TEZ KABUL VE ONAY	vii
ÖNSÖZ	viii
ÖZET.....	ix
ABSTRACT.....	x
KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Genel tarih kitapları.....	3
1.2. Biyografi, kesimler ve soy kitapları	4
1.3. Tarihi coğrafya kitapları.....	5
1.4. Dil sözlükleri.....	5
1.5. Tarih tamamlayıcı kitapları	6
1.6. Referanslar	6
2. MERKEZİ YAPI VE HİYERARŞİK SIRALAMANIN KAVRAMI VE HALİFE EL-MUTÎ'-LİLLÂH TANIMI VE DÖNEMİNDEKİ GENEL DURUMLAR (334-364).....	12
2.1. Merkezi yapı ve hiyerarşik sıralama kavramı	12
2.1.1 Dil biliminde yapı (هيكل):.....	12
2.1.2 Terimsel olarak yapı (هيكل):	12
2.1.3 Dil biliminde merkez (المركز) kavramı:.....	13
2.1.4 Terimsel olarak merkez (المركز):	13
2.1.5 Merkezi yapıyı şu şekilde tanımlayabiliriz:	13
2.1.6 Hiyerarşik düzen teriminin kavramı:	14
2.2. Halife (El-Mutî-Lillâh)H (334-363) / (M 946-973) 'in biyografisi.....	14
2.3. Halife el-Mutî'-Lillâh döneminde abbasi devleti'nin genel durumu.....	18
2.4. (334-364) Döneminde yaşanan önemli olaylar	23
2.4.1. Bağdat'taki ekonomik kriz	25
2.4.2. Hamdanilerle ilişkiler:.....	25
2.4.3. Mısır hükümdarı Ahşid'in ölümü	27

2.4.4. Fas'ın hükümdarı Kaim'in vefatı:	27
2.4.5. Büveyhi emiri Muizzüddeve'nin ölümü ve oğlu Bahtiyâr'ın devleti devralması	27
2.4.6. Halife el-Mutî'-Lillâh'ın vekaletnamenin kaldırılması	28
2.4.7. Muizzüddeve'nin kardeşi İmadüddeve'nin dönemi ve onun yerine geçişi.....	28
2.4.8. Hacerül Esved'in yeniden yerine konulması	28
2.4.9. İmran Bin Şahin'in bağımsız bir devlet kurması	29
2.4.10. El- Mutî' li-llah halifesine karşı komplolar (H. 358-360)	29
2.4.11. Diğer olaylar.....	29

3. ABBASİ SARAYI'NIN MERKEZİ YAPISINDAKİ EMİRLER, VELİAHT PRENSLER, BAKANLAR, POLİS VE YARGI YETKİLİLERİ (H 334-364).. 32

3.1. Emirler.....	32
3.2. İzzüddeve Bahtiyâr	35
3.3. Velihtın	36
3.3.1. Vilayet.....	36
3.3.2. Ahd.....	37
3.3.3. Halifelikten feragat: "el- mutî' li-llah"	41
3.3.4. Halife Tâi'-Lillâh (H 363-381) (M 974-991).....	42
3.3.5. Halife Tâi'-Lillâh'ın sonu	45

4. BAKAN: VEZİR..... 46

4.1. Bizim üzerinde durduğumuz dönemde:	48
4.2. El-Muti Li-Llah'ın hilafet döneminde görev yapmış olan vezirler:	50
4.2.1. İbn Şirzâd (H 334 – M 945)	50
4.2.2. Vezir el-Muhallebi (H 339-352 / M 950 -963) / (H 291-352) (M 903 - 963)..	51
4.2.3. İbn Fesancıs vezirliği (M 969 /H 359)	54
4.2.4. Şirazi (H 357 / M 967) (H 303-362)	55
4.2.5. İbn bakiyye'nin vezirliği (H 362-367./M 972-978.) / (H 314-367.) / (M 926-978.)	57
4.3. Polis şefi	60
4.3.1. El-Ebzâi'cî.....	63
4.3.2. Tekink	64
4.4. Yargı (القضاء)	64

4.4.2. En önemli hâkimler ve görev sürelerinden bahsedeceğiz.	67
4.4.2.1. Ebu'l-Hasan Muhammed bin Salih el-Haşimi, bilinen adıyla İbn Ümmü Şeyban (H 334-M 945) (v. H293-369 / M 906-979).....	68
4.4.2.2.Ebu's-Saib Utbe bin Ubeydullah bin Musa el-Hemezani (H 264-350 /M 878-961).....	69
4.4.2.3. Ebu'l-Hasan İbn Ebu's-Şevarib (H 335-336. /M 946-947.) - (v. H 405. / M 958.)	71
4.4.2.4. Ebu's-Şevarib ailesinden Ebu'l-Abbas el-Hanefi	71
4.4.3. İkinci dönem,(H 352-447 /M 963-1055) yılları aras:.....	72
4.4.3.1. Ebu Beşir Ömer bin Eksem eş-Şafii (Doğum: H 284 /M 896 - Ölüm: H 357 /M 967) (Görev süresi: M 352-356).....	72
4.4.3.2. Kâdı İbn Ma'ruf (H 306-381. / M 918-991. / M 356-966.):.....	73

5. BÜVEYHİ VE EL-MUTİ Lİ-LLAH DÖNEMİ'NDE ABBASÎ SARAYININ MERKEZİ ORGANİZASYONU: KÂTİPLER, HACİBLER (MABEYİNCİ)VE CARİYELER..... 75

5.1. Kâtipler.....	75
5.1.1. Kâtiplerin tanımı	75
5.1.2. Kâtibin terim anlamı	75
5.1.2.1 Ebu Ahmed El-Fazl Bin Abdurrahman Şîrâzî (H 291-352) İdi.	78
5.1.2.2 Ebu Nasr İbrahim B. Ali B. İsa B. Davud B. Said En-Nasranî (H 350/M 961)	79
5.1.2.3 Ebu Muhammed Es-Sulhi (M 944-962 / H 351-363)	80
5.2. Hâcib	81
5.3. Cariyeler.....	85

6. ABBASİLER SARAYINDA HİZMET VEREN DOKTORLAR, ASTROLOGLAR, GÖZ DOKTORLARI(KÂHİLLER) VE DÎVAN ÇALIŞANLARI VE DİĞER GÖREVLER (HİCRÎ 334-363) 89

6.1. Doktorlar ve astrologlar	89
6.1.1. Doktorlar	89
6.1.1.1. İshak bin Şuleyta.....	92
6.1.1.2. Ebu'l-Hüseyin Ömer bin ed-Dehli.....	93
6.1.1.3. Sâbit b. Sinân b. Sâbit b. Kurra (v. 365-975).....	93
6.1.2. Astrologlar	95

6.1.2.1. Ebu'l-Kâsim Ali bin Muhammed et-Tenûhî'dir.	97
6.1.2.2. Ebu İshak el-Harrani es-Sabi, edebiyatçı	98
6.2. Göz doktorları (kâhilller) ve dîvan çalışanları	98
6.2.1. Dîvanlarda çalışanlar ve diğer görevler	98
6.2.1.1. el- Mutî' Li-İlah'ın hilafeti döneminde (H 334./M 962.).....	101
6.2.1.2. İbrahim bin Hilal bin İbrahim bin Harun es-Sabi, Ebu İshak'tır (H 313./M 925.).	102
6.2.2. Göz doktorları /kâhilller ve anlamı	104
6.3. Oğlanlar eğitmenleri ve hazine görevlileri.....	106
6.3.1. Mürebbiler (adap eğitmenleri)	106
6.3.2. Diğer görevler	110
7. ABBÂSÎ SARAY GÖREVLİLERİNİN ATANMASI VE GÖREVDEN ALINMASI (H 334-363)	114
7.1. Göreve atama ve görevden alma kavramı:.....	114
7.1.1 Dil bakımından görevden alma kavramı:	114
7.1.2 Görevden almanın çeşitleri:	115
7.1.3. Saray görevlilerinin atanma ve görevden alma politikası:	115
7.1.4 Vezirin atanması politikası:.....	116
7.1.5 Yargı atama politikası,	116
7.1.6. Polis atama politikası	118
7.1.7. Hâcib atama politikası.....	119
7.2 Abbasi sarayında devlet memurlarının görevden alınmasına ilişkin usuller ve formülü (H. 334-363).	119
7.2.1. Görevden alma emirleri:	119
7.2.2 Vezirin azledilmesi:	120
7.2.3. Hâkimlerin/kadıların görevden alınması.....	120
7.2.4. Halifenin kâtibinin görevden alınması	121
7.2.5. Polis şeflerinin görevden alınması	122
7.2.6. Hacib'in görevden alınması.....	122
7.3. Görevden almanın ardından yapılan işlemler	123
7.3.1 Sürgün	123
7.3.2 Hapis	123
7.3.3 : Mülkiyetin devlet tarafından el konulması (müsadere)	124

8. SONUÇ	127
KAYNAKÇA	130
EKLER:-	148
ÖZGEÇMİŞ.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum *Abbâsî Devleti'nde Merkezî Yapı ve Siyasal Hiyerarşi (H. 334-363)* adlı çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim..

... / ... / 201..

İmza

Jinan Abdulkareem Abed AL-LAMI

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Jinan Abdulkareem Abed AL-LAMI tarafından hazırlanan *Abbasî Devleti'nde Merkezî Yapı ve Siyasal Hiyerarşi (H. 334-363)* başlıklı bu çalışma, 11/06/2024 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliğiyle* başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Doç. Dr. Aydın EFE	İmza:
Üye	: Doç. Dr. Ahmet GÖZLÜ	İmza:
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EĞİLMEZ	İmza:

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/....../ 201.. tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır. Salat ve selam, mahlûkatın en şerefli varlığı, Efendimiz Muhammed'in, onun temiz ailesinin ve tüm ashabının üzerine olsun. Her şeyden önce, kendisi için her türlü övgüyü hakkıyla dile getiremeyeceğimiz Allah'a hamd ederim. O'nun büyük keremine ve bol nimetlerine şükürler olsun. Allah'ım; rahmet evladı, en güzel yaratılışın sahibi Muhammed bin Abdullah'a, temiz ve saf ailesine ve tüm ashabına sonsuz salat ve selam olsun.

Özellikle Abbasi sarayı içindeki mevkilerin yapısı ve Allah'a itaat eden halifenin etrafındaki görevlilerin devletteki karar vericiye yakın olmaları nedeniyle devletin çarkını yönetmedeki rolleri ile ilgili olanlardan biriydi. bizi bu çalışmaya dalmaya ve bu pozisyonlardan, çalışanlarından, yaşamlarından ve halkla ilişkilerinden bahsetmeye iten nedenler. Bu sebeple, Abbasi Devleti'nin yapısal düzenine ve siyasi ve idari piramidi temsil eden bu yapıya ışık tutmak zorunlu hale gelmiştir. Bu yapı; devleti yöneten Abbasi Halifesi, onun çocukları ve akrabaları yani Abbasi ailesi (çünkü onlar devlette en üst düzey otoriteyi temsil ediyorlardı), Abbasi Sarayı, halifenin kendisi, emir, tahtın varisi ve devlet işlerinde halifeye yardımcı olan memurlar, bakanlar, hükümet katibi ve polis yetkilileri ile temsil edilmiştir. Tüm bunlar, Abbasi Halifeliği'nin merkezi olan Bağdat'taki halifelik sarayına bağlıydılar. Abbasi sarayındaki memurların bu dönemde önemli bir rolü vardı, sadece karar verme sürecine yakın değillerdi aynı zamanda bazıları direkt halifelerin kararlarında etkin rol oynuyordu. Bazen halifelere baskı yaparak kararlar çıkarmalarını sağlamış, bazen de onları serbest bırakmışlardır.

Bu dönemin özelliği, en yüksek otoritenin veya piramidin başının önceki dönemlerde olduğu gibi Abbasi Halifesi olmaması ve Büveyhi emirlerinin elinde olmasıdır. Abbasi Halifesi'nin atama ve memurları, varisleri, bakanları, hükümet kâtibi ve kadıları görevden alma kararları Büveyhi emirlerinin kontrolü altına girmiştir. Bazı durumlarda yetki halifeye bırakılarak kendi memurlarını seçmesine izin verilmiştir..

..../..../ 2024

Jinan Abdulkareem Abed AL-LAMI

ÖZET

Tezin Başlığı : Abbasî Devleti'nde Merkezî Yapı ve Siyasal Hiyerarşi (H. 334-363)
Tezin Yazarı : Jınan Abdulkareem Abed AL-LAMI
Danışman : Doç Dr. AYDIN EFE
Anabilim Dalı : Tarih
Tezin Türü : Yüksek Lisan
Kabul Tarihi :/...../2024

Abbasiler Devleti'nin tarihi hakkında daha fazla bilgi edinme ve tarih konusundaki bilimsel merakımız nedeniyle, İslam tarihinden bir yönünün açığa çıkarılması ve kütüphanenin zenginleştirilmesi ve okuyucuların faydalanması amacıyla, bu araştırmayı "(Abbasî Hilafetinin merkezî yapısı ve hiyerarşik siyasi düzeni)" (H 334-363 / M 946-974) başlığı altında gerçekleştirdik.

Bu konunun seçilmesi sadece bilimsel ve kişisel bir istekle sınırlı olmayıp, ayrıca saf bilimsel gereksinimler nedeniyle gerçekleşmiştir. Çünkü Büveyhilerin müdahalesi ve Abbasi Halifeliği'nin o dönemdeki zayıflığı hakkındaki çalışmalar halen daha fazla açıklamaya ihtiyaç duymaktadır. Özellikle Abbasiler'in saray içindeki görevlerinin yapısı ve Halife Mutî' Li-llah'ın çevresindeki memurlar ve devletin yönetimindeki rolleri hakkında daha fazla bilgi gerekiyor. Bu, bu çalışmaya daha fazla derinlemesine bakma ve bu görevleri ve memurları, yaşamlarını ve halkla olan ilişkilerini belirtme nedenlerimizden biriydi.

Sonuçlarımız; Büveyhilerin, devletin merkezi yapısına tamamen hâkim olduklarını, devletin üst düzey

Araştırmamızın sonuçları; Büveyhilerin devletin merkezi yapısını, halifeden devletin üst düzey görevlilerine kadar tamamen kontrol ettiğini göstermektedir. Bu kontrol, onların kendi çıkarlarına ve güçlerini artırmak amacıyla tüm pozisyonları kullanmalarına, hatta Abbasi Halifeliği içinde bir devlet oluşturmalarına olanak tanımıştır. Halifenin paralarını basma ve namaz zamanında davulları çalma gibi yetkileri bile paylaşmışlardır. Ancak, halifeyi sadece sembolik olarak korumuşlar, böylece halkın gözündeki konumlarını koruyabilmişlerdir. Bu da halifenin kişiliğini ve saygınlığını zayıflatmış ve tüm yetkileri ellerinde tutmalarına olanak sağlamıştır.

Çalışmamızda; tarihsel, tanımlayıcı, analitik bir araştırma yöntemi benimsedik. Bu, çeşitli anlatıları ve kaynakları toplamayı, böylece çalışmanın konusuna hizmet etmeyi sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Abbasî Devleti, Emirler, Yargı, El-Muti, Büveyhiler.

ABSTRACT

Thesis Title : Central Structure and Hierarchical Political Order in the Abbasid State (H. 334-363)
Author : Jinan Abdulkareem Abed AL-LAMI
Supervisor : Doç. Dr. Aydın EFE
Department : History
Thesis Type : Master's Thesis
Date :/...../2024

Due to our historical interest in the Abbasid Caliphate and our scientific curiosity in the field of history, we have undertaken this research titled "The Central Structure and Hierarchical Political Order of the Abbasid Caliphate (AH 334-363 / AD 946-974)" with the aim of uncovering an aspect of Islamic history, enriching the library, and benefiting readers.

The selection of this topic is not solely due to scientific and personal interest but also arises from genuine scientific needs. Studies on the intervention of the Buyids and the weakness of the Abbasid Caliphate during this period still require further elucidation. In particular, there is a need for more information about the structure of the roles within the Abbasid court, as well as the roles of officials surrounding Caliph al-Mutī li-'llāh in the governance of the state. This is one of the reasons why we have undertaken a deeper examination of these roles and officials, their lives, and their interactions with the public. Our results indicate that the Buyids completely dominated the central structure of the state and the high-level officials. As we addressed in the introduction, the first section of our study conducts an in-depth examination of the central structure of the Abbasid Caliphate during the caliphate of al-Mutī li-'llāh. In this study, the hierarchical distribution of duties within the Abbasid Palace, from the caliph at the top to the lowest-ranking court officials, has been meticulously analyzed. This period holds significant importance in Abbasid history due to the Buyid intervention. In the second and third sections, we examined the hierarchical order of duties within the Abbasid Palace and how the Buyid emirs maintained full control through their proximity to the caliph. Heirs apparent, scribes, viziers, high officials, judges, police chiefs, and even owners of diwans were scrutinized. Their appointments and dismissals were under the control of the Buyid emir. Some positions were even assigned to the emir's sons, ensuring they were well-informed about all affairs and secrets around the caliph.

Keyword: Abbasid State, Emirs, Judiciary, Al-Muti, Buwayhids.

KISALTMALAR

b.	bin, İbn (Oğlu)
b.y.	Basım yeri yok
H.	Hicrî
M.	Milâdî
s.	Sayfa
t.y.	Tarihsiz
thk.	Tahkik
y.y.	Yayıncı yok

1. GİRİŞ

Büveyhiler, Türklerden farklı olarak halkın önünde Abbasi Halifesi'ne itaat ve sadakatlerini göstermeye özen göstermişlerdir.

Bu çalışmayı tamamlarken bazı zorluklarla karşılaştım. Tarihi bilgilerin eksikliği de bunlardan biriydi. Çünkü mevcut bilgiler tüm görevlileri kapsamıyordu bu nedenle bazı eksik bilgiler vardı. Ayrıca bazı tarihi kaynaklar, Abbasi Devleti'nde çalışan memurlar hakkında bilgi verirken kısa ve öz bir anlatım tarzını tercih etmiştir. Bu yüzden, onların yaşamları hakkında ve hatta bazılarının doğum ve ölüm tarihleri hakkında dahi bilgi eksikliği vardı.

Bu çalışma, giriş ve önsözle başlayan ve bir sonuç ve kaynaklar listesiyle biten beş bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; merkezi yapı kavramı, hiyerarşik sıralama ve Halife Mutî'-Lillâh'ın hayatı; onun kökeni, özellikleri, çocukları ve halifelikle ilgili olan biatına dair konular ele alındı. Ayrıca, Büveyhilerin emirleriyle ilişkisi ve Büveyhiler ile İmran b. Şahin arasındaki ilişkiler ve bu dönemde yaşanan önemli olaylar üzerine olan politik durumları ele aldık.

İkinci bölüm, Abbasilerin sarayındaki en önemli görevlilere odaklanmıştır. Yani bu, hiyerarşinin en üstündeki yetkilileri - emirler, veliaht prensler, bakanlar, polis şefleri ve kadıları - ve bunların nasıl seçildiklerini, halifenin mi yoksa Büveyhi emirinin mi onları atadığını ve atanmalarının ve azledilmelerinin nedenlerini kapsamaktadır.

İlk bölüm emirler ve veliaht prensler hakkındadır ve tarihsel bir bakış açısıyla; emirler, veliaht prensler ve bakanlıklar hakkında bilgi verilmiştir. Ardından, devletin merkezi yapısının başında yer alan Büheyvi emiri ve Halife Mutî'-Lillâh'ın, veliaht prens ve onun dönemindeki en önemli bakanların rolleri ele alınmıştır. İkinci bölümde, Abbasi Sarayı'ndaki diğer görevliler yani; kadılar ve polis şefi ve bu dönemdeki en önemli görevliler ele alınmıştır.

Üçüncü bölüm, kâtip ve hâcibin belirgin bir önemle ele alındığı kısımdır. Bu önem; Büveyhiler döneminde vezirlik makamının kaldırılması ve sonrasında kâtip rolünün adeta bir vezirlik işlevi kazanmasından kaynaklanmaktadır. Hâcibin önemi ise, halifeye olan yakınlığı ve devlet işlerine dair bilgisinden, saraydaki mevkiinin önemli

olmasından ileri geliyordu. Vezirlik döneminde, devletin kurumları büyük oranda zayıflarken ve mali krizler artarken, cariyelerin rolü belirgin şekilde azalmıştı. Bu durum, Dr. Sulaf Feudullah Hasan'ın "Abbasi Halifeliği Sarayı'nda Cariyelerin ve Kahraman Kadınların Rolü" (H 132-656 / M 749-1258) kitabında da vurgulanmıştır. Kitapta, lüks ve gösterişli halifelik saraylarından bahsedilmezken, devletin Fatımiler ve Karmatîler (Karâmita) gibi dış tehditlerle karşı karşıya olduğu belirtilmiştir.

Dördüncü bölüm, sarayın doktorları ve astrologları, Dîvan çalışanları ve saraydaki diğer görevler üzerinde duran üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm saray doktoru ve astrologlarına odaklanırken, ikinci bölüm halifenin göz doktorlarını(Kâhilller) ve Dîvan çalışanlarını kapsıyor.

Üçüncü bölüm ise, çocuk eğitmenleri ve hazineciler gibi, Abbasi sarayındaki diğer görevliler üzerinde duruyor.

Beşinci bölüm, Abbasi Sarayı'ndaki görevlilerin atanması ve azledilmesi (H 334-363) üzerine odaklanmıştır ve üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm, saray görevlilerinin atanması hakkındadır. İkinci bölüm, saray görevlilerinin azledilmesinin en önemli prosedürlerini ve onların nasıl azledildiklerini içermektedir. Üçüncü bölüm ise, azledilme sonrası prosedürler hakkında, özellikle de mülkiyetin müsadere edilmesi ve hapisden bahsetmektedir.

Son olarak,

Bu çalışmayı hazırlarken en iyi şekilde performans göstermeye çalıştığımı belirtmek isterim, ancak mükemmelliğe ulaştığımı iddia etmiyorum çünkü mükemmellik sadece Allah'a aittir. Çalışmam, Hâlife Mutî'-Lillâh'ın dönemi (H 334-363) boyunca Abbasi Halifeliği sarayında bulunan görevliler üzerine odaklanmaktadır. En üstten, yani sarayın en üst düzey görevlilerinden, en alttaki görevliye kadar inilmektedir. Çalışma ayrıca; bir ek, bir sonuç bölümü ve tezde kullanılan kaynaklar ve referansların ayrıntılı bir listesini içermektedir. Konulu araştırmam, bu dönemin olaylarına tanıklık eden ve bu olaylara yakın olan çeşitli kaynaklarda incelemeyi gerektirdi. Bu kaynakların çeşitliliği, çalışmamın politik, sosyal ve entelektüel konuları kapsamamasından kaynaklanmaktadır. Kullandığım kaynakların bazılarının yazarları, araştırdığım dönemde yaşamış ve Abbasiler Halifelik Sarayı'nda üst düzey görevlere sahip olmaları sebebiyle piramidin zirvesindeki kişilere ve devlet

adamlarına yakın olmuşlardır. Bunlara ek olarak, bu çalışmanın belirli yönlerine odaklanan referanslar da vardır.

Bu bağlamda, bu çalışmanın çeşitli yönlerini doğrudan kapsamak üzere kullandığım bazı kaynaklara dair bir özet sunmaya çalışacağım, ne kadar faydalandığımı konusunda ayırım yapmadan. Bu kaynaklardan elde ettiğim faydanın, farklı tarihçilerin ilgileri ve ayrıca farklı eğilimleri nedeniyle farklı derecelerde olduğunu bilmek önemlidir.

1.1 Genel tarih kitapları

Bu kitaplar, yaratılışın başlangıcından yazarın kitap yazmayı bitirdiği yıla kadar çeşitli olayları içeren tarihsel malzemeyi içerir. Bunlar genel yaşam alanlarını kapsar ve zengin ve geniş bilgiler sağlayan ansiklopedilere benzer. Ayrıca krallar, bakanlar, yargıçlar ve daha birçok kişi hakkında haberler içerirler.

Bu kitaplardan biri, (H 421 / M 1020'de vefat eden) Miskeveyh'nin " **Tecâribü'l Ümem ve Tea'kibü'l Himem** " adlı eseridir. Bu eser, Abbasiler dönemi tarihinde bahsedilen dönem hakkında değerli ve önemli bir kaynak oluşturmuştur. Dolaylı olarak, Miskeveyh, özellikle Büveyhiler dönemi hakkında bir tarihçi olarak kabul edilir. Büveyhilerin sarayında yaşamış ve onları yakından tanımıştır. Ayrıca kişilerin atanması, görevlerinin neden sonlandırıldığı hakkında bilgi vermiştir, çünkü gördüğü çoğu olayı belgelemiştir. Bize o dönemdeki vezirlik sistemi hakkında, bu pozisyonu üstlenen öne çıkan vezirler ve en önemli mali ve askeri Dîvanlar hakkında bilgiler sunmuştur.

Çalışmalarında başvurduğum kaynaklardan biri (H 448 / M 1056'de vefat eden) Hilâl b. Muhsin es-Sabi'nin " **Tühfetü'l Ümera fî Tarihi'l Vüzera** " adlı eseridir. Bize vezirlik kurumu ve Büveyhi emirleri ile vezirlerin ilişkisi, nasıl atandıkları ve neden görevden alındıkları hakkında değerli bilgiler vermiştir. O dönemin bir görgü tanığı olmuştur ve hatta Bağdat'taki inşa Dîvanının görevini üstlenmiştir. Vezirlerin Büveyhi emirleri ile ilişkileri, idari ve mali vezirlerin atanması ve bilimsel hareket üzerindeki etkileri hakkında bilgi vermiştir.

Ayrıca, H 310 ve M 922 yılında vefat eden Taberi'nin "**Tarihü'l Ümem ve'l Mülük**" adlı eseri, Abbasi Devleti tarihi hakkında son derece doğru ve ayrıntılı bilgiler içerdiği için tezimizde önemli bir yer tutmuştur. Bu kitapta, askeri ve mali Dîvanların

kuruluşu, daire yöneticileri ve neden mallarının müsadere edildiği gibi konular hakkında bilgiler yer almaktadır.

Taberî'nin (H 310 / M 922 'de vefat eden) " **Tarihü'l Ümem ve'l Mülük** " adlı eserini de unutmamalıyız. Bu eser tezimizde büyük bir önem taşımıştır, çünkü eser, Abbasiler dönemi tarihi hakkında ayrıntılı ve yakın zamanda gerçekleşen olayları ve anlatıları içermiştir. Özellikle bize, Dîvanların başlangıcını belirleme, Dîvanların ve sahiplerinin denetlenmesi ve el konulma nedenleri hakkında bilgi vermiştir.

İbnü'l Cevzî'nin (H 597 / M 1200'de vefat eden) " **el-Muntazam fî Târîhi'l-mülûk ve'l-Ümem** " adlı eseri, Büveyhilerin döneminin son zamanları hakkında yazan ilk tarihçilerden biridir. Yıllık bazda tüm olayları toplar, her yıl neler olduğunu belirtir ve o yıl içinde ölen önemli kişileri ve bilim insanlarını anar. Bana, o dönemde Abbasiler'in hükümetinde görev alan kişiler hakkında değerli bilgiler sağlamıştır, özellikle idari sistem hakkında.

İbnü'l Esîr'in (H 630 / M 1232'de vefat eden) "**el-Kamilu fî't Tarih**" adlı eseri, özellikle görevden almaları tetikleyen politik ve dini yönler hakkında tarihi bilgiler sağlamıştır, özellikle kitabın yedinci bölümü, 309h'den 388h'ye kadar olan olaylara odaklanmıştır. Bilgi toplamada hassasiyet ve sadelikten yola çıkarak, Büveyhilerin Abbasiler halifeliğine karşı tutumları hakkında detayları belirtmiştir, çünkü yazıları Büveyhiler devletinin kuruluşundan düşüşüne kadar olan tarihini içerir.

Ayrıca, şemsüddin ebu'l muzaffer Sibt İbnü'l Cevzî'nin (H 654 –M 1256 vefat eden) ünlü tarihçilerden biri olduğu ve " **Mir'atü'z-zaman fi tevarihi'l-ayan**" adlı kitabı, önemli kaynaklara ve referanslara dayanmaktadır. Bunlar arasında, dedesi İbnü'l Cevzi "el-Muntazam" adlı kitabının tarihine dayanmaktadır. Bu kitap, Abbasî halifesi Mutî'-Lillâh'ın hayatı, kökeni ve çocukları hakkında önemli bilgiler sağladı, bunu çalışmanın ilk bölümünde belirttik. Ayrıca Büveyhi emirlerinin Abbasî halifelerine olan tutumları ve aralarında yaşanan çatışma hakkında da bilgi verdi.

1.2. Biyografi, kesimler ve soy kitapları

Biyografi ve soy kitapları, bize bazı karakterler ve emirler hakkında bilgi sağladığı için çalışmamızın bölümlerine katkıda bulunmuştur.

Hatip el-Bağdadi (H 463 – M 1070 vefat eden) tarafından yazılan "**Tarihu Bağdat ve Medinetü's Selam**" (1070) kitabı, çalışmamıza değerli ve nadir bilgilerle

zenginleştiren kitaplardan biridir. Yazar, Bağdat'ta doğmuş olan Abbasiler Devleti'nin birçok önemli isimlerini ele almıştır ve bu nedenle bize bilgi sağlamada önemli bir kaynaktır.

Ayrıca, Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn-i Hallikân " *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân* " (H 681 / M 1282'de vefat etmiştir) adlı kitabı, bu çalışmada bahsedilen birçok karakteri ele aldığı için bize bilgi sağlamada önemli bir kaynak olmuştur. Bu kitap, idari görevlerde bulunan karakterlerin yaşamını ve Büveyhi emirlerin ve vezirlerin ölüm tarihlerini bize sunmuştur. Ancak yazar, İbnü'l-Esîr'in kitabında belirtilenleri temel aldığı için yeni bir bilgi sunmamıştır.

Şemsüddîn ez-Zehebî'nin " *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* " (H 748 / M 1348'de vefat etmiştir) adlı kitabı ise çalışmamda önemli karakterler hakkında bilgi sağlamıştır. Yazar, Büveyhilerin önemli vezirlerini ve onların emirler, ordu liderleri ve finansal ve idari sorumlulukları ile olan ilişkilerini ele almıştır. Zehebî'nin ayrıca "Tarihü'l İslâm" adlı bir kitabı daha bulunmaktadır.

1.3. Tarihi coğrafya kitapları

Tarihi coğrafya kitapları, bazı şehirler ve köyler hakkında bilgi sağladığı için çalışmamızın tüm bölümlerine katkı sağlamıştır ve bu nedenle onlarsız çalışmamızı tamamlayamazdık.

el-Makdisî'nin " *Aḥsenü't-teḳāsîm fi Ma'rifeti'l-Akâlim* " (H 375 / M 985'de vefat etmiştir) adlı kitabı, bilimsel değeri olan ve dördüncü hicri yüzyıl için özellikle önemli olan kitaplardan biridir. Makdisî, şehirler ve nehirlerin isimlerini anmış ve bu bilgiler bizim için faydalı olmuştur.

Yâkût el-Hamevî'nin " *Mu'cemü'l-büldân* " (H 626 / M 1228'de vefat etmiştir) adlı kitabı, belirli şehir ve ülkelerin konumlarını belirlememize yardımcı olmuştur ve çalışmamın metinlerinde ve dipnotlarında bahsi geçen yerler hakkında bilgi sağlamıştır. Özellikle Deylem ülkesi, yaşam şekli, öne çıkan bölgeleri ve bu yerlerle bağlantılı olan önemli kişiler ve idari bölümler hakkında bilgi sağlamıştır.

1.4. Dil sözlükleri

Araştırmacılar için vazgeçilmez kaynaklardan biri olan dil sözlükleri, geçmişte kullanılan Arapça terimler ve kelime anlamlarını açıklama ve tanıma konusunda

bana yardımcı oldu. Bu kitaplar, tezimde yer alan "politika", "azl", "yazma" ve "veliahtlık" gibi bazı terimleri açıklamada faydalı oldu.

Ayrıca, (H 170 / M 786 vefat eden) el-Ferahidi'nin "**el-Ayn**" kitabı, Arap dilindeki kelime anlamlarını açıklama ve değiştirme konusunda en eski sözlüklerden biridir.

Bunun yanı sıra, (H 711 / M 1311 vefat eden) İbn Manzûr'un "**Lisanü'l Arab**" kitabı, terimleri açıklamak ve Arap kökenlerine döndürmek konusunda ilgi gören eski kitaplardandır.

(H 871 / M 1413 vefat eden) Mecdüddîn Muhammed el-Fîrûzâbâdî'nin "**el-Kāmûsü'l-muḥîṭ**" kitabı, birçok dil ve tarih terimini açıklamada önemli bir rol oynamıştır.

1.5. Tarih tamamlayıcı kitapları

Bu kitaplar, özellikle genel tarih kitapları ve biyografi kitapları alanında, tarih kitaplarını tamamlayan yazarlar tarafından yazılmıştır ve birincil kaynak kitaplar olarak kabul edilir.

Bu kitaplardan biri, H 521 / M 1127 vefat eden) Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî'nin "**Tekmiletü Târîḫi't-Taberî**" kitabıdır. Bu kitap, olayları yıllara göre sıraladığı için tezimin tamamlanmasında büyük bir fayda sağlamıştır. Özellikle bu çalışmanın ilk bölümünden, 295 H yıldan başlayıp 367 H yılında sona eren olayları kapsayan dönemdeki bilgilerden faydalandık.

1.6. Referanslar

Çalışma, bu tezin hazırlanmasında büyük bir katkı sağlayan bir dizi modern Referans ve çalışmaya dayanmaktadır. Bu Referanslar, bize çok faydalı bilgiler sağlamanın yanı sıra, çeşitli görüşler sunmada da bize yardımcı oldu.

Bunlardan biri, yazar Faruk Ömer Fevzi'nin "**en- Nuzumu'l İslamî**" adlı kitabıdır. Yazar bu kitabında, Abbasiler Devleti'nin politik sistemi üzerine detaylı bir şekilde odaklanmış ve yabancı egemenliğin idari kurumlar ve adalet yönetimine olan etkisini ve görevden alınmaların artışını ele almıştır.

Ayrıca, Hasan İbrahim Hasan ve Ali İbrahim Hasan'ın "**Tarîḫü'l İslamî's Siyasî ve'd Dînî ve's Sekafî ve'l İctima'î**" adlı kitabı, özellikle üçüncü ve dördüncü

bölümünde, Abbasiler halifesi politikaları ve durumlar hakkında geniş bilgiler vermiştir.

Halil es-Samira'î'nin "**Tarîhü'd Devleti'l İslamiyye fî A'srı'l Abbasiyye** (H 132 - 656 /M 749 - 1258)" kitabı, Büveyhilerin ortaya çıkışını, Abbasiler halifeliğine egemen olmalarını ve halifenin yetkilerini nasıl geçersiz kıldıklarını özellikle vurgulamaktadır.

Abdülaziz ed-Duri'nin "**ed-Dirasat fî'l Usuri'l Abbasiye el-Müteahhireti** " kitabı, Abbasiler halifeliğinin zayıflamasını, Halife el-Vâsiq-Billâh döneminden Büveyhiler döneminin sonuna kadar ele almış ve Büveyhilerin tüketiciliğin yorucu finans politikasına dair bilgiler sunmuştur. Bu politikanın toplum üzerindeki ciddi etkileri ve Abbasilerin uyguladığı politikalar, devletin görevleri ve pozisyonları hakkında bana bilgi vermiştir.

Çalışmada bazı üniversite tezlerinden ve makalelerinden de önemli kaynaklar olarak yararlanıldı. Bunlar arasında:

Adil Acil Rudan el-Kazvini "el-Müessesatü'l İdariyye el-Büveyhiyye fî'l IrakH 334-447 /M 945-1056" isimli yüksek lisans tezi, Dr. Hüseyin Felah el-Kesas'ın danışmanlığında, Mute Üniversitesi, Ürdün, 2015.

Muhammed Mahmud es-Safi'nin "Halife Mutî' Li-llah H 334-363 / M 946-974" isimli yüksek lisans tezi, yine Dr. Hüseyin Felah el-Kesas'ın danışmanlığında, Mute Üniversitesi, Ürdün, 2015.

Sonuç olarak, bu mütevazı çalışmayı tamamlamak için elimizden gelen her şeyi yaptık. Çalışmamız, Abbasiler Halifeliği'ndeki politik, idari ve toplumsal görevlerin anlaşılmasına yönelik bir çabadır. Bu görevlerin, halifelik yüksek otoritesinden en düşük görevlere kadar nasıl sıralandığını ve bu görevlerin sahiplerinin rollerinin ne olduğunu, nasıl atandıklarını, görevden alındıklarını ve mal varlıklarının nasıl ele geçirildiğini araştırıyoruz. Özellikle Halife Mutî' Li-llah döneminde bu konuları detaylı bir şekilde araştırmış bulunmaktayız.

Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır. Salat ve selam, mahlûkatın en şerefli varlığı, Efendimiz Muhammed'in, onun temiz ailesinin ve tüm ashabının üzerine olsun.

Arap-İslam devleti, H dördüncü yüzyılın/ M onuncu yüzyılın ilk üçte birlik döneminde, tüm politik, ekonomik ve idari alanlarda en kötü dönemlerden birini

yaşadı¹. Bu dönemde, başkent Bağdat'ın genelinde karışıklıklar ve isyanlar meydana geldi, askerler ve halk üzerindeki saygınlıkları sarsıldı. Bu durum, Büveyhilerin² Bağdat'a sızması ve bu dönem boyunca Abbasi Halifeliği üzerinde kontrol sağlaması sonucunda gerçekleşti. Emirler, Abbasi Halifeliği'nin yönetimini ele geçirdi³.

Bu dönemdeki halifelerin güçsüzlüğü sebebiyle(H 333 /M 945), Abbasi Halifeliği saygınlık ve dünyevi yetkilerini kaybetti. Abbasi Halife, sadece dini konumunu koruyabildi, çünkü gerçek güç Büveyhi emirlerinin eline geçmişti. Onlar, halifelerin bakanları ve devlet görevlerinde önemli rolleri olan kişileri atama hakkını ellerinden aldılar⁴.

Görev almada meşruiyet kazanabilmeleri, bakanları, peçelileri, valileri atamaları ve görevden almaları için 'Büveyhi emirlerinin Abbasi Halifeye sadakat ve itaat görüntüsü göstermeleri gerekiyordu. Bu durumda, Abbasi Halife, Müslümanların halifesi olarak çoğu ayrıcalığını kaybetti ve devletin yönetiminde ve yönetiminde etkin bir rol oynayabilme yeteneğini yitirdi. Tamamı, Büveyhilerin politik çıkarlarına hizmet eden kararlarla, gerçek güç onların ellerindeydi.

Bu nedenle, el-Mutî'-Lillâh'ın Halifeliği dönemi (H 334-363 / M 946-974), Büveyhilerin tamamen Halifelik üzerinde hâkim olduğu tarihi dönemlerden biridir. Ayrıca savaşlar, salgın hastalıklar, el koymalar, mezhep çatışmaları ve ekonomik çöküş nedeniyle acı verici bir dönemdi, bu durum ülkenin açlık ve pahalılıkla karşı karşıya kalmasına yol açtı⁵. Bu durum, yerel emirlerin Halifeden itaatsizliğe başlamasına ve hırsızların ve el-Ayarun⁶ yayılmasına neden oldu, bu durum kötünden

¹ Ebu'l-abbs Ahmed İbn Yusuf b. Ahme , *Ahbaru'd-Devle ve Esaru'l-Ula fi't-Tarih*, (Alemü'l-Kütüb Yayınevi, Beyrut)s . 145.

² Büveyhiler; Büveyhiler adı babaları Ebî Şücâ' Büveyh b. Fennâ Hüsrev'e kadar dayanır. Yerel lehçeyle Farsça konuşan ve Araplarla hiçbir bağlantısı olmayan Pers kabilelerinden geliyorlar. Tarihçiler, İslam dünyasının büyük bir bölümünü kontrol altına aldıktan sonra statülerini yükseltmek için onlara uzun bir SOY eklemişlerdir. Muhammed b. Ali b. Tabataba İbnü'l-Taktai , *el-Fahri fi'l-Edabi's-Sultaniyye ve'd-Düveli'l-İslamiyye*, Tah. Abdulkadir Muhammed Mayu,(el-Kalemü'l-Arabi Yayınevi, Beyru 1997) s.55

³ Ebu alı Miskevey er-Razi., Miskeveyh ,*Tecaribü'l-Ümem ve Teakıbü'l-Hemem*, Tah. Dr. Ebu'l-Kasım İmami(Sürüş Yayınevi, Tahrân 2002), s. 115.

⁴ Sıbtu İbnü'l-Cevzi, Şems Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kazoğlu b. Abdullah, Sıbtu İbnü'l-Cevzi, *Meretü'z-Zaman fi Tavarihu'l-A'yan*, Tah. Mar Rihavi, (er-Risaletü'l-Alemiyye, Şam 2013)s. 190.

⁵ Muuhammed Salman Hammud, es-Safi, *Hilafetü el-Muti li-llah H 343-363/ 946-974*, Mu'ta Üniversitesi'ne Sunulan Yüksek Lisans Tezi, Ürdün 2015, s. 1.

⁶ el-Ayarun; ayar kelimesinin çoğulu olup, sürekli gidiş gelişte olan, hareketli bir adamı ifade eder. Yani toplumda daima alt sınıfta bulunan bir kesimi tanımlar. Zor yaşam koşulları nedeniyle birçok soygun ve talanda bulunmuşlar, silah kullanarak pazarları, dükkanları ve önde gelenlerin evlerini soyarak para elde etmişlerdir. Kaynak: İbnü'l-Cevzi, Cemalüddin Ebu'l-Ferac Abdurrahman b. Ali b.

daha da kötüye gitti ve Abbasi Devletinin çöküşünün başlangıcı oldu. Büveyhiler, ülkenin politik hiyerarşisi için yeni bir sistem getirmedi çünkü onlar, en basit organizasyon bileşenlerinden yoksun bir çevreden geliyorlardı.

Bu durumun tamamı Halife üzerinde etkili olmuştur, özellikle Halife'nin Büveyhiler karşısında güçsüz olduğu ve Biraz dini görünümünüzü koruyun⁷ göz önüne alındığında. Büveyhilerin attığı en önemli adımlardan biri, Halifeliğin vezirlik pozisyonunu kaldırıp Büveyhi Emirinin vezirlik pozisyonunu kurmaları oldu⁸.

Abbasi Halife'nin kendi veziri atama hakkı elinden alındı ve vezirlerin ataması ve görevden alınması artık Büveyhi emirlerinin yetkileri arasına girdi⁹. Durum, bir zamanlar Halifenin bir veziri ve Emir'in bir kâtip olduğu durumdan Büveyhi döneminde, Halifenin bir kâtip tarafından yönetilen feodal topraklara ve vergilere sahip olduğu ve Emir'in bir veziri olduğu bir duruma döndü. Hatta devlet dairelerine, eyaletlere ve güvenlik görevlerine olan müdahaleleri arttı¹⁰.

Büveyhi emirleri, kendilerinden önceki güçlerden belirgin bir şekilde daha yetenekli ve üstün olduklarını gösteren belirli özelliklere sahip oldular¹¹. Bu, "Kralların Kralı" ve "Şahinşah" gibi unvanları benimsemeleri, namaz vakitlerinde saray kapılarında davul çalmak için halifelerle eş zamanlı hareket etmeleri ve kendi isimlerini ve unvanlarını, Halife el-Mutî'-Lillâh ile birlikte kullanmalarıyla kendini gösterdi. Cuma ve bayram hutbelerinde, kendi emirlerinin isimlerini Halifenin adıyla birlikte anmışlardı. Böylelikle Abbasi Halifesi el-Mutî'-Lillâh, Muizzüddeve'nin kontrolü altında bir araca dönüştü¹². Bunun yanı sıra, Büveyhi emirlerinin merkezi dairelerin memurlarını ve hatta Abbasi sarayındaki çalışanları atama ve görevden alma müdahaleleri arttı. Halifenin yanında olan vezirler, hacı, polis ve diğer Halife'ye ait konulara da müdahale etmişlerdir. Dahası, Halifenin mali kaynaklarını azaltarak

Muhammed el-Cevzi (H 508-597. / M1114-1201.), *el-Muntezim fi Tarikhil-Müluk ve'l-Ümem*, Tah. Muhammed ve Mustafa Abdulkadir Ata, Darü'l-Kütübil-İlmiyye Yayınevi, Beyrut, 1992, s. 213-214.

⁷ TÛLFAH ,Mudır Adnan, *es-Sutlatu'l Halifetü'l Abbasi fi Hukbetü'l Heymeni'l Büveyhi*, 343- 447 / 946-1055 *Arap Üniversiteleri Birliği* (Sayı 2) , Yermük Üniversitesi , Ürdün 2008, s. 243.

⁸ İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim, İbnü'l-Esir, *el-Kamil fit-Tarih*, Tah. Ömer Abdulsalam Tedmuri, 1. Baskı, Darü'l-Kitabil-Arabi Yayınevi, Beyrut 1997, s. 452.

⁹ Ebu'l-Hasen Ali b. el-Husayn b. Ali el-Mesudi, el-Mesudi, *et-Tenbih ve'l-Işraf* , Tah.: Abdullah İsmail es-Savi, Dar es-Savi, Kahire, t.y. s. 399.

¹⁰ Grigoryos b. Ahron b. Toma el-Malati, İbnü'l-İbri, *Tarikh Muhtasar ed-Devul*, Tah.: Anton Salhani el-Yasu'i, 3. Baskı, Dar eş-Şark, Beyrut1993, s. 291.

¹¹ Muhammed Mesfer, ez-Zehrani, *Nizam el-Vüzara fi'd-Devlete'l-Abbasiye el-Ahdani'l-Buveyhi ve's-Selcuki*, 1. Baskı, Muessese er-Risale, Beyrut 1980, s. 22.

¹² İbnü'l-Esir, a.g.e, s. 226.

sarayda çalışanların sayısını dolaylı bir şekilde azaltmayı başardılar. Halife için belirlenen düşük maaşı keserek, Halifenin. arazisindeki masraflar yırca, bazı kurumlar bir teminat sistemi altına girdi, yani bazı kişiler belirli bir miktar para ödeyerek devlet kurumlarında bir pozisyona sahip olabiliyordu¹³.

Halife el-Mutî'-Lillâh, Büveyhi'lere karşı direniş girişimlerinde bulundu, özellikle MuizzüddevleBüveyhi'nin, Halife el-Mutî'-Lillâh'ın rızası olmadan gadı Ebu'l Şevarib'i atadığı zaman. Bu görev için belirli bir miktar para ödediği için, Halife onu kabul etmeyi reddetti ¹⁴. Ancak bir süre sonra, MuizzüddevleBüveyhi Halife el-Mutî'-Lillâh'ın isteğine yanıt vererek Ebu'l Şevarib'i görevden aldı.

Ayrıca, o dönemin belirgin özelliklerinden biri olan mal varlıklarının müsaderesi, özellikle vezirlere en çok uygulandı¹⁵. Ayrıca, Büveyhi emirleri çocuklarını devlette önemli görevlere getirdi. Örneğin, halifenin tüm sırlarını ve saray işleyişini bilen halife hacibi, MuizzüddevleBüveyhi tarafından oğlu İzzüddevle Büveyhi'ye verildi.

Ancak Halife el-Mutî'-Lillâh'ın dini statüsüne yapılan bu küçümseme ve hafife alma rağmen, diğer halifelere kıyasla daha şanslıydı. Kendisinden önceki Halife Müstekfi-Billâh ve sonrasındaki oğlu Tâi'-Lillâh'ın aksine aşağılayıcı bir şekilde görevden alınmadı. el-Mutî'-Lillâh, cömert biri olarak bilinir ve kısıtlı mali kaynaklara rağmen üç farklı halifeye yardım ederdi. Kendisine tahsis edilen maaş, MuizzüddevleBüveyhi tarafından günde beş bin dirhem olarak belirlenmişti. Ancak Muizzüddevle, bu maaşı kıstmış ve Halife'ye belirli bir gelir sağlamak için ayrıcalıklar vermiştir¹⁶.

Halife ve Abbasi Halifelik Sarayı ile bağlantılı görevlerin incelenmesi, halifeliğin merkezi olduğu için, bu dönemdeki önemli araştırmalardan biridir. Ne kadar zayıf ve kırılgan olursa olsun, saray çalışanlarının, karar verme sürecine yakın oldukları için büyük bir rolü vardı¹⁷.

¹³Halid, Azzam, "Mevsuetü't-Tarihü'l-İslami el-Asrî'l-Abbasi", Dar Usame li'n-Naşr - Ürdün 2009, s. 213-214.

¹⁴ Taha Hüseyin Abd el-Aal, Hüseyin, *el-Kada fi Bağdat Eban el-Asri'l-Buveyhi 334-447 / 945 – 1055*, Şirket Tavabig el-Fikr Kahire 2009 , s. 46.

¹⁵ Şentâvî, Muhammed Türki Muhammed, *el-Musâdirât fi'l-Asri'l-Abbâsi*, Yüksek Lisans Tezi , Yarmuk Üniversitesi , Ürdün 1994, s. 23.

¹⁶ Azzam, a.g.e., s. 213.

¹⁷ Salâh Abd, el-Mevlâ, *Vezâif Dâru'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*, el-Ezher Üniversitesi, Kahire 2021, s. 1069.

Bu yüzden Büveyhi emirlerinin, vezirler, hacibler, kadılar, polis ve diğerleri üzerinde atama ve azletme kararları alma yetkisi vardı.

Ancak, bu konunun önemine rağmen, dönemin tarihçileri, bazı devlet pozisyonlarındaki çalışanların rollerini açıklamamış, hatta bazıları sadece görev ve rolünü belirtmiş, çalışanın adını bile belirtmemiştir. Bu nedenle, bu önemli tarih döneminde bazı kişiliklerin detaylarına ve olaylarına ilişkin bilgileri belirtmede zorluklar yaşadım.

Abbasi devletindeki hiyerarşik düzen, devletteki en yüksek otorite olan Abbasi Halifesi ile başlar ve vezirle devam eder ve en alt seviyedeki memurlarla sona erer. Burada Halife'nin çocukları ve akrabaları, yani Haşimoğulları olarak adlandırılanlar ile farklı rütbelerdeki memurlar arasında bir ayrım yapılmalıdır. Bu memurlar iki kategoriye ayrılır:

Birincisi, halifelik ve yönetim işlerini yürüten memurlar, yani vezirler, kadılar, hacibler, kâtipler, polis ve Dîvanlar ¹⁸.

İkincisi, saray işleri ve Halifenin özel işleriyle ilgilenen memurlar, bu memurlar arasında Halifenin sağlığına özen gösteren doktorlar, oftalmologlar, Halifenin astrologları, onu koruyan kişiler, yemek ve temizlikle ilgili sorumlulukları olan kişiler bulunur. Bu özel hizmetliler, saraydaki ve genellikle saraydaki en yüksek hizmet tabakasını oluştururlar.

Bazı görevler arasında belirli bir örtüşme olduğunu ve Halifelik Sarayındaki görevlerin bir anda oluşmadığını, bunların bir kısmının Abbasilerin Emevîlerden devraldığını, örneğin tahtın varisi, polis ve hacib görevlerini, diğer bir kısmını ise Farslardan devraldığını, örneğin vezirlik ve harem ağası görevini görüyoruz. Ayrıca, Halifelik Sarayındaki görevlerin değiştiğini, yeni unsurların saraya girmesiyle, Türkler, Zenciler, Sicilyalılar ve diğerleri gibi, kendi geleneklerini, adetlerini ve düzenlerini getirdiklerini görüyoruz.

¹⁸ Salâh Abdülmevlâ, a.g.e, s. 1075.

2. MERKEZİ YAPI VE HİYERARŞİK SIRALAMANIN KAVRAMI VE HALİFE EL-MUTÎ'-LİLLÂH TANIMI VE DÖNEMİNDEKİ GENEL DURUMLAR (334-364)

2.1. Merkezi yapı ve hiyerarşik sıralama kavramı

2.1.1 Dil biliminde yapı (هیکل):

(Eylem) ve çoğulu 'yapılar', yüksek yapı anlamına gelir, uzun bir at gibi tasvir edilir¹⁹. Ayrıca herhangi bir şeyin veya önemli bir yapının devasa boyutunu ifade eder²⁰. Yani, yüksek bir yapıdır²¹.

2.1.2 Terimsel olarak yapı (هیکل):

Bir işin düzenlemesi ve belirli bir model içine yerleştirilmesi, belirgin özelliklere sahip bir yapı ve insan kaynaklarının diğer araçlarla birlikte kullanıldığı bir yönetim sürecidir²².

Bu temel fikir, somut veya soyut, bir varlığın tanımlanması, izlenmesi, yapısı ve ilişkilerine işaret eder. Bu fikir bir varlık olarak bir yapı veya bir özellik, örneğin toplumun yapısı olabilir. Yani, bu, içeriden süslenmiş ve dekore edilmiş büyük bir evdir²³. Yani, bunun anlamı, ilgili hizmetlerin bir araya geldiği bir topluluk olabilir, bu, hiyerarşik bir yapı "birçok ilişki olan bir dizi" olabilir ve bu, çok sayıda bağlantıya sahip bir ağ veya bileşenler arasındaki bağlantıları tanımlayan gruplar olabilir.

¹⁹ Muhammed b. Mükerrrem b. Alî, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn b. Manzûr el-Ensârî er-Rüveyfî (v. 711 h. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâr Sâdir, Beyrut H 1414, s. 700.

²⁰ Ahmed Muhtar Abdülhamîd, Ömer, (vH. 1424.), *Mücemmaü'l-Lûğati'l-Arabiyyeti'l-Mu'âsıra* , Âlem el-Kitâb, Kahire 2008, s. 92; Mustafa ve diğerleri, *Mücemü'l-Vesît* , Daru'd-Da'Ve, İstanbul, 1989 , c. 2, s. 99. Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Hâşiye: Leyâzci ve bir grup dilbilimci tarafından, (3. baskı, Dâr Sâdir, BeyrutH 1414., c. 2, s. 700.

²¹Emil Badie Ya'kûb , *Mücem Mufasssal el-Cumu* , Bilimsel Kitaplar Evi , Beyrut 2004 put c. 1, s. 483.

²² Ömer, a.g.e , s. 2385.

²³ Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl, Ebû Mensûr es- se'âlibî (vH. 429.), es-se'âlibî, *Fıkhu'l-Lûğati ve Sirru'l-Arabiyye* , Tah: Abdurrazzâk el-Mehdî, İhyâ'u't-Turâsi'l-Arabî, Nişapur,2002, s. 118.

2.1.3 Dil biliminde merkez (المركز) kavramı:

Merkezlere ait olan, bir dairenin ortası ve dışın çıkış noktasıdır²⁴. Bununla tüm talimatların ve işaretlerin geldiği ana cihazdan, yani sabit bir yerden şubelerin dallandığı yerden söz edilir²⁵.

2.1.4 Terimsel olarak merkez (المركز):

Eksen veya destek olarak ifade edilir, yani devletin düzenli sıralaması, merkezde ve merkezin dışındaki şubelerinde sorumludur, çeşitli faaliyetlerde atadığı bir çalışan ağı aracılığıyla hizmetlerini sunar, performanslarını denetler ve yukarıdan yönlendirir, hiyerarşik düzen içerisinde ve bu, kurumları ve yönetim sistemlerini içerir²⁶.

2.1.5 Merkezi yapıyı şu şekilde tanımlayabiliriz:

Yüksek yönetim, gücü, planlamayı ve karar verme yetkisini tek başına üstlenir, böylece tüm yetkiler en üst düzeyde organize edilir ve önemli iş kararlarını almak için tek bir kişiye bağlıdır, böylece yüksek yönetim, orta ve alt düzey yönetimdeki tüm faaliyetlere hakim olur, ve orta ve alt kademedeki çalışanlar herhangi bir iş veya faaliyet gerçekleştirmeden herhangi bir kararı alma sürecinde bulunmazlar, yalnızca yöneticinin talimatlarını takip ederler ve buna göre çalışırlar²⁷.

İslam tarihine dönersek, ardışık tarihsel dönemler boyunca sistemler arasındaki farklılıklar tek bir yönde ilerlemez, ancak merkezileşme derecesi bir çağdan diğerine, bir halifeden diğerine sıkışır ve gevşer.

Devletin güç ve büyüklük zirvesinde, zafer ve genişlemesi ne kadar büyük olursa, halife de o kadar güçlü bir kişilikte olur ve elinde daha büyük yetkiler olur. Öyle ki saraydaki ve idaredeki çalışanlar, siyasi ve idari olarak onu hareket ettiren araçlar olur. Dolayısıyla İslam yönetiminde yürütme, İslam yönetimine maruz kaldığı dalgalanma ve değişikliklere maruz kalır.

²⁴ Zeynüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ebu Bekir b. Abdul Kadir el-Hanefi er-Razi (v.H 666.), er-Razi, *Muhhtar es-Sahah*, Müellif: Yusuf el-Şeyh Muhammed, el-Mekteb el-Asriye - ed-Dar en-Numuziciyye, Beyrut H 1420. / 1999., s.127

²⁵ Ömar, a.g.e , s.935

²⁶ Ömar, , a.g.e., s.251

²⁷ Yakub, a.g.e , s.413

2.1.6 Hiyerarşik düzen teriminin kavramı:

İdari düzen, en düşükten en yükseğe veya tam tersine olan idari bağlantıdır ve fikirlerin sıralanması, uyumu ve ilişkisidir²⁸. Piramit (eylem), sıkı bir görüşür²⁹.

Hiyerarşik düzen: Ortak bir şeyle ilgili sabit bir planla birlikte birbirine saygı gösterir. Önemli nokta, üst düzeyde önemli bir şey olması ve daha az ve küçük olması gerektiğidir, örneğin, büyük ve küçük arasında, hassasiyetine ulaşmak kolay olanlardan, güçlülerden zayıflara kadar değişir³⁰.

Yani piramidal görünüme benzer ve yetenekler, her düzeyde her görev için sorumlulukları genişletir, hakları, görevleri ve resmi olarak bu rolü üstlenen kişinin davranışını belirleyen yükümlülükleri açısından her organizasyonda veya düzende uygun bir rol vardır. Aynı zamanda toplum içindeki durumda bir sıralama olup, bu nedenle, bireyin tek başına yönetemeyeceği ve diğerlerinin yardımını gerektireceği, bu kişilerin aynı rübelere sahip olmadığı, farklı rübeleri olduğu ve farklı görevleri yerine getirdiği belirtilmelidir.

2.2. Halife (El-Mutî-Lillâh)H (334-363) / (M 946-973) 'in biyografisi

Halifelikten önce onun hakkında bilinen tek şey, onun ve Halife Müstekfi'nin halifelik için aralarında geçen rekabetti ve bu yarışta Müstekfi, her şeyin üzerinde bir hakimiyet sağlayan bir kadın alqahr manah ealm³¹. Bu kadın, emirlerin ve yasakların tek çıkış noktasıydı ve halifeliği Müstekfi'ye kazandırdı. Bu durum, Fadl İbn Muktedir'in kaçmasına ve Müstekfi'nin onun peşine düşmesine, hatta evini yıkmasına neden oldu. Bu yüzden el-Mutî-Lillâh, yeni bir dönemin başlangıcı olarak Büveyhiler için en uygun ve en iyi seçenek oldu. O, Abbasilerin yirmi üçüncü halifesi idi ve (H 334-363 – M 946-973) yıllarında halifelik yaptı.

²⁸ Omar, a.g.e , s.1092

²⁹ İbn Menzur, *Lisan el-Arab*, s.608

³⁰ M. T. Hotsma, T. W. Arnold, R. Basset, R. Hartmann, *Muhtasar Dairatü'l-Maarif el-Islamiyye*, Hazırlayan ve Düzenleyen: İbrahim Zeki Hurşid, Bilimsel Denetim ve Gözden Geçirenler: Prof. Dr. Hasan Habşi, Prof. Dr. Abdurrahman Abdullah eş-Şeyh, Prof. Dr. Muhammed Annani, el-Şarika 1. Ba Sharjah Entelektüel Yaratıcılık Merkezi , Şarja, skı,H 1418. –M 1998 ., c.28, s.8780

³¹, alqahr manah ealm Ebu'l-Fazl el-Şirâzî'nin hamîyesi olup, Halife el-Mustekfi billâh'ın tahtına geçişinde rol oynamış ve halifeliği boyunca devlet işlerine hâkim olmuştur. Bakınız: el-Hemedânî, *Tekmile Târihu't-Taberî* c.1, s.143

Adı, Müminlerin Emiri Fazl, el-Mutî'-Lillâh,³² Cafer el-Muktedir bin Ahmed el-Mu'tadid b. Ebi Ahmed el-Muvaffak b. Cafer el-Mutevakkil b. Ahmed el-Mu'tasim b. Harun Reşid bin Muhammed el-Mehdi b. Abdullah Ebu Cafer el-Mansur b. Muhammed b. Ali b. Abdullah bin Abbas b. Abdülmuttalib bin Haşim b. Abdülmanaf bin Kusay b. Kilab ve lakabı Ebu'l-Kasım'dı. Annesi Slav asıllı bir câriyedir. Ona Ateb³³ denildi, gerçek adı Muşağğile idi³⁴.

Bir rivayete göre onun adı Şu'le³⁵, bir başka rivayete göre Dirar³⁶, bir başka rivayete göre ise Meş'ale³⁷ idi. Sarıçiçek yapraklarından küçük parçalar alır, bunları ağzına koyar ve daha önce hiç duyulmamış bir düdük sesi çıkarır ve böylece kuşları çağırırdı³⁸. Halifeliğini sürdürdü ve H 345 /M 956 yılında ödem aliastisqa öldü³⁹.

Halifelik görevine, kuzeni tarafından devredildiği H 334⁴⁰ yılında başladı. Halifeliği süresince 29 yıldan fazla ve dört ay hüküm sürdü⁴¹. Ancak, bu süre zarfında halifenin herhangi bir nüfuzu olmadı. Abbasiler Devleti'nin ilk ve son sözü, Büveyhilerin sultanlarıydı: Bunlar: Muizzüddeve(H 334-356 / M 946-976) ve İzzüddeve Bahtiyâr⁴² (H 356-367 / M 967-977). Bu dönemden 7 yıl, Halife El-Muti'nin

³² Şemsüddîn Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Ğâyemâz ez-Zehebî (v.H 748) ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, Tah. Ömer Abdulselâm et-Tedmurî, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, BeyrutH 1413 -M 1993, s.28

³³ Ebu Bekr b. Abdullah bin Eybek ed-Davâdârî, *Kenzu'd-Dürrer ve Câmi'u'l-Gürer*, Tah.: Dorothea Krawulsky, , Yayınlayan: İsâ el-Bâbî el-Halebî,, s.351; Muhammed bin Ali bin Muhammed el-Ma'rûf b. el-Umrânî (v.H 580), *el-İnbâ' fî Târîhi'l-Hulefâ*, Tah.: Kasım es-Sâmerâî, 1. Baskı, Dâru'l-Afâkî'l-Arabiyye, Kahire- 2001, s.179

³⁴ İbn el-Cevzî, *Müntezam fî Târîhi'l-Mülûki'l-Emm*, c.14, s.46; Şemsüddîn Muhammed bin Ahmed bin Osman ez-Zehebî (v. H 748), *Sîretu A'lâmi'n-Nüblâ*, Tah.: Bir grup araştırmacı Şeyh Şuayb el-Arnâut'un gözetiminde, Sunuş: Beşar Avvâd Ma'rûf, Muessesetu'r-Risâle, 3. Baskı, H 1405 – M 1985, c.15, s.113; Ebu Bekr Ahmed bin Ali b. Thâbit bin Ahmed bin Mehdi el-Hâtib el-Bağdâdî (v.H 463), *Târîh Bağdâd*, Tah.: Beşar Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, Beyrut,H 1422-M 2002 ,s .356.

³⁵ Abdurrahman Senbet Künîti el-Erbilî, *Hulâsatu'z-Zehâb el-Musbuuk Muhtasar min Siyeri'l-Mülûk*, Tah: es-Seyyid Casim, Maktabetu'l-Mesneî, Bağdat, s. 227

³⁶ Sıbt ibnû'l-Cevzî, a.g.e., s. 228

³⁷ EI-Devâdârî, a.g.e s. 391

³⁸ Adem Metz, *El-Hadâratü'l-İslâmiyye fî'l-Karni'r-Râbi' el-H*, Tercüme Muhammed Abdülhâdî Ebu Rîde 2008, Takdim Mustafa Lübîb Abdülğani, el-Merkezü'l-Kavmî li't-Tercüme, el-Kâhire, s. 22

³⁹EI-Zehebî, a.g.e., s. 759

⁴⁰Yahya b. Saïd b. Yahya el-Entâkî, *Târîhu'l-Entâkî*, Tah: Umar Abdüs-Selâm Tedmurî, Nâşir: Gross Press, Beyrut1990 , s. 55;

⁴¹ ET-Taberî, a.g.e. s. 355- 357; el-Hatib el-Bağdâdî, a.g.e., s. 357.

⁴² Bahtiyâr İzzüddeve, o Muizzüddeve'nin b.olup Büveyhi Emâreti'ne babasının ölümünden sonra 356 h yılında Irak'ta geçti. Sadece 11 yıl süreyle devam etti, amcası Adüdüddeve ile olan rekabet nedeniyle 367 yılında savaşlarda öldü. Bakınız: ez-Zehebî, a.g.e., s. 231-233

dönemine ve kalan kısmı Tâi'-Lillâh (H 363-381 / Mi 974-991)⁴³ dönemine denk gelmektedir. Ona her ay üç b. dinar harcamaları için verildi⁴⁴.

Muizzüddeve, Halife Mutî'-Lillâh'a biat etti ve el-Mustakfi'yi halifelikten azlederek ona halifeliği teslim etti. El-Mustakfi, kendi azlini kabul etti ve halifelik görevinden feragat etti, sonrasında hapsedildi. Mutî'-Lillâh'ın halifeliği ve babası el-Muktedir'in halifeliği arasında dört halife hüküm sürdü ve o beşinci oldu.

Bu halifeler, el-Kahir Billah (H 320-322 / M 932-933), amcası er-Râzî Billah (H 322-329 / M 933-940)⁴⁵, ve el-Mustakfi Billah (H 334-334 /M 944-946) idi. el-Mustakfi, Halife Mutî'-Lillâh'ın kuzeniydi.

Muizzüddeve⁴⁶, Halifeyi Basra'ya taşıdı. Tarihte Basra'ya gelen ilk savaşı halife, Ali b. Abi Talib idi. Muizzüddevedaha sonra onu Ahvaz'a, ardından Musul'a taşıdı. Halifelik yönetimine dair genel bir değerlendirmede bulundu: "Kimseyi rencide etmeye niyet etmiyorum ve kimseye kötülük etmek için çaba sarf etmiyorum. El-Mustakfi'den benim lehime çıkan durumu Allah düzeltti ve ona çirkin ve kötü bir sonuç getirdi.

Halife Mutî'-Lillâh'ın en önemli özellikleri arasında cömertliği, alçakgönüllülüğü ve saygılı oluşu bulunur. Elindeki almuqaraea düşünce, yanında bulunan Ebu Cafer Müslim bin Tahir, almuqaraea yerden alıp ona verdi. Halife bu olay üzerine, "Allah'ım, nihayetin gelmesinden sığınırım, zamanın beni bu duruma düşüreceğini hiç düşünmezdim," dedi. O aynı zamanda yumuşak huylu ve edepliydi⁴⁷. Kadı'l Kudat Ebu Muhammed bin Ma'ruf dedi ki: "Halife Mutî'-Lillâh'ın yanına gittim, O oruçluydu. Ben, 'Efendimiz, Allah beni sizin için fedai eylesin, nasılsın' diye sordum.

⁴³ İbrahim Eyyûb, a.g.e., s. 134

⁴⁴İbrahim b. Muhammed b. İydemir el-Alâî el-Ma'rûf b. Dakmak, *el-Cevheru'z-Semîn fî Siyeri'l-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtin*, H 750-809., Tah: Saeed Abdel Fattah Ashour, Umm Al-Qura Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve İslami Mirasın Yeniden Canlandırılması Merkezi, Riyad , s.148

⁴⁵ Abdurrahman b. Ebi Bekir, Celaledin es-Süyuti , *Tarihül-Hulefa*, Ed. Hamdi ed-Demerdaş, Nizar Mustafa el-Bâz Kitabevi – KahireH 1425 -2004M, s. 597

⁴⁶ Müizzüddeve Ebu'l-Hasan Ahmed b. Büveyh: İlk Büveyhi emiri Irak'ta,H 334 yılında Bağdat'a girdi, Halife el-Müstekfi Billah zamanında Irak'ta 11 yıl 11 ay hüküm sürdü, Rebiulahir H 356 yılında vefat etti.b. Haldun; Ebu'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebi Bekr b.Haldun el-Bermeki el-İrbili (H 681), *Vefayatü'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, Ed. İhsan Abbas , Dar Sâdir – Beyrut, c. 1, 1900, s. 173

⁴⁷ Muhammed b. Abdülmelik b. İbrahim b.. Ahmed, Ebu'l-Hasan el-Hemdanî el-Ma'rûf bi'l-Mukaddesî El-Hemdanî, (H 521), *Tekmile Tarih et-Taberî*, Ed. Albert Yusuf Kenan, El-Maṭba'atü'l-Kâṭilîkiya - Beyrut, 1. Baskı, 1958 , s. 214

O ise, 'Bana böyle deme. Hayat, iyi kardeşler olmaksızın tatlı olamaz'⁴⁸, dedi. Ayrıca, oldukça beyaz tenli⁴⁹, saçları ve sakalı siyah⁵⁰, yüzü güzel⁵¹, burnu büyük bir adamdı. Halife'nin yönetimi, Büveyhîler ve Türkler karşısında zayıftı. İdare ve politika alanında, İslâm devletinin genişlemesinden bahsetmek yerine, devletin küçülmesinden söz edilir. HalifeH 301 / M 913 'da Hasan Sarayı'nda doğdu⁵². Halife Mutî'-Lillâh'ın üç .b.vardı: Cafer, Ebu Abdullah Abdulvahhab -ki o Bağdat, Rusafa'da öldü (H 370 / M 980)-, ve Abdulaziz -ki o babasının döneminde Horasan'da öldü-. Ayrıca Ebu Bekir Abdulkerim Ta'i-Lillâh da vardı ve oH 363 / M 973 'de öldü⁵³. Ta'i-Lillâh, babasının halifelikten feragat etmesinin ardından halifelik görevini devraldı⁵⁴. Ebu Muhammed et-Temimi dedi ki: "Amcam Ebu'l-Fazl b. Abdulaziz et-Temimi'den işittim. Halife Mutî'-Lillâh, 'Bir adamın dostları öldüğünde, o adam alçalır'⁵⁵, dedi. O, bir hastalığa yakalandı ve felç oldu⁵⁶. Bu hastalık nedeniyle sağ tarafı felç oldu ve dili ağırlaştı. Ta'i-Lillâh, veliaht olduğunda 48 yaşındaydı. Sonrasında babasını beraberinde götürerek Vasıt'a gitti. Halife Mutî'-Lillâh, Muharrem 364 H'de Akul Manastırı'nda⁵⁷.

öldü ve Bağdat'a getirilerek Rusafa'da Muktedir'in annesi Turbe Şuğub'un⁵⁸ mezarının yanına defnedildi. Cenaze namazını b. Ma'ruf'un kıldırdı ve beş defa tekbir getirdi. Üç defa halifelikten azledilen ve hapsedilen halifeler olan el-Kahir, el-Mustakfi ve el-Muttaki için her ay 100 dinar ödeniyordu. O, akrabalarına hiçbir kötülük yapmazdı ve her yıl onlara 100 b. dinar gönderirdi.

⁴⁸ Muhammed El-Hamî, *El-Abbâsîyûn ed-Du'afâ – El-Hilâfetu'l-Abbâsîyye tahti Seytne el-Askariye'l-Büveyhîyîn*, 1. Baskı, Akâr' Yayınevi, Kahire 2013 , c. 2, s. 346

⁴⁹ Ebu Ömer, Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed bin Abd Rabbih b. Habib b. Hadir el-Ma'rûf bi İbn Abd Rabbih el-Endelusi (H 328), *El-Ikdû'l-Ferid*, Darul-Kütüb el-İlimiyye , BeyrutH 1404) , s. 388

⁵⁰ Muhammed b. Şâkir b. Ahmed b. Abdurrahman bin Şâkir b. Harun b. Şâkir el-Melkab bi-Salaheddin El-Kutbî, (H 764), *Favâtü'l-Vefayât*, Ed. İhsan Abbas, Dar Sâdir Beyrut, 1. Baskı, c. 3), s. 182

⁵¹ EI -Hatîb el-Bağdâdî , a.g.e., s. 79

⁵² EI-Hatîb el-Bağdâdî , a.g.e, s. 356

⁵³ EI-Erbelî , a.g.e, s. 286

⁵⁴ Miskeveyh , a.g.e, , s. 373

⁵⁵ Seyyid Hasan Şebr, *Halifâlâr Benî el-Abbâs ve'l-Muğûl İşkâtû Bağdâd* , c. 1, Dârü'l-Melâik, Beyrut 1421-2001, s. 111

⁵⁶ Felç , serebral palsy ve insanın organlarını ve zihnini etkileyen bir hastalıktır ve hastalıktan muzdarip kişi hareket edemez. Sıbt. İbnü'l el-Cevzî, a.g.e , s. 416,

⁵⁷ Deyr el-‘Âkûl fersah, üç mil ve bir mil , iki kilometre eşittir. Kaynak : Yâkût el-Hamavî, Şehâbü'd-Dîn Ebû ‘Abdullâh Yâkût b. ‘Abdullâh er-Rûmî el-Hamavî (H 626), *Mu'cemü'l-Büldân* ,(Dâru Sâdir, Beyrut) s. 520.

⁵⁸ AL-Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e, s. 356

Halife Mutî'-Lillâh, Kâbe'ye altın ve gümüş lambalar ve Peygamber'in Kabri'ne bol miktarda güzel kokular ve hizmetçiler gönderiyordu⁵⁹. Medine'den bir hizmetçi geldi ve Peygamber'in Kabri'ne gerekli önemin verilmediğini ve iyi kokuların azaldığını söyledi. Halife, hizmetçiye 20 bin dirhem verdi ve beş hizmetçiye Peygamber'in Kabri'ne hizmet etmek üzere görevlendirdi. Ebu Ahmed el-Musevi ile birlikte altın bir lamba ve 600 sikke ağırlığında ve dokuz gümüş lamba gönderdi. Bu lambaların Kâbe'de asılmasını emretti⁶⁰.

2.3. Halife el-Mutî'-Lillâh döneminde abbasi devleti'nin genel durumu

İlk Abbâsî halifeleri, iktidar ve devlet kurumları üzerinde tekelleşmeye önemser ve güçlü bir kişiliğin, kendi otoritelerini tehdit etmesine izin vermezlerdi. Halife Ebu Ca'far el-Mansur (H136-158 / M 750-754) Ebu Müslim el-Horâsânî'yi⁶¹ ortadan kaldırmak üzere Müslim bin Kuteyba el-Bâhilî'ye⁶² danıştığında, Müslim'in yanıtı, halifenin iktidarı üzerindeki tekelleşmeyi vurgulamaktaydı. Mansur'a şöyle dedi: " Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, ikisinin de dengesi ve düzeni kesinlikle bozulur giderdi " ve Mansur, "Yeter" dedi⁶³. Abbâsî halifelerinin, otoritelerini tehdit edebilecek nüfuza sahip kişilikleri ortadan kaldırmaya yönelik tutumları ve dinî ve dünyevî güçlerin bir araya getirilmesi, bu sürecin önemli bir parçasıydı⁶⁴.

Abbâsî hilafetinin bu yolda devam etmediği ve Büveyhilerin egemenliği döneminde resmi olarak iktidarın bölündüğü görülmektedir. Halifenin iktidarı, Abbasiler

⁵⁹ Sıbt İbn el-Cevzî, a.g.e, s. 228

⁶⁰ AL-Hâmî, el-, a.g.e, s. 345

⁶¹ Müslim bin Kutayba el-Bâhilî: Kutayba b. Müslim b. Amr b. el-Husayn el-Bâhilî (H 49 /M 669 -H 96 / M715), merkezi Asya'da İslami fetihleri yöneten ünlü bir İslam komutanıdır. Kariyerine Şark'ın fethi ile başlamış ve 13 yıl boyunca silahını düşürmemiştir, ta ki Halife Velid b.Abdülmelik ölene kadar. Onun ardından kardeşi Süleyman b. Abdülmelik halife oldu ve aralarında düşmanlık vardı, böylece el-Bâhilî Halife'ye karşı başkaldırmak istedi ancak bir asker tarafından Fergana şehrinde 96 h yılında öldürüldü. Bkz. AL -Muğrâvî, Ebû Sahl Muhammed bin Abdürrahman el-Muğrâvî, *Salafın İnanç, Yöntem ve Eğitimdeki Durumları Ansiklopedisi*, yayıncı: İslami Kitaplık Yayınları ve Dağıtım, Kahire - Mısır; en-Nebîlâ li'l-Kitâb, Marakeş, c. 3, s. 408.

⁶² Ebû Müslim el-Horasanî, Ebû Müslim Abdurrahman b. Müslim el-Horasanî, Horasan'daki Abbâsî çağrısının sahibi, sonrasında valisi, bir siyaset adamı ve askeri liderdir. Abbâsî çağrısının sahibi ve Emevî devletinin ordularını yenen, Abbâsî devletinin kurucusu. Bkz. AZ-Zehebî, Şemseddin Muhammed bin Ahmed b. Osman ez-Zehebî (. 748 h), *Büyük Kişilerin Biyografileri*, Editör: Şeyh Şuayb el-Arnaût, Sunuş: Beşar Avad Maruf, er-Risâle Enstitüsü, 3. Basım,H 1405 -M 1985, c. 3, s. 48 -73.

⁶³ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim bin Kutayba ed-Dînevî İbn Kutayba (H 276), *Haberlerin Kaynakları*, Dârü'l-Kitâb el-İlmî - Beyrut, H 1418, s 68.

⁶⁴ Abdurrahman İbn Haldun (H 732 - 808), *İbretler ve Arab, Berber ve Onlarla Yaşayan Büyük Şahsiyetlerin Tarihi*, Metni düzenleyen: Dr. Halil Şehade, Denetleyen: Dr. Suhail Zakar, Dâr el-Fıkr, Beyrut, 1. Basım, H 1401 -M 1981 , s. 289.

tarafından sürdürülen ve halifelik evinde yer alan dini iktidara ve dünyevi iktidara bölündü. Dini iktidarı, namaz, hac, yargılama ve şerif birlikleri ve Zimmiler⁶⁵ olarak adlandırılan gayrimüslimlerin kurumlarına ek olarak, bir dizi yetkili personel tarafından uygulandı. Dünyevi iktidar, Büveyhiler tarafından, kendilerine Abbasiler tarafından verilen tam yetkiyle uygulandı.

Halife, yalnızca dini bir sembol haline geldi ve onun iktidarı yalnızca ismen kaldı. Asıl iktidar ve etkinlik, Büveyhi prensinin elindeydi ⁶⁶.

Doğrudan sebep Büveyhilerin Abbasilerin iktidarını zayıflatması ve saygınlığını kaybetmesi değildi. Tarihsel kaynaklar, Abbasilerin iktidarının, Türklerin artan gücü döneminde ve Büveyhi Devleti'nin kurulmasından önce prestijini ve etkisini kaybettiğini belirtir. Türk komutanlar, devletin ana kontrolünü ele geçirdiler ve bu, merkezi otoritenin politik, idari ve mali olarak zayıflamasına neden oldu⁶⁷. Hatta er-Râzî-Billâh döneminde, Abbasilerin hükümetinden her türlü iktidar ve etki kayboldu.

er-Râzî-Billâh, " Sanki insanlar Bu halifeyi memnun ediyorum diyor. Bir Türk kölenin parayı kontrol etmek ve tek başına yönetmek için işlerini yürütmesi-----Her şeyin benden önce gelenler için olduğu gibi olması benim için de daha iyiydi. ⁶⁸"

Hatîb el-Bağdâdî (H 463 –M 1070), er-Râzî-Billâh'ın dönemini, bir dönemin sonu ve bir başkasının başlangıcı olarak gördü. Onu şöyle tarif eder: " er-Râzî, birçok konuda halifelerin sonuncusudur. Kendi şiirini yazan son halife, minberden konuşan son halife, orduları ve mali kaynakları yöneten son halife, halkın arasında oturan son halife ve hediyeler, ödüller, maaşlar, mutfakları, hizmetleri, perdesi ve diğer tüm işleri, önceki halifelerin düzenine göre yürütülen son halifedir". ⁶⁹

Büveyhi ordusunun, Abbasilerin başkenti Bağdat'a girdiği yıl olan(H 334 / M 946) yeni bir dönemin başlangıcını işaret ediyordu ⁷⁰. Bu dönem, özellikle Hicri dördüncü

⁶⁵ AL-Taberî, a.g.e,s. 364.

⁶⁶, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ İbnü't-Tıktakâ olarak bilinir (v. H 709.), *el-Fahrî fî el-Âdâb es-Sultâniyye ve'd-Düvel el-İslâmiyye*, Tah., Abdülkadir Muhammed Mayyû, Dâr el-Kalem el-Arabî, Beyrut, s .278.

⁶⁷ AL-Taberî, a.g.e, c. 11, s. 86.

⁶⁸ Ebu Bekir Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh es-Sûlî (v.H 335), *Ahbâr er-Râzî billâh ve'l-Mutî Li-llah - Abbâsî Devleti Tarihi, Kitâb el-Evrâk*, Tah.: J. Heyworth-Dunne, Matbaat es-Sâvî- Mısır 1935, s. 41-42

⁶⁹ EL-Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e, s. 141.

⁷⁰ Miskeveyh, a.g.e, s. 115, İbn el-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Cezrî, İzzeddin İbn el-Esîr (v.H 630.), *el-Kâmil fî Târih*, Tah.: Ömer Abdüsselam Tedmürî, Dâr el-Kitâb el-Arabî, Beyrut M 1997 , s. 314.

yüzyılın ilk üçte birinde Abbasilerin zayıflığından faydalanarak bir asırdan fazla süre devam etti.

Bu dönem, İbnü'l Esir tarafından "Halifelüğün durumunun daha da kötüleştiği ve artık hiçbir şeyin kalmadığı" şeklinde tanımlandı⁷¹. Bu şekilde, Büveyhi döneminde Abbasilerin iktidarı, dünyevi iktidarın Büveyhi tarafından ele geçirildiği ve dini iktidarın halifelerin elinde kaldığı iki bölüme ayrıldı. el Bîrunî'ye göre, "Devlet ve krallık, El Muttaki'nin son günlerinde ve El Mustakfi'nin ilk günlerinde Abbasilerden Büveyhilere geçti. Abbasilerin ellerinde kalan tek şey, dünyevi olmayan bir dini inançtı."⁷²

El Mustakfi (H 333-334 / M 944-945), prensler ve komutanlar arasında yaşanan çatışmalardan dolayı Büveyhi ordusunu iyi bir işaret olarak gördü⁷³. Halife el-Mustakfi'nin, Abbasi Hilafeti'nin gücünü Büveyhi emiri olan "emirlerin emiri"ne devretmesine rağmen, bu durum H 324-334. yılları arasında gerçekleşmiş bir uygulamanın devamıydı. Bu durum, gerçek gücün ülkede emirlere aktarıldığını ve Abbasi Halifesi'nin otoritesinin Daru's Selam'dan (günümüzdeki Bağdat ve civarı) gerilediğini belirtiyordu. Dolayısıyla, otorite aslında merkezi Irak'ta ve ona bitişik alanlarda kalmıştı⁷⁴. Emirlerin emiri, politika, idare, finans ve askeri işlerde otoriteyi elinde tutarken, Halife hâlâ dini işlerle ilgiliydi; yargılama, vaaz, reislik ve fetva verme gibi görevler Halife'nin yetkisindeydi. Bizim incelememizin konusu olan Halife Mutî' Li-llah (H 334-363./ M 946-974), ise üzerindeki kontrolün azaldığı dönemde, dini otoritesini kullanmaya devam etti. Ahmed bin Büveyh.

Bizim incelememizin konusu olan Halife Mutî' Li-llah (H 334-363./M 946-974.), ise üzerindeki kontrolün azaldığı dönemde, dini otoritesini kullanmaya devam etti. Ahmed bin Büveyh⁷⁵, ekonomik kriz ve merkezi yönetimin zayıflığı nedeniyle ortaya çıkan fırsatı kullanarak, anlamlı bir direnişle karşılaşmadan Bağdat'a girdi. Abbasi Halifesi el-Mustakfi, onu emirlerin emiri olarak kabul etti, ona " Muizzüddeve" unvanını verdi ve Büveyhilerin hanedanına emirliği miras bıraktı. Ancak, Bağdat'a girişinden sadece on bir gün sonra, el-Mustakfi'yi tutukladı ve gözlerine mil çektirdi.

⁷¹ İbn el-Âsîr, a.g.e, s. 160.,

⁷² Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Fezârî el-Kâhîrî, "*Mâsîr el-Enâkat fî Maâlim el-Hilâfe*", Muhakkik: Abdüssattâr Ahmed Ferac, c. 1, baskı 2, Hükümet Matbaası Kuveyt 1985 s.182.

⁷³ Miskeveyh, a.g.e, s. 107.

⁷⁴ Miskeveyh, a.g.e, s. 117.

⁷⁵ Ahmed b. Büveyhî, Ebu'l-Hasan, ilk Büveyhî emîri Irak'ta, Bağdat'a H 334. girdi, el-Müstakfi billâh'ın hilafet döneminde, H 356. yılına kadar, yani yirmi bir yıl; el-Sa'fî, a.g.e s. 173.

Daha sonra el-Mustekfi'den saklanmakta olan Ebü'l-Fazl el-Muktedir-Billâh'ı çağırdı, Halife Mutî' Li-llah, Muizzüddевle'ye, onunla sürekli kalacağı ve ona karşı kötülük yapmayacağı ve ona düşmanlık etmeyeceği konusunda büyük bir yemin verdi⁷⁶.

Devlet üzerindeki otoritesi tamamen sona eren Halife el- Mutî' Li-llah, Muizzüddевle'nin tam kontrolü altına girmişti. Bu durumu, tarihçiler Zehebi ve b.el-İbrî benzer bir şekilde tasvir etmişlerdir. Zehebi, halifelik statüsünün önemli ölçüde düştüğünü ve Halife'nin Muizzüddевle'nin kontrolünde herhangi bir etki yaratamadığını belirtirken, b.el-İbrî ise halifeliğin daha da gerilediğini, Halife'nin artık bir veziri dahi olmadığını, yalnızca topraklarını ve vergilerini yöneten bir katibinin bulunduğunu aktarır. Dahası, Muizzüddевle'nin⁷⁷, Halife'nin elinde yalnızca kendisinin bıraktığı miktarı bıraktığını söylemektedir. El-Mesudi de bu durumu teyit ederek, Büveyhi hanedanlığından gelen. Büveyh'in devleti tamamen kontrol altına aldığını ve Halife el- Mutî' Li-llah'ın ne emir verme ne de yasaklama yetkisinin kalmadığını belirtir⁷⁸. Bu durum, Halifenin ve vezirlerin o dönemki konumunu ve devlet üzerindeki etkisizliklerini açıkça ortaya koymaktadır.

el-Makrizi bu durumu şöyle tasvir eder: " Mutî' Li-llah'ın elinde sadece ismi kalmıştı ve devletin işlerini yöneten kişi Muizzüddевle'di. Muizzüddевle, Mutî' Li-llah'ın her gün için masrafları olarak iki yüz dinar tahsis etmişti."⁷⁹

Bu yüzden Mutî Allah Halifesi, Muizzüddевle'nin elinde bir kukla gibiydi ve savaşlarında onu yanında bulundurdu. Muizzüddевle'nin Nasrüddевle Hamdani ile olan savaşı bu savaşlardan biriydi ve bu savaşın sonucu zaferle sonuçlandı ve sonrasında halife halifelik sarayına döndü. Mutî Allah Halifesi'nin Muizzüddевle ile savaşlara gitmesinin sıklığı, halifenin Büveyhiler ile olan durumunun ne kadar kötü olduğunu göstermektedir⁸⁰.

Bu durumun örneklerinden biri, Büveyhilerin veziri Ebu'l-Fazl el-Şirazi'nin, Mutî' Li-llah Halifesi'ne "Mücahitlerin masraflarını ödemen gerekiyor." dediğinde,

⁷⁶ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi, Siyasi, Kültürel ve Sosyal (H 232-447.) (M 847-1055)* , Maktabet en-Neşr, Kahire, a.g.e., c. 3, s. 63.

⁷⁷ İbn el-Abrî, a.g.e , s. 167.

⁷⁸ el-Mes'ûdî, a.g.e, c. 4, s. 346.

⁷⁹ Ahmed b. Ali b. Abdulkadir, Ebu'l-Abbas el-Hüseyni el-Übeydi, Takî ed-Din el-Makrizi (v.H 845.), *"El-Sülûk li-Ma'rîfet Duvelü'l-Mülûk"*, Tah. Muhammed Abdulkadir Ata, Darü'l-Kütüb el-İlmiyye Beyrut, H 1418./M 1997, s.124.

⁸⁰ Miskeveyh, a.g.e, c .6, s.121

Halife'nin verdiği yanıtıdır: "Bu sadece, benim durumumu kontrol edebildiğim ve dünyanın kontrolü elimde olduğunda gereklidir. Sizden sadece minberdeki ismimi alabiliyorum".⁸¹

Mutî' Li-llah döneminde Abbasilerin Halifeliği büyük ölçüde zayıfladı ve kontrolü kaybetti. Devletin işlerini idare eden kişi, Büveyhi Emiri Muizzüddевle idi⁸². Muizzüddевle'nin kontrolü ve önceki Abbasiler Halifesi el-Mustekfi Billah'a yönelik hakaretleri, halifenin onun öfkesini çıkarabilecek herhangi bir hareketten kaçınmasına neden oldu. Bu, babasının başına gelenlerin kendisine de gelme korkusuyla, halifenin Muizzüddевle'ye tüm yetkileri verme yolunda ilerlediğini gösteriyor.

Abbasî halifesi Mutî' Li-llah'ın günlük maaşı, önceki Halife el-Mustekfi Billah dönemine göre düşerek, günlük 2000 dirhem oldu⁸³. Ancak Muizzüddевle bu durumdan memnun olmadı ve ayrıca Abbasî halifesi Mutî' Li-llah'dan, namaz vakitlerinde kendi kapısında davul çalmasına izin vermesini istedi⁸⁴. Bu durum daha önce hiç yaşanmamıştı ve Muizzüddевle'nin bu talebi, Abbasî Halifesi ile bu durumu paylaşma ve tarihi kaynaklarla bu durumu tartışma isteğini gösteriyor Büveyhi Emiri Muizzüddевle'nin Medinetü's-Selam'daki hükümet merkezine yerleşme arzusu olduğunda, kendisi Halife el- Mutî Li-llah'ın komşusu olan Mü'nes'in evinde konaklıyordu. kapısında davul çalmasına izin vermesini istedi. Halife, bu talebi reddetti ve bu tür bir uygulamanın daha önce olmadığını belirtti. Bunun üzerine, Muizzüddевle, Şemmasiye Kapısı'nda kendi sarayını inşa etti⁸⁵. Muizzüddевle'nin talebi yeniden gündeme geldi ve Halife'ye, sarayın şehrin uzağında ve ordu kampının bulunduğu bir bölgede olduğu belirtildi. Halife bu kez, çalacak davulun çölün dışına çıkan dış kapıyı aşmayacağı koşuluyla izin verdi. Bunun üzerine, davulcuların konaklayacağı bir çadır kuruldu ve onlar üç günlük namaz zamanlarında davul

⁸¹ Muhammed b. Abdülmelik b. İbrahim b. Ahmed, Ebu'l-Hasan el-Hemzânî el-Ma'rûf bi'l-Mukaddesî (v.H 521.), "*Tekmelâ Târih et-Taberî*", Tah. Albert Yusuf Kun'aan, Katolik Matbaası - Beyrut 1958, s.428; İmâd ed-Dîn İsmâ'il b. Ali b. Mahmud bin Muhammed b. Ömer b. Şâhensâh b. Eyûb Ebu'l-Fidâ,, el-Melik el-Mu'ayyed, Sahib Hamat (v.H 732.), *El-Muhtasar fî Ahbâr el-Başar*, el-Hüseyniye Matbaası, Mısır , 1. Baskı,c .2, s.112.

⁸² El-Mes'ûdî, a.g.e, s.346.

⁸³ İbn el-İbrî, a.g.e, s.167.

⁸⁴ Ebû'l-Hüseyn Hilâl b.el-Muhsin es-Sâbi', *Rusûm Dâr el-Halâfet* , Tahkik Mikha'il Avad, Dâr er-Râid el-Arabî – Beyrut s.136; ez-Zübeydî, a.g.e , Dâr en-Neşr el-Arabî, El-Kâhire 1969 , s.38.39

⁸⁵ Es-Sâbî, a.g.e, s.136 Muhammed Hüseyin , el-Zübeydî "*El-İrâk fî'l-Asr el-Büveyhî, el-Tenzîmât es-Siyâsiyye ve'l-İdâriyye ve'l-İktisâdiyye* , Dar Al Nahda Al Arabiya, Kahire H. 1389 - M 1969, s. 136.

çaldılar ⁸⁶. Bu durum Büveyhi emiri için önemliydi, çünkü bu sayede halk arasında prestij ve saygınlığını arttırabiliyordu. Aynı zamanda, Halife'nin Büveyhi emiri karşısındaki korkusu da arttı. Halife el- Mutî ' Li-llah'ın başlangıçtaki reddine rağmen, maruz kaldığı baskılar sonucu bu talebi kabul etti. Halife'nin zayıflığı, Muizzüddeve'nin onu kendi savaşlarına dahil ettiği zamanlarda da belirgindi. Muizzüddeve, onu Hamdanilerin emiri Nasrüddevle b. Hamdan'a ⁸⁷ karşı savaşlarına katılmak üzere yanında götürdü (H 334 /M 964). Bu savaşları sonunda, Muizzüddeve'nin zafer elde ettiğini ve daha sonra Halife'yi tekrar yönetimine döndürdüğünü (H 335 /M 947) gördük ⁸⁸.

2.4. (334-364) Döneminde yaşanan önemli olaylar

334 H 964 M yılında hükümeti devralan Halife El Mutî' Li-llah'ın (H 334-363 / M 964- 974) hükümeti süresince karşılaştığı önemli olayları belirtmeliyiz.

Hükümetin başında bulunduğu dönemin başlangıcında, onunla birlikte olan b. Let Şirzad, bakanlık unvanı olmaksızın bakanların görevlerini yerine getirdi ve onun yazı işlerini Ebu'l Hasan Tazad bin İsa devraldı. Halife El- Mutî' Li-llah, Hacib olarak Ebu'l Abbas b. Hakan'ı tercih etti⁸⁹.

Çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlara göre, Halife El- Mutî' Li-llah ile Büveyhiler, özellikle Büveyhi egemenliği altında bulunan Abbasi Halifeleri arasındaki ilişki, Büveyhilerin, Abbasi Halifesini, eylemlerine dini meşruiyet kazandırmak amacıyla kullandığı dini bir sembol haline geldi. Halifenin gerçek krallığı elinden alındı ve etkin gücü geriledi. Bazı tarihçiler, Büveyhilerin Bağdat'a girdiği günün, gerçek otoritenin çöküş tarihi olduğunu belirtmektedirler. Halife, Büveyhi oğlu ile birlikte

⁸⁶ Bâb eş-Şemmâsiye, Bağdat 'ta Dâr er-Rûm mahallesine komşu bir semt olup , bu adı , bazı Hristiyan rahiplerinden almıştır.; "Menâkıb Bağdâd", Cemâl ed-Dîn Ebî'l-Ferec Abdürrehmân b. Ali el-Şehîr, Tah. ve Haşîye Muhammed Behcet İbnü'l-Cevzi el-Esrî, Dâr es-Selâm, BağdatH 1342 /M 1923 , s.120.

⁸⁷ Nâsırüddevle b.-i Hamdân, Ebu Muhammed b. Ebî'l-Hiceâ, önce Musul sahibi sonra Musul kralı olmuş, halife El-Muti Lillah tarafından Nâsırüddevle unvanı verilmiştir.b. el-Gaznefer tarafından tutuklanmış ve hapsedilmiş, ölümü 358 h, yönetime 32 yıl hükmetmiştir: ez-Zehebî, a.g.e, c .16, s.186-187; es-Sefdî, a.g.e " , c .12, s.56-57.

⁸⁸ İbn el-Esîr, a.g.e, c .7, s.57; b. Tagrîbirdî, Yûsuf bin Tagrîbirdî b. Abdullâh ez-Zâhirî el-Hanefî, Ebu'l-Mehâsen, Cemâleddîn (vH. 874.), "En-Nücûm ez-Zâhire fî Mülûk Mısır ve'l-Kâhire", Kültür ve Millî İrşad Bakanlığı, Dâr el-Kütüb, El-Kâhire, c .3, s.295

⁸⁹ Miskeveyh, a.g.e, c. 6, s. 119; ez-Zehebî (H 748), a.g.e, c. 15, s. 118; et-Taberî, " a.g.e " , c. 11, s. 355; Salahüddin Halil b. Eyyüb es-Sa'dî (H 764), "Nükte'l-Heymân fî Nükte'l-'Umyân", Şerh ve Dipnotlar: Mustafa Abdülkadir Ata, Darü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, H 1428 – M 2007, s. 164

mağlup durumdaydı, kurumlar, daireler ve eyaletler halifelığe olan bağımlılıklarını kaybetti ve doğrudan Büveyhi emirine tabi hale geldiler⁹⁰.

Bu dönemde Büveyhi emirlerinin gerçekleştirdiği en önemli eylem, halifeliğin bakanlık pozisyonunu iptal edip yerine Büveyhi emirinin bakanlık pozisyonunu oluşturmaktır. Halifenin bakan atama hakkı yoktu ve bakanların atanması veya görevden alınması Büveyhi emirlerince yapılıyordu. Bu durumda bakan, devletin idari yapısının başı haline geldi⁹¹ ve yalnızca Büveyhi emire, Abbasi Halifesi yerine, karşı sorumlu olmuş oldu⁹².

Büveyhi Emiri'nin otoritesi, bakanlık, daireler ve valilikler⁹³ ile birlikte pazar denetimi⁹⁴ ve güvenlik ile askeri görevler⁹⁵ de dahil olmak üzere genişlemiştir. Devletin resmi idari merkezi ve bakanların çalışma yeri artık Büveyhi Emiri'nin ikametgahı oldu⁹⁶.

Bunun yanı sıra, Halife onlara isimlerini ve unvanlarını sikke üzerine basma hakkı vermiş, böylece Büveyhiler, Abbasiler devletinde kendi isimlerini ve unvanlarını kalıtsal olarak devretme hakkını kurarak, bir hanedanlık oluşturdular⁹⁷. Halifelerle birlikte kendi adını dinarlar ve dirhemler üzerine ilk bastıran kişi, Büveyhi Emiri Muizzüddeve oldu⁹⁸.

Halife el- Mutî' Li-llah, Büveyhi emirlerine unvanlar verdi ki bu, onların halkın gözündeki statülerini yükseltmelerine yardımcı oldu. İlk olarak, Büveyhiler Bağdat'a girdiğinde, Halife el-Mustekfi Li-llah, Büveyhi kardeşler Ali, Hasan ve Ahmed'e sırasıyla İmâdüddeve, Rüküddevle ve Muizzüddeve unvanlarını verdi. Ayrıca Halife el- Mutî' Li-llah, Muizzüddeve'nin b.Bahtiyâr'ya (H 648 -M 959) yılında

⁹⁰ Miskeveyh, a.g.e , c. 6, s. 115

⁹¹ İbnü'l-Esîr, a.g.e , c. 7, s. 315; İbnü't-Tıktakâ, " a.g.e ", s. 288; Müellif: Ebü'l-Fidâ İsmâ'il b. Ömer b.Kesîr el-Kureşî el-Basrî b. Kesîr, "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*", tah: Abdullah b. Abdülmehsîn et-Türkî, Daru H, Riyad, H 1418-M 1997, s. 609

⁹² EI-Antâkî, a.g.e , s. 22; İbnü't-Tıktakâ, a.g.e, s. 288

⁹³ Şehâbüddîn Ebû Abdillâh Yakut İbn Abdillâh er-Rûmî el-Hamavî Yakut el-Hamevî, (H 626), "*İrşâdü'l-Arîb İlä Ma'rifeti'l-Edîb*", Nâşir: Darü'l-Garb el-İslâmî, Beyrut,H 1414 – M 1993, c. 1, s. 145

⁹⁴ EI-Muhsin İbn Ali b. Muhammed b. Ebu'l-Fehm Dâvûd et-Tenûhî el-Basrî, Ebu Ali (H 384), "*Neşvü'r-Ruhaç ve Ahbârü'l-Müzâkere*", c. 2, s. 108

⁹⁵ AI-Hâtib el-Bağdâdî , a.g.e , s. 160

⁹⁶ İbnü't-Tıktakâ, a.g.e s. 280

⁹⁷ Miskeveyh, a.g.e , c. 5, s. 115

⁹⁸ Miskeveyh, a.g.e , c. 6, s. 251; İbnü'l-Esîr, a.g.e , c. 7, s. 5

İzzüddeve unvanını ve Rüknuddeve'nin b.Ebû Şücâ' Fennâ Hüsrev'e(H 351 –M 962) yılında Adudüddeve unvanını verdi⁹⁹.

Davullarla ilgili olarak, bu genellikle sadece namaz vakitlerinde sarayda yapıldı¹⁰⁰. Bu nedenle, Muizzüddeve, el- Mutî' Li-İlah'ın döneminde, Darü's-Selâm'daki evinin kapısında davul çalınmasını talep etti. Halife'den izin istedi, ancak cevap alamadı. Halife, bu tür bir uygulamanın daha önce yapılmadığını belirtti. Ancak, Babü's Şemmasiyedeki evini tamamladıktan sonra tekrar talepte bulundu ve Halife, davul çalmanın çölde belirgin bir kapıda olmaması şartıyla ona izin verdi.

2.4.1. Bağdat'taki ekonomik kriz

Ülke tekrar eden ekonomik krizler yaşamaktaydı. Halife el- Mutî' Li-İlah'ın saltanat sürecinde, saltanatını korumak adına sürekli savaşlar yürüten Ahmed b. Büveyh (Muizzüddeve) halktan daha fazla vergi toplamaya başladı. Bu, askerlerinin geçimlerini sağlamak ve köylerde feodal haklar vererek, liderlerin ve müttefiklerin gelirlerini artırmak amacıyla yapıldı¹⁰¹. Bu uygulamalar, yüksek fiyatlar ve yaygınlaşan kıtlık sonucunda, halkın büyük bir kısmının mal ve can¹⁰² güvenlikleri endişesiyle topraklarını terk etmesine sebep oldu¹⁰³. Ticari faaliyetler durdu, gayrimenkuller düşük fiyatlarla satıldı ve insanlar hayatta kalmak için ot ve leş yemek zorunda kaldılar. Dışkı içinde bulunan arpayı bile toplayıp yiyenler oldu ve çocukların yoksullarla birlikte kızartılıp yenildiği görüldü¹⁰⁴. Muizzüddeve, bir çuval unu 20 bin dirheme sattı ve bu çuval 17 kantar ağırlığındaydı¹⁰⁵.

2.4.2. Hamdanilerle ilişkiler:

Aynı yıl, Nâsırüddeve¹⁰⁶ ve Büveyhi emiri Muizzüddeve (H 334-347 / M 946-958) arasında bir savaş çıktı. Hamdaniler¹⁰⁷, halifeliğin düşmanlarına karşı savaşta önemli

⁹⁹ İbnü'l-Cevzî, a.g.e , c. 8, s. 92

¹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, a.g.e , c. 7, s. 90

¹⁰¹ Eyüp, İbrahim, "*Abbâsî Tarihi*", c. 1, Uluslararası Kitap Şirketi, Beyrut, 1989, s. 135.

¹⁰² İbnü'l-Cevzî, a.g.e , c. 6, s. 345.

¹⁰³ EZ-Zehabî, a.g.e , c. 15, s. 114.

¹⁰⁴ Miskeveyh, a.g.e , c. 6, s. 119; Eyüp, a.g.e , s. 13.

¹⁰⁵ ES-Suyûtî, a.g.e, s. 288; el-Kar: Irak için ölçü birimi olup 30 karattır, her karat iki eldiven, Dr. Ahmed eş-Şerbâsî, "*İslâmî İktisadî Lugat*", Dâr el-Cil 1981, s. 384.

¹⁰⁶ Nâsırü'd-Devle el-Hamdânî, Ebu Muhammed el-Hasan b. Hamdân, Musul'u babasının vekili olduktan sonra aldı ve Halife el- Mutî' Li-İlah tarafından emirlerin emiri olarak atandı ve Nâsırü'd-Devle olarak anıldı, 330 h. Bkz.. İbnü'l Hallekân, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebu Bekr İbnü Hallekân el-Bermekî el-İrbilî (.H 681.), "*Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâü'z-Zemân*", ed. İhsan Abbas, Dâr Sâdır – Beyrut, 1900, c. 2, s. 116; es-Safedî, Salahüddin Halil b. Aybek b. Abdullah es-Safedî (H 764.), "*el-Vâfi bil-Vefeyât*", ed. Ahmed el-Arnaût ve Türki Mustafa, Dâr İhyâü't-Turâth – BeyrutH 1420. – M2000. c. 12, s. 57.

bir rol oynayan bir Arap gücüydü. Halife el-Muktedir Billah,H 292 /M 904 yılında Musul'u Abdullah b. Hamdan'a (Ebü'l Heycâ) verdi. Yönetim daha Sohra b. Hasan'a geçti, bu dönemde Halife El-Müttakî-Lillâh görevdeydi. Hasan, Abdullah b. Hamdan'ın b. olarak, Nâsırüddeve unvanını aldı ve kardeşi Ali, H 330 /M 941 yılında Seyfûddeve unvanını aldı.

H 334 /M 946 yılında Bağdat, Büveyhilerin kontrolü altına geçti. Bu dönemde Muizzüddeve, Musul'daki Hamdanilerin gücünden endişe duydu. Her iki taraf da, diğerinin kontrolü altındaki toprakları ele geçirmek istiyordu. Muizzüddeve, Bağdat'ta iktidarı ele geçirdiği ilk yıl¹⁰⁸, b. Şîrzad'ın saldırılarına uğradı. Bu durum, İbn Şîrzad'ın H 334 / M 946'de Bağdat'ı ele geçirerek Nâsırüddeve adına yönetmesine yol açtı¹⁰⁹. Daha önceki halife Müttakî-Lillâh adına minberlerde hutbe okuttu. Bunun üzerine Nâsırüddeve bin Hamdan, şehrin doğu tarafını ele geçirdi ve Muizzüddeve ile birlikte Halife Mutî el Li-llah'ı esir aldı¹¹⁰. Bu durum, yağma ve öldürme gibi eylemlerden dolayı halka zarar verdi. Deylem, Yahya pazarını yaktı ve kadınları esir aldı. Bazıları Akbara'ya kaçtı¹¹¹ ve yolda öldüler.

Muizzüddeve ve El-Muti Li-llah, Bağdat'a yapılan saldırılara karşılık olarakH 337 /M 949'de Musul'a doğru hareket ettiler. Ancak Nâsırüddeve şehri terk etti ve Nusaybin'e gitti. Bu sırada b. Büveyh, Musul'a girdi. Ancak b. Büveyh, Samanilerin Ahvaz'ı kuşattığı haberi üzerine, kardeşi Rüknüddeve'ye yardım etmek için mecburen barış anlaşması yapmak zorunda kaldı¹¹². Nâsırüddeve,b. Büveyh'in kardeşiyle meşgul olduğunu fırsat bilerek, bir oğlunu askeri bir güçle Bağdat'ı ele geçirmek üzere gönderdi. Ancak bu girişim başarısız oldu. Buna rağmen, Muizzüddeve, Nâsırüddeve'ye karşı 347 / 958'de Musul'a saldırmaya karar verdi. Ancak, bu saldırı, Seyfûddeve'nin milyonlarca dirhem karşılığında yaptığı yardım olmasa başarısız olabilirdi.

¹⁰⁷ EI-Antâkî, a.g.e , s. 73İbn Haldûn, a.g.e , c. 3, s. 524.

¹⁰⁸ Ömer Ahmed saeid, Derasat Musulia Dergisi, Üniversitesi, Derasat Musulia, El-Emâre el-Hamdaniyya fi'l-Musul va Devrühâ fi'l-Tasaddî li'l-Büveyhîyîn H 334-380 / M 945-990,(Sayı 46) Irak 2017, s.42

¹⁰⁹ Miskeveyh, a.g.e , c. 6, s.121, İbnü'l-Esîr, , a.g.e , c. 8, s.453

¹¹⁰ ET-Taberî, a.g.e , c. 11, s.3 55; ES-Suyûti, a.g.es.288

¹¹¹ Akberâ: Decil bölgesinin bölgelerinden olup arasında ve Bağdat arasında on fersah, Şihabüddin Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah er-Rumî el-Hamawî Yakut el-Hamawî (v. 626), Mu'cemü'l-Büldan, Yayıncı, Dar Sader, Beyrut1995M , c. 4, s.142

¹¹² Ömer b. Mez'fer bin Ömer bin Muhammed b. Abi'l-Füraş, Ebu Hafs, Zeynüddin İbnü'l-Vardî el-Ma'rî el-Kindî (v. 749) , Târih İbnü'l-Vardî , Darü'l-Kütüb el-İlmiyye - Beyrut H 1417 – M 1996,, c. 1, s.269

2.4.3. Mısır hükümdarı Ahşid'in ölümü

H 356 yılında, Mısır'ın hükümdarı Ahşid, yani Muhammed b. Tuğç el-Ferğânî Ebubekir vefat etti. Ahşid, 'kralların kralı' anlamına gelir ve bu, büyük Türk şehirlerinden biri olan Ferağane'nin krallarına verilen bir unvandır¹¹³. Ahşid, cesur ve nüfuzlu bir kişi olarak bilinir¹¹⁴, savaşlarda uyanıklığıyla tanınmıştır. Ayrıca Halife el-Kahir'den önce Mısır'ı yönetmiştir ve 80.000 kölesi olduğu bilinir¹¹⁵. Ayrıca, ordusunun toplam sayısının 400.000 kişi olduğu söylenmektedir¹¹⁶.

Muhammed Ahşid, Bağdat'ta doğmuştur ve ilk olarak Şam'ı, daha sonra da Halife el-Kahir'den önce Mısır'ı yönetmiştir. Şiddetli bir hastalık sonucunda 60 yaşında hayatını kaybetmiş ve Kudüs'te defnedilmiştir¹¹⁷.

2.4.4. Fas'ın hükümdarı Kaim'in vefatı:

el- Mutî'Li-İlah'ın halifeliği döneminde yaşanan olaylardan biri de Ubeydi Hanedanlığı'na ait Fas hükümdarı Kaim'in ölümüdür. Kaim, Selemiye'de doğmuş ve babasıyla birlikte bir tüccar kılığına girerek¹¹⁸ hareket etmiştir. 55 yaşında ölmüştür ve Mühlid b. Keydad ile aralarında yaşanan ünlü bir olay vardır. Mühlid, Kaim'i kuşatarak topraklarını ele geçirmiştir. Bu durum Kaim'de endişeye yol açmış ve hemen ölmüştür. Ölüm haberi bir buçuk yıl boyunca gizli tutulmuştur ve yerine b., halefi Ebü't-Tâhir el-Mansûr-Billâh geçmiştir¹¹⁹.

2.4.5. Büveyhi emiri Muizzüddeve'nin ölümü ve oğlu Bahtiyâr'ın devleti devralması

Muizzüddeve, 13 Rabiülevvel H 356. yılında vefat etti. Zerb hastalığına yakalanmıştı¹²⁰. Vasıt'ta İmran b. Şahin'e karşı ordusunu hazırlarken ishal oldu ve durumu ağırlaştı. Bağdat'a gitmeye karar verdi, arkadaşlarını geride bırakıp, iyileştiğinde döneceği sözünü verdi. Bağdat'a varınca hastalığı daha da ağırlaştı ve midesi boşaldı. Ölümün yaklaştığını anladı ve oğlu İzzüddeve'ye vasiyetini bıraktı.

¹¹³ EZ-Zehebî, a.g.e, c. 25, s.29

¹¹⁴ Muhammed b. Abdülmelik b. İbrahim b. Ahmed, Ebu'l-Hasen el-Hemedanî el-Ma'ruf bi'l- Makdisî (v. 521), *Tekmilê Târih et-Taberî*, Müellif: Albert Yusuf Kunan, El-Ma'tba'a el-Kâsûlikîyye – Beyrut 1958, s.153

¹¹⁵ Es-Sibt İbnü'l-Cevzî, a.g.e , c. 17, s.228

¹¹⁶ İbnü'l-Esîr, a.g.e, c. 7, s.163

¹¹⁷ İbnü'l-Esîr, , a.g.e, c. 7, s.163; ez-Zehebî, a.g.e, baskı. 1, c. 25, s.20

¹¹⁸ EI-Mec'hul, "*El-Uyun ve'l-Hedâik fî Ahbari'l-Hakaik*", ardından Miskeveyh, "*Tecâribü'l-Ümem*", Maktaba'tu'l-Müsna el-Uyun ve'l-Hedâik, Bağdat s.159_160_.184

¹¹⁹ ES-Süyûtî, , a.g.e , s.287

¹²⁰ El-Zerb, mide hastalığı yani onun bozulmasıdır, es-Sahib, a.g.e, S. 397; el-Firuzabadi, a.g.e, s. 113.

Tövbeyi seçti, malının büyük bir kısmını hayır işlerine bağışladı ve kölelerini serbest bıraktı. Bab'üt-Tebn'deki Kureyş Mezarlığı'na gömüldü¹²¹. Saltanatı 21 yıl, 11 ay ve iki gün sürdü¹²².

2.4.6. Halife el-Mutî'-Lillâh'ın vekaletnamenin kaldırılması

335 H. yılında, İbn-i Buveyh olan Muizzüddевle, Halife el- Mutî Li-llah ile olan anlaşmasını yeniledi, halifenin Vekaletnamenin kaldırdı ve onu halifelik makamına geri getirdi¹²³.

2.4.7. Muizzüddевle'nin kardeşi İmadüddевle'nin dönemi ve onun yerine geçişi

338 H yılında, Muizzüddевle, kardeşi Ali ibn-i Buveyh (İmadüddевle) ile birlikte hükümeti paylaşmasını ve onun yerini almasını istedi. Halife bu talebi kabul etti, ancak İmadüddевle'nin ölüm haberleri geldi. İmadüddевle, Muizzüddевle'nin ağabeyiydi ve Fars Emiri oldu ancak çocuğu olmadı¹²⁴. Halife, Ruknüddевle'nin çocuklarından birini Fars Emiri olarak atadı. Ruknüddевle, Ahvaz'ın hükümdarıydı ve onun çocukları arasında Şerefüddевle, Adüddевle ve Fahruddevle vardı. Muizzüddевle, kardeşinin birinin Fars'a atanmasını talep etti ve Ruknüddевle'nin oğlunun atanmasını kabul etti. Bu durum, Halife Mutî el- Li-llah'ın, Muizzüddевle'nin talebi üzerine gerçekleşti.

2.4.8. Hacerül Esved'in yeniden yerine konulması

H 339 yılında, bu yıl, Hacerülesved orijinal yerine geri konuldu ve üzerine 3760 dirhem ağırlığında gümüş bir halka takıldı¹²⁵. Muhammed b. Nafi el-Huzai şöyle dedi: "Hacerülesved'i çıkarılmış olarak inceledim, siyahlık sadece baş kısmında idi, kalan kısmı beyazdı ve boyu bir kol kemiği kadar¹²⁶."

¹²¹ Bâbü't-Tebn, hayvanların yediği tebn kelimesiyle; Bağdat'ta Hendek karşısında, Üm Cafer katı'nın karşısında büyük bir yer olup şimdi çöl ve orada ekilir. Abdullah b. Muhammed b. Hanbel'in kabri bulunur, ayrıca bu yere yakın Kureyş mezarları bulunur, orada Musa el-Kazim b. Cafer es-Sadık'ın kabri bulunur ve kabri Bâb et-Tebn makamıyla bilinir, el-Hamavi, a.g.e , c. 1, S. 306.

¹²² Ibn el-Asir, a.g.e , c. 7, S. 267.

¹²³ EZ-Zehebî, a.g.e , c. 25, s. 22; es-Suyuti , a.g.e , s. 288; İbnü'l el-Cevzi , a.g.e ,s. 45.

¹²⁴ ES-Suyuti, , a.g.e , l. Baskı, s. 288.

¹²⁵ IBN Hallikan, , a.g.e, s. 149

¹²⁶ Miskeveyh , a.g.e , s. 158

2.4.9. İmran Bin Şahin'in bağımsız bir devlet kurması

İmran b. Şahin, Batîha topraklarında bağımsız bir devlet kurdu. İmran, bir vergi tahsildarıydı ve topladığı parayı alarak Batîha topraklarına kaçtı¹²⁷. Muizzüddeve'den kaçarak, avcılar ve hırsızlarla dolu bir grup oluşturdu ve Batîha topraklarında 40 yıl sürecek bir devlet kurdu (H 329-369 / M 940-979). Buveyhoğulları onu kontrol altına alamadı çünkü her seferinde yenilgiye uğradılar¹²⁸.

2.4.10. El- Mutî' li-llah halifesine karşı komplolar (H. 358-360)

Birinci Komplo // Bu komplo, el- Mutî' li-llah halifesini devre dışı bırakmak ve yerine Mısır'da Kafur el-Ahşidi'nin himayesinde yaşayan el-Mustakfi Billah'ın b. Muhammed'i getirmeyi amaçlayan bir grup tarafından düzenlendi. Başlangıçta, Sebük Tegin de bu komploculara katıldı ancak kısa bir süre sonra çekildi. Tarihçiler, onun geri çekilmesinin gerçek nedenlerini belirtmezken, en olası görüş, 'el- Mutî' li-llah'ı takip edecek olan halifenin kimliğini öğrendiği yönündedir.

İkinci Komplo // Bu komplo, Şirzad b. Sirkab tarafından, Sebük Tegin'ı devirmek amacıyla düzenlendi. Ancak bu komplo, Türk askerlerinin birliğini parçalamada başarısız oldu ve planladığı gibi gerçekleşmedi. Sonunda, Şirzad, Ahvaz'a kaçtı¹²⁹.

Üçüncü komplo // Sebük Tegin ve müttefiki Ebu Kurra'nın desteğiyle gerçekleştirildi. Bu komplo , Sebük Tegin'in önceki müttefiki Ebu'l-Ferec b. Fesencas'ın düşüşüne yol açtı¹³⁰.

Şüphesiz ki bu komplolar, Bağdat dışarıdan bir tehditle karşılaşmasaydı devam ederdi.

2.4.11. Diğer olaylar

343 H. yılında, Horasan hükümdarı, daha önce hiç hutbe okumamış olan Halife El-Mutî' Li-llah'ın adına hutbe okudu ve ona bir sancak gönderdi¹³¹.

¹²⁷ El-Batîha, Vâsıt ve Basra arasında geniş bir toprak, bataklıkların bol olduğu ve üstünde kamış yükselen bir alan, İbn Haldun, "*El-İbar ve Dîvân el-Mubteda ve'l-Haber fî Tarih el-Arab ve'l-Berber ve Men A'serahum min Zevî's-Şân el-Ekber*", düzenleme: A. Halil Şehâde, denetleme: Suheyl Zakar, Dâr el-Fikr, Beyrut, 1. Baskı, H 1401 -M 1981, c 3, s. 423

¹²⁸ - Eyyûb , a.g.e , s.99

¹²⁹ Miskeveyh, , a.g.e , c. 6, s. 297

¹³⁰ Miskeveyh , a.g.e , c. 6, s. 304

H 34 yılında, Mısır, evlerin yıkıldığı ve saatlerce süren bir depremle sarsıldı. İnsanlar korkuyla Allah'a dua ettiler.¹³²

H 350 yılında, Muizzüddeve, Bağdat'ta büyük bir ev inşa etti ve bu evde adliyeti Ebu'l-Abbas Abdullah bin Hasan bin Ebu Şevareb'e devretti. Muizzüddeve'nin evinden feragat etti ve hizmetinde ordusu, polisi ve denetim memurları vardı. Her yıl 200 b. dirhem Muizzüddeve'nin hazinesine taşındı ve bu durum belgelendi. Ancak, Halife El- Mutî' Li-llah onun adliyesini kabul etmeyi reddetti ve kendisini görmemeye karar verdi.¹³³

H 356 yılında, Muizzüddeve vefat etti ve yerine oğlu Bahtiyâr geçti. Halife El-Muti Li-llah ona İzzüddeve unvanını verdi¹³⁴.

H 363 yılında, Halife El- Mutî' Li-llah, yargı makamını İlk başta kabul etmeyen Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ümmü Şeyban el-Haşimi'ye devretti. Ardından, rüşvet almayacağı, feragat etmeyeceği ve herhangi birisi için aracılık etmeyeceği gibi koşullar belirledi. Her ay için kâtibine 300 dirhem, hacibine 150 dirhem, kapısındaki vergi memuruna 100 dirhem ve hazine müdürüne 600 dirhem belirledi ve onun için bir taahhütname yazdı¹³⁵.

Hicri 356 yılında, Muizzüddeve vefat etti ve yerine oğlu Bahtiyâr geçti. Halife El-Muti Li-llah ona İzzüddeve unvanını verdi¹³⁶

H 363 yılında, Halife El- Mutî' Li-llah, Sebük Tegin'in Bağdat'ı kontrol etme korkusuyla Bahtiyâr'ın oğulları ile Bağdat'tan kaçmaya çalıştı. Ancak Sebük Tegin¹³⁷, bu durumu öğrendi ve onu Halifelik sarayına geri gönderdi.

Bu sırada Sebük Tegin, Halife'nin felç olduğunu ve hareket etme ve konuşma yeteneğini kaybettiğini fark etti¹³⁸. Sonrasında Halife'den, Tâi'-Lillâh olarak bilinen

¹³¹ Miskeveyh, a.g.e, c. 6, s. 156, El-Taberî, Ebu Ca'fer, Muhammed b. Cerîr el-Taberî (H 224-310), "Silet Tarih el-Taberi le-Ârib . Sa'd el-Kurtubî", Tah: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, 1980 M, Dâr el-Meârif el-Kahire, 2. Baskı,H 1387 – M 1967, c. 11, s. 378

¹³² Miskeveyh, , a.g.e , C..6, s. 206, el-Antâkî, a.g.e , s. 80, el-Mechûl, "El-Uyun ve'l-Hadaik fi Ahbar el-Hakaik", yanında "Müceddiden Tecârib el-Ümem" için Miskeveyh, Bağdat, Maktaba el-Müsnâ, c. 4, s. 193

¹³³ Es-Suyûti, a.g.e , 1. Baskı, s. 288

¹³⁴ EI -Antâkî, a.g.e , s. 120, Miskeveyh, a.g.e , c. 6, s. 276

¹³⁵ IBn el-Cevzî, a.g.e , c. 14, s. 133

¹³⁶ Miskeveyh, a.g.e , c. 6, s. 229

¹³⁷ Ibn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir el-Kureşî el-Basrî daha sonra ed-Dımaşkî (v.H 774), "El-Bidâya ve'n-Nihâya", Tah: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâr Hicr, Riyad, H 1418 -M 1997 , c. 7, s. 312

b. Abdülkerim'e halifeliği devretmesini istedi. El- Mutî Li-llah, 13 Zilkade H 363 tarihinde halifeliği bıraktı. Bu konuda, Hâkim Muhammed b. Salih el-Haşimi bir belge yazdı ve buna Ahmed b. Hamid ve Talha b. Muhammed b. Cafer¹³⁹ şahit oldu. Bu belge Muhammed bin Salih tarafından yazıldı.¹⁴⁰

Şair Muhammed b. Hanî, halife hakkında şunları söyledi:

Üç ışık kaynağı aydınlatır:

Güneş, parlak ay ve Cafer.

¹³⁸ Il-Hemedânî , a.g.e , s. 422; Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd el-Akrî el-Hanbelî, Ebû'l-Felâh İbnü'l-İmâd el-Hanbelî (v. H 1089), "*Şezerâtüz-Zehâb fî Ahbâri Men Zeheb*", Tah: Mahmud el-Arnâût, Dâru b. Kesîr, Şam – Beyrut, H 1406 -M 1986, c . 3, s. 28.

¹³⁹ Miskeveyh , a.g.e, c. 6, s. 373; İbnü'l-Vardî, ", a.g.e , c. 1, s. 413; İbnü'l-İbrî: , a.g.e, s. 171.

¹⁴⁰ Muhammed Mâh Hamâde,ir, *el-Vesâik el-Siyâsiyye vel-İdâriyye el-Aide lil-Usur el-Abbâsiyye el-Mutetâbi'â*",Silsitü'l Vesâiki İslamiyye, (H 247-656) - (M 861-1258), er-Risâle Müessesesi, 1985, c. 3, s. 127.

3. ABBASİ SARAYI'NIN MERKEZİ YAPISINDAKİ EMİRLER, VELİAHT PRENSLER, BAKANLAR, POLİS VE YARGI YETKİLİLERİ (H 334-364)

3.1. Emirler

Emir kelimesi dilbilgisel olarak tekil bir kelimedir ve çoğulu emirlerdir. Bu, emir veren veya emir görevini üstlenen kişiye atıfta bulunur ve aynı zamanda bir emir evinde doğan ve büyüyen kişiye de işaret eder¹⁴¹.

Terim anlamında, bu unvan kralların oğullarına ve veliaht prense verilir¹⁴². Önceleri bu unvan, üst düzey ordu komutanlarına verilirdi fakat daha sonra Abbasi halifeleri tarafından idari düzende bir rütbe haline getirildi. Abbasi Halifeliği'nin zayıflamasının sonucu olarak, bu unvanı taşıyan kişiler hâkimiyet kurmaya başladı ve sultanlar haline geldiler¹⁴³.

Abbasi halifeleri, Türklerin dönemine kadar bazı ayrıcalıklara ve haklara sahip olmuşlardır, bu ayrıcalıklar Abbasi Devleti'nin 132 H'de kurulduğu dönemden beri devralınmıştır. Bu ayrıcalıklar, Abbasi halifelerinin siyasi ve dini egemenliğinin bir sembolüydü. Abbasi halifesi, emirler, veliaht prens, bakan ve hâkimleri atama hakkına sahipti ve hatta unvanları bile verebiliyordu¹⁴⁴.

Bu mevki, Halife er-Râzî-Billâh'ın döneminde ortaya çıktı ve Emirlerin Emiri pozisyonu gerçek halifeydi. Bu göreve ilk gelen kişi Ahmed ibn Raik'ti ve o halifeliğin işlerini yönetiyordu ve halifeye sadece ismi kalmıştı¹⁴⁵.

Buveyhilerin Bağdat'a girişi ve Abbasi halifesi üzerindeki hâkimiyet kurulduğunda durum değişti. Tüm mülklerini ele geçirdiler, halifelik siyasi açıdan sembolik hale geldi, tüm ayrıcalıklar ve haklar iptal edildi ve halifeyi özel sebeplerden dolayı pozisyonunda tuttular. Ona geçimini sağlayacak günlük bir maaş verdiler¹⁴⁶ ve Emirlerin Emiri görevini miras alınabilir hale getirmeye çalıştılar¹⁴⁷. Halife el- Li-

¹⁴¹ Muhtar, a.g.e, c. 1, s. 117.

¹⁴² Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, a.g.e, c. 1, s. 26.

¹⁴³ Muhtar, a.g.e, c. 1, s. 118.

¹⁴⁴ İbrâhîm Selmân el-Kerevî, *el-Büveyhûn ve'l-Hilâfetü'l-Abbâsiyye*, İskenderiye Kitap Merkezi, Kahire 2008), s. 178.

¹⁴⁵ Miskeveyh, a.g.e, s. 90.

¹⁴⁶ Muhammed Cemâleddîn Sürûr, *en-Nevfûz el-Fâtîmî fî Bilâdi's-Şâm ve'l-İrâk*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1952, s. 78.

¹⁴⁷ EZ-Zehebî, a.g.e, c. 2, s. 200.

Mutî' İlah'ın hükümete geçtiği H 334-364 yıllarında, Büveyhi orduları Muizzüddeve'nin liderliğinde Bağdat'a girdi ve halifeden bağımsız olarak yönetimi ele geçirdi¹⁴⁸. Emirlerin emiri pozisyonunu devraldı ve onların unvanları artık miras yoluyla geçer hale geldi¹⁴⁹. Rakiplerine karşı herhangi bir alan bırakmayarak, askeri liderler arasındaki durumu değiştirdi¹⁵⁰. Büveyhi Emirlerin emiri konumu, Abbasi Halifeliği'nin merkezi yapısındaki dengenin merkezi haline geldi, halife değil, devlet işlerini yöneten ve halifeyi etkisi altına alan kişi haline geldi¹⁵¹. Büveyhi emirlerinin hükümeti, (H 334-447/ M 945-1055) yılları arasında Irak'ta devam etti ve onlar halifeye biat etme ve istedikleri zaman ve nasıl isterlerse halifeyi görevden alma prensibini benimsediler¹⁵². Büveyhi emirleri, önceki emirlere kıyasla daha yetenekli ve daha güçlüydü, Büveyhi emirleri daha az eğitilmiş ve daha çok kabileye bağlıydı, üzerinde kontrol kurdukları ülkeleri, kendi çocuklarının mirası olarak gördüler. Büveyhi emirinin yetkileri, Irak'ı yönettikleri süre boyunca genişledi ve onlar artık idari, askeri ve ekonomik işlerde kontrol sahibi oldular. Hatta bakanları atama görevi, önceden halifenin görevi olmasına rağmen, artık onların oldu¹⁵³.

El- Mutî' Li-İlah döneminde, Büveyhi emiri olan Muizzüddeve, H 356. yılına kadar Emirü'l-Ümera (Emirlerin emiri) görevini üstlendi. Daha sonra görevini oğlu İzzüddeve Bahtiyâr'a devretti, H 367. yılında öldü.

İlk olarak // Muizzüddeve¹⁵⁴ Fakir bir ailede doğan ve ailesinin geçimini balıkçılıkla sağladığı ve çocuklarının hayatta kalması için onların yardımına ihtiyaç duyduğu Ahmed bin Ebû Şuca, Irak'ı ele geçirdikten sonra Muizzüddeve adını aldı¹⁵⁵. Bağdat'ı ele geçirdikten sonra Emirü'l-Ümera unvanını alan Ahmed b. Büveyh, H 334. yılında Irak'ta ilk Büveyhi emiri oldu ve o Büveyhi sultanı olarak anıldı. Kökenlerine dair tarihçiler arasında farklı görüşler bulunmakta, bazıları onların

¹⁴⁸ EL-Kerevî, a.g.e, s. 181

¹⁴⁹ Ebn Hallikân, a.g.e , s. 416.

¹⁵⁰ Sürûr, a.g.e , s. 78.

¹⁵¹ Hâlid Azzâm,, *Mevsû'atü't-Târîhi'l-İslâmî, el-Asr el-Abbâsî* , El-Keşşaf Usâme, Ürdün 2009 , s. 203.

¹⁵² Filîb Hurî Hotî, *"Târîhu'l-Arab el-Mutavve* , El-Keşşaf El-Keşşaf Beyrut 1956, s. 566

¹⁵³ İbnü't-Tıktakâ, a.g.e , s. 211.

¹⁵⁴ ET-Tenûhî, a.g.e, s. 19

¹⁵⁵ EZ-Zehebî, a.g.e , s. 12

Hazar¹⁵⁶ Denizi'nde yaşayan İranlı olmayan bir halktan geldiğini, diğerleri ise Deylem'den geldiklerini belirtmiştir¹⁵⁷.

Ahmed b. Büveyh, bazı kitaplarda cesur, kararlı, ciddi ve kalbi kuvvetli bir kişi olarak tanımlanmıştır¹⁵⁸. Ancak, bu olumlu özelliklere rağmen, sert mizacının ve kötü davranışlarının belirgin kanıtları vardır. Aşırı öfkeliydi, hızla öfkelenir ve bakanlarına küfür etmeyi sıkça tercih ederdi¹⁵⁹. Bu sert mizacının bir başka örneği, daha önce ikinci bölümde belirttiğimiz Mehlebî bakanına yaptığı muameledir. Ahmed b. Büveyh, birkaç takma adla anıldı, bunlardan biri "el-Aktâ" idi çünkü sol elini bir savaşta kaybetti¹⁶⁰. Ancak en ünlü lakabı Muizzüddeve'dir ki bu unvanı, H 333-334 / M 944-945 de halife Müstakfî billâh tarafından kendisine verilmiştir¹⁶¹.

Ahmed bin Büveyh, sinirlerine etki eden bir hastalıktan muzdaripti. Bu nedenle, öleceğini düşünerek emirliği oğlu İzzüddeve Bahtiyâr'a devretmiştir¹⁶². Ancak, bu hastalığından iyileşti. H 356 /M 966 'de Ahmed b. Büveyh, Vasıt'ta İmran b. Şahin'le savaşıyordu¹⁶³. Midesinde bir hastalıkla karşı karşıya kaldı ve midesinde hiçbir şey tutamaz oldu. Sonunun yaklaştığını hissederek, krallığı İzzüddeve Bahtiyâr'a devretti, kölelerini serbest bıraktı ve çok sayıda bağış yaptı. Bu yılın Rebiul Evvel ayının 17'sinde Ahmed bin Büveyh H356 / M 966 'de vefat etti ve Kureyş mezarlığına gömüldü¹⁶⁴.

Abbasi halifeliği ile ilişkisine gelirsek; Ahmed b. Büveyh, Bağdat'a giren ilk Büveyhî hükümdarlardandı. O dönemde halifelik genel durumda bir bozulma ve devletin merkezi yapılanmasında bir zayıflama yaşamaktaydı¹⁶⁵. Halife el-Müstekfi billah, Büveyhîleri memnuniyetle karşıladı, unvanlar ve hediyeler verdi. Ancak Muizzüddeve, Bağdat'a gelişinden iki ay sonra el-Müstekfi'yi reddetti.¹⁶⁶ Muizzüddeve, halifeyi kendisine komplo kurmakla suçladı. Bir yıl iki ay sonra

¹⁵⁶ Hazar Denizi, Taberistan ve Cürcan'ın denizi olup bunların hepsi geniş bir denizdir ve bununla bir başkasının arasında bir bağlantı yoktur. Ayrıca Hazar Denizi olarak da adlandırılır; Yâkût el-Hamavî, a.g.e , c. 1, s. 342

¹⁵⁷ EL-Makrîzî, a.g.e , c. 1, s. 130

¹⁵⁸ EN-Nuveyrî, a.g.e, s. 193

¹⁵⁹ Miskeveyh, a.g.e , c. 6, s. 181

¹⁶⁰ Ibnü'l-Esîr, a.g.e , c. 8, s. 325

¹⁶¹ ES-Sefîdî, , a.g.e, c. 17, s. 174

¹⁶² Miskeveyh, a.g.e, c. 6, s. 196

¹⁶³ EZ-Zehebî, a.g.e, c. 16, s. 267

¹⁶⁴ EL-Hattîb el-Bağdâdî, a.g.e c. 1, s. 32

¹⁶⁵ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yusuf b. Ahmed ed-Dimaşkî (.H 1019, M 1610), "*Ahbâru'd-Düvel ve Âsâru'l-Evvelâ fi't-Târih*", Haz. Ahmed Hutayt, c. 2, Şirketü'd-Dâr, Beyrut c. 2, s. 145

¹⁶⁶ Vefâ, Muhammed Ali, "*el-Hilâfetu'l-Abbâsiye fi Ahdi't-Tesallüti'l-Büveyhi*", el-Mektebu'l-Câmi'i el-Hedîs, Kahire 1991m, s. 43

halife onur kırıcı bir şekilde Mutî'e tutuklandı, halifelik sarayı yağmalandı ve yeni halife olan el Mutî Li-llah'a teslim edildi. El Li-llah, el-Müstekfî'yi reddetti çünkü halifeliği ondan almak istemişti. Sonuç olarak, el Mutî - Li-llah tarafından ve tutuklandı. El-Müstekfî, tutukluluk süresince H 338 / 950 M'de öldü.

El- Mutî' Li-llah, H 334 / M 944 de halifelik için bey'at edildi ve aynı zamanda Muizzüddavle tahta geçti ve tam kontrol sağladı. Büveyhî emiri, halifelik işlerini yöneten ve yerleşik güç merkezi oldu, halife değil.¹⁶⁷ Muizzüddavle, Halifeliğin gücünü ve etkisini azaltmaya başladı, Hamdaniler¹⁶⁸ ve Ebu'l Kasım¹⁶⁹ el-Beridi gibi emirlerle savaştı. Halifenin gücünü tamamen ele geçirdi ve tüm Irak üzerinde etkisini genişletti¹⁷⁰.

Halife, Muizzüddavle'nin davranışları karşısında çaresizdi; halifelik ayrıcalıklarını ve haklarını elinden alarak, hükümeti kendi üzerine alarak, el- Mutî' Li-llah'ın tüm işlerini kontrol altına aldı¹⁷¹.

Büveyhî emirler, Büveyhîlerin¹⁷² aksine fikirlerinde daha kararlı ve güçlüydüler. Büveyhî emiri, bakanlar, kâtibler, hâkimler ve haciblerin atamasında ve görevden alınmalarında kontrole sahip oldu ve mülklerini elinden almasını bildi.

3.2. İzzüddavle Bahtiyâr

İzzüddavle Bahtiyâr, Ahmed b. Büveyh'in en büyük oğluydu. Künyesi Ebû Mansûr¹⁷³ idi. H 332 / M 943 'de Ahvaz'da doğdu, bu tarihten iki yıl önce babası Ahmed b. Büveyh Irak'a girdi. Bu nedenle, Bahtiyâr, Bağdat doğumlu olduğu için, üslubu ve karakteriyle ünlüdür¹⁷⁴.

Babası Muizzüddavle'nin ölümünden sonra H 356 /M 966 'de Irak'ta emirliğe başladı. Babası, Bahtiyâr'ı erken bir dönemde, H 344 / M 955 'de emirliğe atamıştı.

¹⁶⁷ Azzam, a.g.e , s. 203

¹⁶⁸ IBn Kesîr, "el-Bidâye ve'n-Nihâye", c. 15, s. 169

¹⁶⁹ Sebt İbnü'l-Cevzî, a.g.e, c. 1, s. 262

¹⁷⁰ Ebî Saîd Abdülhây İbnü'z-Zahâk İbnü Mahmûd el-Kerdîzî, (H 443), "Zeynü'l-Ahbâr", Terc. Afâf es-Seyyid Zeydân, Dil düzenlemesi Şevket el-Mısrî, el-Meclisü'l-A'lâ li's-Sakâfe, Kahire M 2006, s. 144

¹⁷¹ EI-Kerdîzî, a.g.e , s. 144

¹⁷² Adil Acil Revzan El-Kazvini, *Irak'ta Büveyhi İdari Kuruluşlar*, h 334-447/m945-1056, Mütah Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ürdün 2015,s 12-40

¹⁷³ El-Muhsin b. Ali b. Muhammed b. Ebi'l Fahm Davud et-Tenuhi el-Basri, Ebu Ali v. H384, *Neşva'r el-Muhadere ve Ahbar el-Müzakere*, Şam, 1393, c. 2, s. 378

¹⁷⁴ Şehabeddin Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah el-Rumi El-Hamavi, vH. 626, *Mu'cem el-Üdebâ*, tah. İhsan Abbas, 1. Baskı , Dar el-Garb el-İslami, Beyrut 1993, c. 6, s. 2473

Bahtiyâr, amcası Ruknüddevle'ye ve kuzeni Adüdüddevle'ye - bir yıl ondan büyük olan ve politikaya vakıf olan - itaat etmeyi, kâtipleri Abu'l Fadl Abbas bin Hasan ve Abu'l Ferac b. Abbas ve Sebük Tegin'i¹⁷⁵ korumayı tavsiye etti. El- Mutî Li-llah¹⁷⁶ tarafından emirliğe atandı ve babasının yaşamı boyunca İzzüddevle unvanını aldı.

Bahtiyâr, kötü bir üne sahipti ve iki kadın şarkıcıdan birinin güzel sesiyle ün kazandığı biliniyordu¹⁷⁷.

Bahtiyar ayrıca savurgan, israf eden, ama aynı zamanda güçlü ve enerjik bir adamdı. Boğayı boynuzlarından yakalayıp kimseye ihtiyaç duymadan onu yere atabilecek ve boğazlayabilecek kadar güçlüydü¹⁷⁸. Şiir ve edebiyata da meraklıydı¹⁷⁹.

Şiirinde şöyle demiştir:

.Bir bardakla ebedi bir mizacın tadını çıkarıyor. İnci gibi nûkteler arasında güzel bir içki¹⁸⁰.

İzzeddin Bahtiyar, Abbasi halifeleriyle olan ilişkisinde babasının izlediği yolu izlemeye devam etti. İzzeddin Bahtiyar ve kuzeni Adüdüddevle arasında, esas olarak Adüdüddevle'nin Irak'ı kendi amcasının topraklarından almayı arzulaması nedeniyle, hizmetkârlar arasında rekabet vardı. Babası, Adüdüddevle'nin genişlemesine direnen biriydi, ancak babasının 976'da ölümünden sonra, Adüdüddevle Irak'a saldırdı. Bu durum, Samira yakınlarındaki Kasr-ı Cis'teki bir savaşla sonuçlandı ve bu savaş 977'de İzzeddin Bahtiyar'ın ölümü ile sona erdi¹⁸¹.

3.3. Veliahtın

3.3.1. Vilayet

Kelimenin kökenini incelediğimizde, Arapçada "veli" kelimesinin anlamı bir şeyin kontrolcüsü ya da hâkimidir ve bir işi üstlenmeye de işaret eder¹⁸². Aynı zamanda, bir işi üstlenen kişiye de bu kelime ile ifade edilir ve düşmana karşıt olarak

¹⁷⁵ Ibn Haldun, a.g., s. 588

¹⁷⁶ Es-Sabi, a.g.e , s. 131,

¹⁷⁷ Ez-Zehebi, a.g.e , s. 277

¹⁷⁸ Ibn el-Cevzi, a.g.e , c. 14, s. 256

¹⁷⁹ Ez-Zerkali, a.g.e c. 2, s. 44

¹⁸⁰ ES-Sea'alibi, a.g.e, c. 2, s. 260

¹⁸¹ EL-Hemedani, a.g.e , c. 1, s. 362

¹⁸² Muhammed Farid Vecdi, *Dairetü Mea'rifü el-Karnü İsrîn* , Dar el-Fikr, Beyrut, c. 6, s. 811

kullanılır¹⁸³. "Vilayet" kelimesi ise, hem açık bir "e" (fetha) hem de kapalı bir "e" (kesra) sesiyle okunabilir ve bir kişinin üstlendiği işleri ifade eder¹⁸⁴. Aynı zamanda bu kelime, hâkimiyet ya da emir anlamına gelir¹⁸⁵.

Ancak, dil bilimsel terim olarak kullanıldığında, bu kelime, Müslümanların hem dinî hem de dünyevî çıkarlarını gözetme anlamına gelir. Bu kişi, Müslümanların koruyucusu ve emanetçisidir ve onların çıkarlarını yaşamı boyunca gözetir. Ölümünden sonra da onlar için onların işlerini üstlenecek birini tayin eder¹⁸⁶.

3.3.2. Ahd

Dil bilimsel olarak, "ahd" kelimesi bir emir ya da vasiyet anlamına gelir ve birine bir işi emretmek anlamında kullanılır¹⁸⁷. "Ahd", "ahdlerin" topluluğu anlamına gelir ve bir anlaşmayı veya bir yemini ifade eder¹⁸⁸. Ayrıca güvenlik ve koruma anlamına gelir ve bir emirin varisi olarak bilinen kişiye bu kelime ile atıfta bulunulur. Tahtın varisi, halifenin bir bağlılık yemini alacağı kişi olarak bilinir¹⁸⁹.

Ancak, dil bilimsel bir terim olarak kullanıldığında, "ahd" kelimesi, bir halife tarafından kendisinden sonra gelecek halifelere veya krallara verilen bir belgeyi ifade eder. Kalkaşendi'ye göre, "ahd" kelimesi, halifenin, halifelik şartlarını taşıyan başka bir kişiye halifeliği devretmesi anlamına gelir. Halife öldüğünde, halifelik, kendisine devredilen kişiye geçer¹⁹⁰.

Abbasi halifeleri, yönetimi elde tutmak ve Abbasilerin içerisindeki gücü korumak amacıyla, Emevîlerin de yaptığı gibi, yönetimin varislik yoluyla geçişini

¹⁸³ Ebu Hilal el-Hasan b. Abdullah b. Sahl b. Said b. Yahya b. Mehran el-Askari, *el-Vucuh ve'n-Neza'ir li-Ebu Hilal el-Askari* (Mu'tezili), Tah. Muhammed Osman, Maktaba't-Sekafa ed-Diniyya, Kahire, 1. baskı, 1428 h – 2007), s. 493; Muhammed Murtaza el-Hüseyni ez-Zebidi, *Tac el-Arus min Cevahir el-Kamus*, Tah. Uzmanlar Grubu, Kuveyt - Ulusal Kültür ve Sanat Konseyi, c. 40, s. 242; Ebu'd-Dehb, Eşref Taha Ebu'd-Dehb, el-Mu'cem el-İslami, Dar el-Şuruk, 1. baskı, 1423 h - 2002, s. 662

¹⁸⁴ EI-Askar i, a.g.e , s. 493

¹⁸⁵ İbn Menzur, a.g.e , s. 4920; EZ-Zebidi, Tac el-Arus, 40, s. 242; Arap Dili Derneği, EL-Mu'cem el-Vasit, s. 1058

¹⁸⁶ İbn Haldun, , a.g.e , c. 1, s. 262

¹⁸⁷ EZ-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmûd b. 'Umar b. Ahmed ez-Zemahşerî Cârullâh EZ-Zemahşerî, (538), *Esâsu'l-Belâğa* , Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, H 1419 -M 1998, c .1, s. 687; el-Cevherî, a.g.e, c. 2, s. 515; Vecdî, a.g.e, c . 6, s. 774

¹⁸⁸ İbn Manzûr, a.g.e., c. 4, s. 3148; Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâ'il b. Sîdeh el-Mürsî el-Mürsî, v. 458h , *el-Muhkem ve'l-Muhîr el-A'zam* , Tahr. : Abdülhamîd Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye - Beyrut, H 1421 –M 2000 , c. 1, s. 62

¹⁸⁹ Mustafâ Abdülkerîm el-Hâtib, "Mu'cemu'l-Muştalahât ve'l-Elkâb et-Târîhiyye", el-Nâşir Muesseseü'r-Risâle, Beyrut . Baskı, 1996 , s. 327 - s. 328

¹⁹⁰ Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Fezârî el-Kalkaşendî summa'l-Kâhiri (v.H 821), "Mâsiru'l-İhâhfe fi Ma'âlimi'l-Hilâfa", Mühakkık: Abdüssattâr Ahmed Farâc, 2. Baskı, Hükümet Matbaası – Kuveyt 1985, C. 1, s.

benimsemişlerdir. Bu nedenle, Abbasiler, saraylarında resmi bir politik sistem olan "tahtın varisi" sistemini oluşturmışlardır. Yani, halifenin yanı sıra, hiyerarşinin zirvesinde başka bir resmi pozisyon veya resmi kişi, yani "tahtın varisi" belirlemiştir.

Tahtın varisi olma durumu, Abbasiler Devleti'nin istikrarı üzerinde büyük bir etkiye sahipti çünkü halifelerin tahttan indirilmesi veya öldürülmesiyle ilgili haberler tüm vilayetlere ulaşırdı. Bu, halifeliği devralmak isteyen herkes için bir motivasyon kaynağı oluşturdu. Abbasiler Devleti, birçok karışıklık, isyan ve ayrılıklar yaşadı. Bu yüzden her halife, halifeliği üstlendikten sonra işleri düzeltmek için bir varis belirlerdi.

Genellikle bu pozisyona, halifenin oğullarından biri, kardeşleri veya akrabaları atanırdı. Bu yüzden Abbasiler döneminde yönetimin nasıl devredildiğini ve tahtın varisinin hangi görevlere sahip olduğunu anlamamız gerekmektedir.

İlk başta, Halife Ebu'l Abbas es-Seffah, kardeşi Ebu Cafer el-Mansur'u kendinden sonra tahtın varisi olarak atamış ve ayrıca yeğeni İsa b. Musa'yı ikinci tahtın varisi olarak belirlemiştir. Bu durum, Abbasilerin yönetimde varislik prensibini yerleştirme düşüncesinin başlangıcı olmuştur¹⁹¹.

Bu varislik durumu, Farslılardan etkilenme sonucu ortaya çıkmıştır. Farslı krallar genellikle tahtın varisini belirler ve bu genellikle en büyük oğulları olurdu¹⁹². Bizanslılar ise genellikle erkek çocuklarından birini veya erkek akrabalarını veya hükümet dışından bir kişiyi o Veliaht Prens olarak belirlerlerdi. Bu durumda, imparator, varisi aileye dâhil etmek zorunda kalır ve böylece varis, evlatlık oğlu olurdu¹⁹³. Abbasiler döneminde, hali Veliaht Prens fe belirleme ve atama görevini üstlenirdi. Abbasiler, hem direkt varislik prensibini (baba-oğul) hem de dolaylı varislik prensibini (kardeş-kardeş veya kardeşin oğlu) benimsemiştir.

Bazı durumlarda, iki veya üç tahtın varisi seçilmiştir, tıpkı Halife Ebu'l Abbas es-Seffah'ın kardeşi Ebu Cafer el-Mansur'u ve yeğeni İsa bin Musa'yı tahtın varisi olarak belirlediği gibi¹⁹⁴. Belazuri, Halife Ebu'l Abbas es-Seffah'ın amcası Abdullah bin Ali'ye de halifeliği vaat ettiğini belirtmiştir. Bu durumda, Emevî Halifesi

¹⁹¹ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî (v.H 279), "*Cemel min Ensebi'l-Eşrâf*", Tah: Suhayl Zekâr ve Riyâd ez-Zirkli, Dâru'l-Fikr - Beyrut, H1417 -M 1996, c. 4, s. 238

¹⁹² Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâ'il Ebu Mensûr es-Sa'lebî (H 350-429), "*el-Lutf ve'l-Llatâif*", Tahr.: Mahmud Abdullâh el-Câzir, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, s. 16

¹⁹³ İbrahim Hasan, "*el-Nizâmu'l-İslâmiyye*", Mektebetü'n-Nahda, Kahire, 3. Baskı, 1939, s. 15

¹⁹⁴ El-Belâzurî, "*Cemel min Ensebi'l-Eşrâf*", c 4, s. 238 - s. 250

Muaviye b. Ebu Süfyan'ın halifelîği ya da varisliğı yönetim sistemine ilk kez dâhil eden kişi olduğı belirtilmiştir¹⁹⁵.

Abbasilerin ilk dönemi (M 749-861 / H 132-274), Abbasiler hanedanında iç çatışmalara ve bazı durumlardaki veliahtın reddedilmesine tanıklık etti. Örneğın, Halife el-Hadi'nin¹⁹⁶, kardeşi Harun er-Reşid'i¹⁹⁷ azledip oğlu Cafer'i veliaht ilan etmesi (M 808-813 / H 170-193) bu duruma bir örnektir.

Halife el-Emîn¹⁹⁸ de benzer bir durum yaşadı, kardeşi el-Ma'mun'u devirmeye çalıştı ve genç oğlu Musa'yı veliaht ilan etti. Bu, el-Emîn ile el-Me'mun¹⁹⁹ arasında bir çatışmayı körükledi ve M 813 / H 198 'de el-Emîn'in ölümüyle sonuçlandı.

Bu karışıklıklar, Halife el-Vâsık²⁰⁰ dönemine kadar devam etti. El-Vâsık, aile içi veliahtlık ilkesini kaldırdı, oğullarını veliaht olarak belirlemeyi reddetti. Hastalığı sırasında bile veliaht atamayı reddetti²⁰¹.

Abbasilerin ikinci dönemi (M 861-945 / H 247-334) boyunca, Abbasiler Halifesi'nin etkisi azalmış ve bu durum yöneticilerin ve liderlerin halife seçimine müdahale etmesine yol açmıştır. Halife el-Muktedir Bi'llah²⁰² döneminde (M 907-932 / H 295-320), fitnelerin sayısı arttı ve kadınlar²⁰³ devlet işlerine müdahale etmeye başladılar.

¹⁹⁵ E-Belâzurî, a.g.e , c. 4, s. 343-. 344

¹⁹⁶ Halife el-Hâdi: O, Musa b. Muhammed b. el-Mehdî b. el-Mansûr olup, H 169 'de henüz gençken halifelîği üstlendi. Hükmettiğı süre bir yıl ve bir aydır. Mide ülseri hastalığı nedeniyle H'de 170 öldü ve yaşı yirmi beşti. Bkz. - Şemseddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehabî (vefatıH 748), *el-İber fî'l-haber min ğayr ğebr*,th: Ebu Hacer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zaglûl, yayıncı: Dar el-Kütüb el-İlmiyye Beyrut, s. 257

¹⁹⁷ Halife Harun er-Raşid: O, Muhammed el-Hâdi b. Abdullah el-Mansûr'un oğludur.H 150 de doğdu ve kardeşi el-Hâdi'nin ardından H'de 170 halifelîği üstlendi. Halifelik görevine H'ye 193 kadar devam etti ve yaşı 43'tü. Bkz. El-Ya'kübî, a.g.e , s. 407

¹⁹⁸ Halife el-Emîn: O, Ebu Abdullah Muhammed b. Harun er-Raşid olup, H'de 171 doğdu. Halifelîği dört yıl altı ay sürdü, H'de 198 kardeşi el-Mâmûn'la olan savaşın ardından öldürüldü. Bkz. El-Hâtib el-Bağdâdî, a.g.e, s. 541

¹⁹⁹ Halife el-Mâmûn: O, Ebu'l-Abbâs Abdullah b. Harun er-Raşid olup, H'de 170 doğdu. Halifelîği, el-Emîn'in öldürülmesinden sonra H'de 198 üstlendi ve yirmi yedi yıl boyunca sürdü. Yaşı 48 iken H'de 218 vefat etti. Bkz. El-Hâtib el-Bağdâdî, a.g.e s. 430 .

²⁰⁰ El-Vâsık bi'llâh: Harûn b. Muhammed el-Mu'tasım bi'llâh b. Harûn er-Reşid doğduğu yıl H 190, hilâfeti H'da 227 devraldı, yaşı 29 idi, vefat ettiği yılH 232, hilâfet süresi beş yıl. Bkz.: Ez-Zirk, a.g.e s. 306

²⁰¹ Hasan, a.g.e , s. 51

²⁰² el-Halife el-Muktedir bi'llâh: Ebu'l-Fazl Ca'fer b. el-Mu'tazıd bi'llâh, kardeşi el-Muktefi bi'llâh'ın vefatından sonra hilâfeti devraldı H'da 295, yaş 13 idi, devlet işlerinden bir şey bilmiyordu ve şehvet ve lüks hayata yöneldi, hilâfet zayıfladı ve iktidar süresi 25 yıl sürdü, öldürüldüğü yıl H320. Bkz.: el-Hâtib el-Bağdâdî, a.g.e, c. 7, s. 222; Ebû'l-Fidâ, a.g.e, s. 62

el- Mutî' Li-llah döneminden el-Müstekfi dönemine kadar olan süre zarfında, halifelik sırası genellikle saray mensupları ve liderler tarafından belirlendi ve önceki halifenin onayı olmadan devralındı. Bu durum devam etti.

Bu durum, merkezi otoritenin zayıflığı ve Türk askeri liderlerin müdahalesi nedeniyle veliahtın seçiminde bir bölünme yaşanmasına yol açtı. Ayrıca, bu dönemde "Emirlerin Emiri/Emîrû'l Ümera" makamının ortaya çıkışı da (M 935-945 /H 324-334) belirleyici oldu²⁰⁴. Bu, veliaht makamının, halifenin gücüne veya zayıflığına bağlı olduğunu göstermektedir. Devletin işleri ve gücü, Türklerden bir adam, Emirlerin Emiri'nin elindeydi ve halifenin elinde sadece dini otorite kaldı.

İkinci olarak belirttiğimiz nokta, veliahtın görevleriydi:

Veliaht, halifenin yokluğunda veya seyahat ettiği süre boyunca yerine geçer ve halifelik işlerini yönetir, Müslümanların çıkarlarını korur. Halife adına Hac ve Cihad'ı yönetir, Cuma namazını kıldırır.²⁰⁵ Bazı halifeler veliahtlarını eyaletlere vali olarak atadı ve pek çok sahabe, takipçi ve asker onları izledi²⁰⁶. Bunun amacı, veliahtı yönetim işlerini yürütmek üzere hazırlamaktı.

Veliahta sadece görevler verilmezdi, aynı zamanda saraylar ve mülkler de verilirdi²⁰⁷. Veliaht, meclislerde halifenin sağında oturur, merasimlerde²⁰⁸ halifenin huzuruna ilk girendir. Onun minderi, halifenin halısının üzerine konurken, vezirin minderi halının altına konulurdu, bu da veliahtın vezirden daha yüksek bir konumda olduğunu gösterirdi²⁰⁹.

Bu nedenle, veliaht makamı, yönetimin temel taşı olarak kabul edilir, ancak varlığı halifenin gücüne ve zayıflığına bağlıdır. Dahası, halifenin soyuna dayanmayan seçimleri, devlette sabit ve resmi bir veliaht seçme kurallarının olmaması, Abbasilerin ailevi kavramının çökmesine neden oldu. Bu, askeri liderler, şehir adamları ve devletin önde gelenleri için veliahtları seçme, devirmek ve öldürmek için kişisel çıkarlarına uygun bir fırsat oluşturdu.

²⁰⁴ Ibnü'l-Esîr, a.g.e, s. 322-323.

²⁰⁵ Ebu Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî el-Bağdâdî Ibn Habîb, vefatıH 245, *El-Mühber*,thk.: Eilzah Lichtenschteiter, yayıncı: Dar el-Afak el-Cedide, Beyrut, s. 37.

²⁰⁶ Ebu Abdullah Muhammed b. Adûs el-Cehşiyârî, *El-Vezîrâ vel-Kütâb*, tah:Mustafa es-Sakka ve diğerleri, 1. baskı, Matba'a Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Dar es-Sâvî Kahire 1938, s. 126.

²⁰⁷ EI-Ya'kübî, a.g.e, s. 13.

²⁰⁸ EI-Sâbî a.g.e ,s 125. a

²⁰⁹ EI-Cehşiyârî, a.g.e, s. 125.

Büveyhi döneminde, merkezi otoritenin zayıflığı nedeniyle, Büveyhi emirlerinin halifeyi seçme konusunda geniş yetkileri vardı. Bu dönemde halife olan el-Müstekfî, Büveyhi emiri Muizzüddeve'yi (H 334-356 / M 945-966) karşıladı ve onu kabul etti²¹⁰. Bu dönemden itibaren halifenin yetkileri sona erdi ve adı sadece sembolik hale geldi. İki ay sonra halifelikten indirildi çünkü Büveyhilerin kontrolünü sonlandırmak için çalıştığı ve Hamdanilerle işbirliği yaptığı iddia edildi²¹¹. el-Müstekfî'nin halifelikten indirilmesi, aşağılayıcı ve onur kırıcı bir yöntemle gerçekleştirildi ve bu, tüm gözlerin önünde gerçekleşti ki bu, yeni halifeye herkesin halifeyi devirme ve ona komplo kurma arzusu taşıdığına bir uyarısı olsun²¹². Büveyhi emirlerinin politikası, Abbasiler hanedanının etkisini zayıflatma ve hükümeti kontrol altına alma üzerine kurulmuştu²¹³. Bu yüzden "el Mutî' - Li-llah" olan halifenin seçilmesi onlar için en uygun seçenektir. O, felç geçirene kadar 29 yıl boyunca yönetimi sürdürdü. Üç yıl boyunca iyileşmeye çalıştı ve hastalığını gizlemeye çalıştı. Ancak H363/M 973 yılında, Büveyhi emiri İzzüddeve Bahtiyâr ve ordu komutanı Sebük Tegin arasında bir isyan patlak verdi²¹⁴. Sebük Tegin²¹⁵, Bahtiyâr'ın Vasi'te ve ardından Ahvaz'a gitmesinden sonra Bağdat'ı kontrol altına aldı ve halifenin sağlık durumu nedeniyle onu değiştirmeye karar verdi.

3.3.3. Halifelikten feragat: "el- mutî' li-llah"

İbnü'l-Esir, H 363 / M 973 yılının Zilkade ayının 13. günü olduğunu belirtti²¹⁶. el-Cevzi, kitabı "el-Muntazam"da, bu yılın Zilkade ayının 19. Salı günü "el- Mutî' Li-

²¹⁰ Muhammed Mesfer ez-Zeherânî, Nizâmü'l-Vezâra fi'd-Devle'ti'l-Abbâsiyye li'l-Ahdiyni'l-Büveyhî ve's-Selçûkî (334-590) , Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1. baskı, 1400-1980 , s.21; İbrahim Hasan, Târîhü's-Siyâsî ve'd-Dînî ve's-Sakafî ve'l-İctimâî, (el-Asrû'l-Abbâsî's-Sânî) fi's-Şark 232 1055 - , Mektebetü'n-Neşretü'l-Mısriye, Kahire, 3. baskı, 1996, s.255.

²¹¹ El-Hamdanîyûn: Bu, Hamdaniler tarafından kurulan devlettir, etkisi diğer ülkelere yayılmış ve Halep ve Musul'u yönetmiştir. Hamdaniler, Abbâsî Halifeliği'nin zayıflamasını fırsat bilerek Musul ve Halep'te kendi devletlerini kurmuş, buna Bilâdü's-Şâm'ın kenarları, Fırat Vadisi ve Cezire katılmıştır. Bkz. İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen Ali İbnü Ebi'l-Kerem Muhammed İbnü Muhammed İbnü Abdülkerim İbnü Abdülvâhid eş-Şeybânî el-Cezrî, İzzeddin İbnü'l-Esir.H. 630, el-Lubâb fi Tehzîbi'l-Ensâb, Nâşir: Dâr Sâdir, Beyrut, c.1, s.386; İbn-i Haldun, a.g.e , c.4, s .227-228.

²¹² Muhammed Hüseyin Ez-Zübeydî, Mülâhem Min'n-Nehdetel-İlmîyye'l-İrâk fi'l-Asr'l-Büveyhî, s.35;

²¹³ EI-Kâzvinî, a.g.e , s.36.

²¹⁴ EI-Zübeydî, a.g.e s.36.

²¹⁵ Sebük Tegin: Hâceb Müizzüddeve Ahmed el-Büveyhî, Türk asıllıdır. Halife el- Mutî Li-llah ona karşı isyan etmiş ve onu surlarla kuşatmış ve ona Nâsiru'd-Devle unvanını vermiştir. Bağdat'ı ele geçirdikten ve onunla Müizzüddeve Bahtiyâr arasındaki anlaşmazlıktan sonra H 364 yılında vefat etti. Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e, c.1, s.73

²¹⁶ İbnü'l-Esir, a.g.e , s. 342-343.

İlah" halifenin, felç hastalığı nedeniyle halifelikten indirildiğini belirtti²¹⁷. Hastalığını gizlemeye çalıştı, ancak hareket etmekte zorlandığında hastalığı Sebük Tegin tarafından fark edildi. Sebük Tegin, halifeyi yerine b. " Tâi'-Lillâh'i getirmesi için ikna etti ve halife feragat etti²¹⁸. Bundan sonra "eş-Şeyhü'l Fadıl" olarak adlandırıldı²¹⁹ ve feragatı, Kadîü'l-Kudat'ın, yani Ebu'l Hasan b. Ümmü Şeyban'ın onayıyla onaylandı²²⁰. Halifelik için et-Tayyib'e Bağdat'taki halifelik sarayında bir yemin töreni düzenlendi, bu H 363 /M 973 yılında bir Çarşamba günüydü. Kendisi, Ebubekir Sıddık dışında babası hayatta olan tek halifeydi²²¹. Tâi'-Lillâh'in unvanı "Nasrüddevle" idi²²².

3.3.4. Halife Tâi'-Lillâh (H 363-381) (M 974-991)

Halife Tâi'-Lillâh, tahta çıktığı gün, baş hadımını Sebük Tegin'in huzurunda giydiği özel hırkasıyla atına binerek biat aldı ve kendisine ordu önünde bir sancak takdim edildi. O, on sekiz yıl süren bir hilafet dönemi hüküm sürdü. O, Ebû Bekr Abdülkerîm Tâi'-Lillâh b. el-Fazl el-Mutî'-Lillâh'dır²²³.

Babasının feragat ettiği yıl, H 363/M 973 'te ona biat edildi ve Tâi'-Lillâh'ın annesinin adı Ateb idi ve o bir Rum idi²²⁴. Hilafeti Abdülkerim ismiyle veya lakabı Ebu Bekir olan veya hilafeti döneminde babası hayatta olan sadece o ve halife Ebu Bekir el-Sıddık dışında başka birisi halife olmadı. Tahta çıktığında 48 yaşındaydı²²⁵. Saltanatı süresi boyunca Büveyhi hanedanından beş emir hüküm sürdü. İlk olarak İzzüddevle Bahtiyâr bin Muizzüddevle'nin dönemi H 367 / m'ye 978 kadar sürdü, ardından İzzüddevle Fena Hüsrev b. Ruknüddevle'nin dönemi H 367-372 /M 978-982 tarihleri arasında oldu. Sonrasında, Sımamüddevle Ebu Kâlicâr Merzûbân b. Adudüddevle'nin dönemi H 372-379 /M 986-989 mve son olarak, Bahâiddevle Ebu

²¹⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzi, a.g.e , c. 17, s. 1416.

²¹⁸ Miskeveyh, a.g.e , c. 6, s. 324.

²¹⁹ Abdü'l-Hayy b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd el-'Akrî el-Hanbelî, Ebu'l-Felâh (v. H 1089), *Şezrâtü'z-Zeheb fî Ahbâr men Zeheb* , Tah: Mahmûd el-Arnaûf, Hadîslerin Tahkikine Çıktı: Abdülkâdir el-Arnaûf, c. 1, Dâr İbn Kesîr, Şam – Beyrut, c . 1, H 1406 –M 1986 , c. 4, S. 334.

²²⁰ Hammade, Muhammed Mâhir, "el-Vesâ'ik el-Siyâsiyye ve'l-İdâriyye el-'Â'idetu li'l-Uhûd el-'Abbâsiyye el-Mutetâbi'a H 247-656 /M 861-1258 ,Mü'essese'tü'r-Risâle, Beyrut,1986, s. 126.

²²¹ EI-Taberî, a.g.e, c. 11, s .442.

²²² EI-Cevzî, a.g.e, s. 225.

²²³ Muhammed bin Ali b. Muhammed, bilinen adıyla .el-Ömerani (v.H 580), *el-İnbâ fî Târîkh el-Hulefâ* , Tah: Kasım es-Samerâî, Yayınlayan: Dâr el-Âfâk el-Arabiye, Kahire, 1. Baskı, 2001, s. 179

²²⁴ Cemâluddîn Ebû'l-Muhâsin, Yusuf bin Teğrîberdî el-Atâbekî, *Mevrîd el-Lutâfe fî Men Vâlî es-Sultanâ ve'l-Hilâfe* , Tah: Prof. Dr. Nâbil Muhammed Abdülazîz Ahmed, Matbaa: (Dâr el-Kütüb el-Mısriye, Kahire 1997, c. 1, s. 204

²²⁵ Es-Suyûtî, a.g.e, s. 23.

Nasr Firuz bin Adudüddевle'nin dönemi el-Kadir Billâh'ın zamanına kadar H 379-403 / M 'de 989-1012 m 'de devam etti²²⁶.

Tâi'-Lillâh'ın yüzünde lekeler bulunurken, burnu büyük ve genişti²²⁷. Beyaz tenli ve sarışın²²⁸ bir kişi olarak tasvir edilir, orta boylu biriydi. Kişiliği güçlü, cömert, edebi bir yapıya sahipti. Aynı zamanda şair, yazar, hesapçı, mühendis, dil bilimci olarak bilinen bir kişi, cömert ve asil karakterliydi²²⁹. Yüksek bir hırsı olan Tâi'-Lillâh, bilim insanlarına karşı cömertti, uzmanları severdi. Onun kapısı önünde bilim insanları, şairler ve edebiyatçılar toplanıyordu. Bu toplanma, daha önce hiçbir hükümdarın kapısında gerçekleşmemişti. Çocukları arasında, babasının hayatta olduğu dönemde vefat eden Ebu'l-Feth Abdulvahab vardı.

Halife Tâi'-Lillâh, hilafetini Türk lideri ve ordu komutanı Sebük Tegin ile Büveyhi emiri Bahtiyâr arasındaki mevcut krizle karşılaşmıştı. Her iki taraf da savaşa hazırlanıyordu ve Sebük Tegin'in, Bahtiyâr'ın planını bozması ve başka bir Büveyhi emirini kışkırtma çabaları başarısız oldu²³⁰.

Sebük Tegin, Türk askerlerinin meşruiyetini kazandığı için el- Mutî Li-llah tarafından ona emirlik ünvanı ve Nasirüddевle ünvanı verildi. Bahtiyâr'ın durumu ise son derece zorlu hale gelmişti.

Türklerin Bağdat'taki gücü artmıştı, bu durum karşısında Emir²³¹ İzzüddевle Bahtiyâr, Huzistan'a²³² çekildi ve kuzeni Emir İzzüddевle Ebu Şuca Fena Hüsrev'den yardım istedi. Bahtiyâr, Fars'taki kuzeni İzzüddевle'ye yardım etmesi için sürekli mektuplar gönderdi ve ona aşağıdaki ünlü beyiti yazdı:

"Eğer yenilgiye uğrayacaksam, en iyi şekilde yenen sen ol... Aksi takdirde beni koru ve neden parçalandığımı anla"²³³ cümlesi ile yardım talep etti ve Vasıt'ta buluşma

²²⁶ Eyyûb, a.g.e, 1989, s. 136.

²²⁷ El-Ömerani, a.g.e, s. 179.

²²⁸ Yusuf b. Teğrî Berdî b. Abdullâh ez-Zâhirî el-Hanefî, Ebû'l-Muhâsin, Cemâluddîn (v. H 874.), Ibn Teğrîdî el-Berdî, *Mevrîd el-Lutâfe fî Men Vâlî es-Sultanâ ve'l-Hilefâ*, Tah.: Nâbil Muhammed Abdülazîz Ahmed, Dâr el-Kütüb el-Mısriye – Kahire c. 1, s. 204

²²⁹ EZ-Zerkelî, a.g.e, c. 4, s. 53

²³⁰ Muhammed El-Hâmî, , el-Abbâsiyûn ed-Devâfâ , el-Hilâfe el-Abbâsiyye Tehet es-Siyâtre el-Askariye ve'l-Büveyhî , 1. Baskı, Muessesetü İkrâ li'n-Neşr, Kahire, 2013 , s. 364

²³¹ Ebû'l-Fidâ İsmâ'il b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî (v. H 774.), el-Bidâye ve'n-Nihâye , Tah: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, c. 15, 1. Baskı, H 1418 – M 1997. Dâr Âlem el-Kütüb, Riyâd, 2003, s. 345

²³² El-Ömerani, a.g.e, s. 180.

²³³ Ibn el-Verdî, a.g.e, s. 228

gerçekleşti²³⁴. Halife el- Mutî' Li-llah hayatını kaybetti ve kısa bir süre sonra Sebük Tegin de vefat etti. Bu dönemde, Türkler, Alp Tegin isimli bir emire bağlılık gösterdiler ve Emir Bahtiyâr ile bir araya gelerek görüş alışverişinde bulundular. Ancak, Bahtiyâr'ın gücü hızla azalırken, kuzeni İzzüddevle aksine güç kazanmaya başladı. İzzüddevle, Bahtiyâr'dan Irak'ın yönetimini alarak, Bahtiyâr'ın güç dengesi bozuldu²³⁵. Bu durum, Tâi'-Lillâh'ın aklını karıştırdı, çünkü Sebük Tegin ve İzzüddevle arasında bir çıkmaza girmişti²³⁶.

Kurban Bayramı'nın gelmesiyle birlikte, Tâi'-Lillâh, kendi başına minbere çıktı ve bir konuşma yaptı. Yüzünde belirgin çizgileri ve büyük burunuyla tanınıyordu. İddialara göre, yüzünde tütsü izleri bulunmaktaydı. İbnü'l Haccac bu durumu anlatan dizeleri şöyledir:

askeri bir örtü ile örtülmüş, Onunla birlikte yürürken burun minbere tırmanmış, Bizi kendine çağırdı, Abbasiler'i anımsattı ve gururla bahsetti, Az sözle oluşturulmuş bir hutbe ile, insanlar kırdı defterlerini, , ne badem ne de şeker saçıldı".²³⁷

Sonuç olarak, Adudüdevle'nin hükümeti ele geçirme süreci ve Bağdat'ın ona gösterdiği olumlu tepki sonucunda, H 367./M 977-978. yılında kuzeni İzzüddevle'yi öldürdü ve Tâi'-Lillâh'a sığındı. Ona her türlü ihtiyacını karşıladı ve onunla barış içinde yaşadı. Böylece, Tâi'-Lillâh halifelik makamına geri döndü²³⁸.

Tâi'-Lillâh, H 369 yılı Zilkaade ayının 23'ünde, Adudüdevle'nin kızı olan el-Kübra ile mihri 100.000²³⁹ dinar karşılığında evlendi. Adudüdevle, kızının halifeden bir çocuğu olmasını ve çocuğun veliaht ilan edilerek hilafetin Büveyhiler tarafından yönetilmesini umuyordu²⁴⁰. Kızının düğününe, herkesin gözünü kamaştıran mücevherlerle geldi²⁴¹.

²³⁴ El-Esîr, a.g.e, c. 7, s. 323.

²³⁵ E-Taberî, a.g.e, c. 11, s. 44

²³⁶ ed-Dimeşkî, a.g.e, , c. 15, s. 345

²³⁷ El-Ömerani, a.g.e, s. 182

²³⁸ E-Ömerani, a.g.e, s.179

²³⁹ El-Antâkî, a.g.e, s. 169.

²⁴⁰ Muhammed el-Hâmî, a.g.e, s. 383.

²⁴¹ İbn el-Esîr, a.g.e, c. 7, s. 390-395 .

3.3.5. Halife Tâi'-Lillâh'ın sonu

Adudüddeve, H 372 yılında öldü ve yerine oğlu Behâüddevle geçti. Sürekli istikrarsızlık ve yenilgilerin ardından, Behâüddevle'nin elindeki para miktarı tabii olarak azaldı. Paranın azalmasıyla birlikte askerler huzursuz oldu ve isyanlar ve talepler başladı. Behâüddevle, parasal krizi çözmekte başarısız oldu, bu yüzden veziri ve mali işlerin gerçek yöneticisi Sâbûr İbn-i Erdeşîr tutuklamak ve mal varlığına el koymak zorunda kaldı²⁴². Yakın veziri ve yönetimindeki işlerin asıl yöneticisi Hüseyin b. Muallim, halifeyi azlederek halifenin hazinesindeki parayı kazanabileceğini önerdi.

Tâi'-Lillâh,H 381 yılında tutuklandı ve kendi evinde hapsedildi ve halifelikten feragat etmeye zorlandı²⁴³. Nedeni, Ebu el-Hüseyin'in Behâüddevle'nin taraftarlarından olması ve Tâi'-Lillâh'ın onu tehlike olarak algılamasıdır. Geleneksel olarak, Behâüddevle, halifenin yanına geldi. Halife oturuyordu ve elinde bir kılıç vardı. Behâüddevle yaklaştıkça yeri öptü ve oturdu. Behâüddevle'nin adamları halifeyi kılıcının bağlarıyla çekti, onu sardılar ve onu krallığın evi olan Behâüddevle'nin evine götürdüler²⁴⁴. Haber askerler arasında yayıldı ve Behâüddevle'nin tutuklandığını düşündüler, bu yüzden yağmalamaya başladılar ve aristokratlar ve önde gelen kişiler kaçtılar. Ali b. Abdulaziz b. Hacib en-Nu'man isimli bir lider tutuklandı. Behâüddevle, el-Kadir bi-llah'ın halife olduğunu ilan etti. Pazarlarda ilan edildi ve Tâi'-Lillâh'ın halifelikten feragat ettiği ve hilafeti el-Kadir bi-llah'a devrettiği yazıldı. Bu durumu, büyükler ve aristokratlar kabul etti. Tâi'-Lillâh ise 393 H yılında ölümüne kadar hapiste kaldı²⁴⁵.

²⁴² Ed-Dimeşkî, a.g.e, c. 11, s. 349.

²⁴³ Ez-Zerkelî, a.g.e, , c. 4, s. 53.

²⁴⁴ El-Cevzî, a.g.e, c. 15, s. 349.

²⁴⁵ El-Ömeranî, a.g.e, , s. 185;

4. BAKAN: VEZİR

Dil açısından bakan (vezir): Eylemden türetilmiş bir sıfattır, çoğul olarak "vezirler" (وُزَرَاءُ) olarak adlandırılır²⁴⁶.

Vezir (الوزير) terimi, aslında destekleyici anlamına gelir çünkü vezir liderin yükünü veya ağırlığını taşır²⁴⁷.

Deyimsel olarak, bir devlette, prens veya halifenin devlet işlerini yönetmesine ve düzenlemesine yardımcı olmak amacıyla oluşturulan bir pozisyonudur. İbn Haldun, vezir kelimesine çoklu önem atfeder, "Bu, sultanın stratejilerinin ve yüksek rütbelerin anasıdır. çünkü adı genel yardımı ifade eder." Bu nedenle, vezir, yöneticinin dikkatli gözü, dinleyen kulağıdır ve onunla tebaası arasında bir araçtır. O, devleti başarıya ulaştırmak için destek veren ve yardımcı olan bir araçtır ve güven merkezi ve dayanak noktasıdır.²⁴⁸

Dil bilimciler ve yazarlar vezirlik (وزارة) veya vezir (وزير) terimlerinin türetme konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Bu, "yük" anlamına gelen ve vezirin devlet yönetiminin ağırlığını taşıdığı "yük" (وزر) kelimesinden türetilmiş²⁴⁹. Kur'an'da " Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı " ifadesi geçmektedir²⁵⁰.

İbn Haldun, "ağır bir yük taşıyan kişi, türdaşlarından yardım almalıdır ve vezir, Arapça bir terimdir ve yardım (وزر) kelimesinden türetilmiştir"²⁵¹ der. " Hayır, hiçbir sığınacak yer yoktur. O gün varıp durulacak yer, sadece Rabbinin huzurudur"²⁵². Ayetinde olduğu gibi, çünkü kral, zorlukların baş göstermesi ve felaketlerin meydana gelmesi durumunda veziri ve yardımcısına başvurur, böylece onun için işleri düzenler. Ve "bel" (الآزر) anlamına gelen "ezr"²⁵³ kelimesinden türetilmiştir, çünkü halife vezirine dayanır ve bedenin gücü bel ile sağlanır, "

²⁴⁶ Ahmed b. Fâris b. Zakarîyâ el-Kuzvînî er-Râzî, Ebû'l-Hüseyn İbn Fâris (H 395), *Mu'cem Mukâyis el-Luğa*, Thk: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâr el-Fikr Beyrut, H 1399 /M 1979 c. 6, s. 108; er-Râzî, Zeynüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr b.. Abdülkâdir el-Hanefî er-Râzî .(H 666), *"Muhtâr es-Sahâh"*, Muhakkık: Yusuf el-Şeyh Muhammed, el-Mektebetü'l-Asrîye - ed-Dârü'n-Numûzciyye, Beyrut - Sayda, 5. Basım, H1420 /M 1999, s. 368.

²⁴⁷ İbn Manzur, a.g.e, c. 5, s. 283.

²⁴⁸ İbn Haldûn, a.g.e, s. 394.

²⁴⁹ İbn Manzur, a.g.e , c. 6, s. 540.

²⁵⁰ el-İnşirâh, / 94.

²⁵¹, Muhammed Farid Vahidi, *14. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Bilgiler* , Darü'l-Maarif, 3. Baskı, 1971 , s. 772.

²⁵² Kur'an-ı Kerim, Kıyamet Suresi, Ayet 75.

²⁵³ İbn Manzur, a.g.e, C. 4, s. 18

Ailemden kardeşim Harun'u bana vezir yap, beni onunla destekle, onu görevimde ortak kıl " ²⁵⁴ ayetinde olduğu gibi. Ayrıca, "yardımlaşma" (الموازنة) kelimesinden türetildiği de belirtilmiştir²⁵⁵, çünkü vezir, kralın ağırlığını taşıyan ve politika yorgunluğunu taşıyan kişidir. Batılı bilim adamları, vezirlik (الوزارة)²⁵⁶ kelimesini eski Farsça'ya²⁵⁷ (فهلوية) dayandırırılar, yani eski Farsça'da "hâkim" anlamına gelir. Ancak hâkim ve vezirlik arasında, sorumluluk ve iş doğası açısından büyük bir fark vardır, bu da bizi bu eski Farsça kökenden türetme konusunda Batılı bilim adamlarının görüşüne katılmamamızı sağlar.

George Zidan²⁵⁸, vezir kelimesinin Arapça olduğunu ve Farsça olmadığını söyler. Arapların vezir kelimesini seçtiklerini çünkü kelimenin Arapça ve Farsça'da benzer olduğunu belirtir. Bu yüzden vezir kelimesi, kökeni Arapça olan ve eski bir Kuran kelimesidir, ancak politik anlamı İslam'da sonradan terim olmuştur. Fars sisteminde alınan şey vezirlik pozisyonu ve sistemidir²⁵⁹. Vezir görevi , İslam'dan önce tanınmıştı ve Arabistan'ın Yemen ve El-Hira

Bölgelerindeki Arap kralları, krallığın yüklerine yardımcı olan kişilere "el-Rahin" adını verirlerdi. Bu, kişinin işlerin düzenlenmesiyle sorumlu olduğu anlamına gelmekteydi. Ayrıca ona "el-Za'im" (Lider) ve "el-Kafi" (Kralın işlerinde ona yetecek olan) adları da verilmişti, bazen de "el-Kamil" (tam erdemli olan) olarak adlandırılmıştı.²⁶⁰ Sahabenin önde gelenleri, Peygamber döneminde vezirlerin rolünü oynadıkları bilinmektedir, aynı durum Dört Halife döneminde de geçerliydi. Ancak, vezir teriminin genel anlamı, halifeliğin Emevî Hanedanı'na geçtiğinde Müslümanlar arasında bilinmedi. Emevî Halifeleri, zekalarıyla tanınan Arap liderlerle çalışmaya devam etti, ancak onlara özellikle "vezir" adı verilmedi²⁶¹.

²⁵⁴ İnşirah / 29.

²⁵⁵ Ebu Hayyan Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan Esiruddin el-Andelusi (v. 745), *Tefsirde Ufuk Denizi* , Editör: Sadık Muhammed Cemil, Darü'l-Fıkr, Beyrut,H 1420 , C. 7, s. 328

²⁵⁶ el-Maverdi, a.g.e , s. 13;

²⁵⁷ Fehluviye: Cahiliye Dönemi ve İslam'ın İlk Dönemi ile Yaşit Eski Farsça Bir Dil, Modern Farsça ile Arasında Büyük Fark Vardır. Bkz. Aba Mansur Muhabb. Abi Tahir el-Cevaliki, *el-Mu'arrab* , 1. Baskı, s. 31-32

²⁵⁸ El-Zerkli, a.g.e , s. 117.

²⁵⁹ Ğarsuddin Halil b. Şahin ez-Zaheri, *Ülkelerin Açılışı ve Yolların ve Yolların Ortaya Çıkarılması* , Düzeltilmiş Baskı, Bulus Ravvis, Cumhuriyet Matbaası, 1893 , s. 228

²⁶⁰ Tavfik Sultan el-Yuzbeki,, *Abbasi Devletinde Vezirlik Kurumu, Doğuşu ve Gelişimi 123-447 H"*, Ain Şems Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Kahire, el-İrşad, Bağdat, M 1970 , s. 19

²⁶¹ Rahim Kazım Muhammed ve diğerleri el-Halhaşimi, *Arap İslam Medeniyeti, Sistemler Tarihinde Bir İnceleme* , Darü'l-Mısriyye el-Lübnaniyye, Kahire , s. 17-18

Halifelüğün Abbasilere geçtiğinde, onların Fars'la güçlü bağlantıları vardı ve Farslardan çok şey, özellikle de vezirlik kurumu ödünç aldılar. Bu konuda b. Tabtaba, "el-Fahri fi'l-Adab es-Sultaniyya ve'd-Düval el-İslamiyye" adlı kitabında şöyle der: "Vezirlik, temel ilkeleri ancak Abbasiler döneminde şekillenmeye başlamış, o döneme kadar her kralın takipçileri ve yardımcıları vardı. Bir konu ortaya çıktığında, hepsi onunla istişare ederdi. Ancak Abbasiler inşa edildiğinde, vezirlik kanunları belirlendi ve vezire "vezir" denildi, öncesinde ona "katip" veya "danışman" denirdi."²⁶²

Bu, vezirlik kurumunun açık bir şekilde Abbasiler döneminde başladığı anlamına gelir (H 132-656 / M 749-1258). İlk vezir, Ebu Seleme Hafd b. Saliman el-Hallal'dı.²⁶³ Halife Ebu'l-Abbas es-Saffah'ın zamanında görev yapmıştı ve ona "el-Muhammed Vezirliği" unvanı verilmişti. el-Hallal döneminde vezirlik henüz tam anlamıyla şekillenmemişti ve kanunları belirlenmemişti. Bu yüzden, her halifenin olaylar meydana geldiğinde danıştığı takipçileri ve yardımcıları vardı, her biri vezirin rolünü oynardı.

4.1. Bizim üzerinde durduğumuz dönemde:

Büveyhiler döneminde, vezirlik en olumsuz durumunu deneyimledi. Büveyhiler, M 945./ Hi'de 334 Bağdat'a vardıklarında, halifelik karmaşık bir durumla karşı karşıyaydı. Abbasiler döneminin vezirliği Büveyhiler döneminde son buldu ve Büveyhi emirlerinin egemenliğine geçti. Halifeye bir kâtip atandı ve vezirlik görevi Büveyhiler tarafından ele alındı. Büveyhiler dönemi, aynı anda iki vezirin atandığı ve vezirler için prestijli unvanların yeniden belirlendiği bir zaman oldu²⁶⁴.

Situasyon, halifenin bir veziri ve emirin bir kâtibi olduğu eski durumdan, halifenin bir kâtibi ve emirin bir veziri olduğu yeni bir duruma döndü. Büveyhiler, halifenin seçimine bile müdahale etmişlerdi ²⁶⁵.

Büveyhi emiri Muizzüddeve'nin döneminde, vezirin yetkileri devletin mali işlerinin yönetimi ile sınırlıydı. Miskeveyh, "Tecâribü'l-Ümem" adlı eserinde Muizzüddeve döneminde vezirin yetkilerini şu şekilde betimler: "Vezir, gelir veya harcamalarla ilgili meselelere müdahalede bulunamaz. Vezirin görevi, kendi çıkarlarına hizmet

²⁶² İbnü't-Tiktaka, a.g.e, s. 153

²⁶³ el-Cehşiya Ri, a.g.e , s. 85

²⁶⁴ El-Yûzbecî, , a.g.e s. 251

²⁶⁵ İbnü'l-İbrî, a.g.e , s. 219

etmeyen ya da ona destek vermeyen işlerin düzenlenmesidir. Vezir, ordusuna herhangi bir şey bağışlayamaz. Vezirin durumu kötüleştiğinde, yerine bir başkası getirilir"²⁶⁶.

Büveyhiler, vezirlerin ve devletin önde gelen kişilerinin atama ve seçimlerinde tamamen serbestti. Vezirin tüm yetkilerini elimine ettiler ve görevlerini yalnızca halifenin işlerini yönetmekle sınırladılar. Bu yüzden, "halifenin veziri" konumu, Büveyhilerin tüm devlet kurumlarının kontrolünü ele geçirmesi nedeniyle sona ermiştir.

Büveyhilerin Irak'taki Abbasiler döneminin son veziri, el-Mütî Lillâh halifesi döneminde görev yapan Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ali es-Sâmirî idi. Mes'ûdî onu "Abbasiler döneminde 'vezir' olarak kabul edilen son kişi" olarak tanımlar.²⁶⁷ Halife el-Müstekfî bi-llah'ın veziri H 333 / M'de 944 tutuklandıktan sonra, işlerini düzenlemek için Ebu Ahmed el-Fadl b. Abdurrahman atandı"²⁶⁸.

Bu durumdan, halife El-Müstekfî bi-llah'ın es-Sâmirî'den sonra bir vezir atamadığını çıkarabiliriz...

Halife el-Mütî Lillâh'ın vezirlerine gelince, onları belirleyen ortak kaynaklar ve referanslar bulunmamaktadır. Miskeveyh, "İbn-i Şîrâzâd, vezirlerin yerine işlerin ve faaliyetlerin düzenlenmesinde görev aldı"²⁶⁹ ancak vezir unvanını taşımadı Kâtipliği ve işleri üzerine Ebû'l-Hasan Tâzâzâd b. İsa'yı ²⁷⁰ görevlendirdi" demiştir. El-Mes'ûdî, "Ebû Câfer b. Şîr Zâd, el-Delîmî'nin huzurunda işleri yönetiyordu" ve devam ediyor: "Ebû'l-Hasan b. Ali b. Mukallâ, el-Delîmî ve Halife el-Mütî Lillâh'a yazıları sunuyordu, yazılı işlerle ilgileniyordu, ancak vezirlikle değil" ifadelerini kullanıyor. Ancak el-Erbelî, "Halife el-Mütî Lillâh'ın vezirleri, el-Fadl bin Ahmed el-Şîrâzî ve Ebû Said Vehb bin İbrahim'di" ²⁷¹ diye belirtir. Bu nedenle, halife el-Mütî Lillâh'ın kâtipleri, çeşitli kaynaklara göre, onlara vezir unvanı verilmediği halde vezir olarak kabul edilebilir. Vezirlik pozisyonu için devletin üst düzey adamları arasında güçlü bir rekabet vardı, bu da vezirlik işlevini olumsuz yönde etkiledi. Pozisyon, bu

²⁶⁶ Miskeveyh, a.g.e , s. 349

²⁶⁷ el-Mes'ûdî, a.g.e , s. 399; ES-Süyûtî, Abdurrahman bin Ebî Bekr, Celâlüddîn es-Süyûtî (. H 911), *Hasan el-Muhâcerâ fî Târih Mısır ve el-Kâhire*, çev: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâr İhyâ'îl-Kütüb el-Arabiye, Mısır, 1967 , s. 198

²⁶⁸ İbnü'l-Esîr, a.g.e. s.446

²⁶⁹ Miskeveyh, a.g.e, s. 324

²⁷⁰ Miskeveyh, a.g.e , s. 119

²⁷¹ El-Mes'ûdî, a.g.e, s. 293

pozisyona çeşitli yollardan ulaşmak için bir alışveriş aracı haline geldi ve sadece bununla kalmayıp, Büveyhi emirlerinin vezirlerine saldırması normal hale geldi ²⁷². Daha önce uygulanan atama politikası, veziri, özellikle kâtip sınıfından, idari deneyime sahip kültürlü bireylerden seçmeyi gerektiriyordu²⁷³.

Fakihler ve bilginler sınıfından seçim yapılmıyordu. Vezirin maaşı, diğer devlet görevlileri gibi aylık bir maaş alıyordu²⁷⁴. H dördüncü yüzyılın başlarında vezirin aylık maaşı beş b. dinardı ve her çocuğu için her ay beş yüz dinar veriliyordu²⁷⁵. Vezirin maaşına ek olarak, yıllık bir tahsisat vardı ve bu, her vezirlik görevine atanana verilen Abbasî Tarım arazisi geliri olup, geliri elli b. dinar olarak tahmin ediliyordu²⁷⁶. Ancak Büveyhi döneminde bu miktar önemli ölçüde azaldı. İzzüddeve Bahtiyâr'ın, Ebû'l-Fadl el-Abbâsî b Hüseyin el-Şîrâzî'ye elli b. dinar tahsis ettiği belirtilir ve yıllık maaşın yanı sıra mum, tuz ve buz için tahsisatlar verilirdi²⁷⁷."

4.2. El-Muti Li-Llah'ın Hilafet Döneminde Görev Yapmış Olan Vezirler:

4.2.1. İbn Şîrîzâd (H 334 – M 945)

Gerçek adı Ebû Ca'fer Muhammed bin Yahya b. Hasan b. Ali b. Şîrîzâd'dır. İlk görevi özel Dîvan²⁷⁸ olarak bilinen Dîvanü'l Hassa'daydı. Daha sonra Gârib el-Hal²⁷⁹ için kâtiplik, ardından Emir'ül-Ümera (Emirlerin emiri) b. Raik için kâtiplik, sonrasında Beckem ve daha sonra Tüzün için vezir olarak görev yapmıştır. Tüzün'ün ölümünden sonra el-Mustekfi Bi-llah hilafetinde Emir'ül-Emirler olmuştur. Bu dönemde Bağdat'taki durum oldukça karışıktı ve tarif edilemez bir seviyeye ulaştı. Hırsız b.Hamdi'nin gücü arttı ve b. Şîrîzâd ile her ay 15.000 dinar ödeme yapacağı bir anlaşma yapmayı kabul etti. Bu miktar, b. Şîrîzâd, bu parayı her ay makbuzlar ya da "rüzmançeler" (eskiden bu şekilde adlandırılırdı) şeklinde alıyordu ²⁸⁰. Askeri güçlerin maaşlarını artırmaları için yoğun baskıları sonucu b.Şîrîzâd, Nasrüddüle'den yardım istedi. Karşılığında ona liderliği vaat etti ve Nasrüddüle'nin askerlere

²⁷²Yüzbaşı, a.g.e s. 252-253

²⁷³ Surûr, Muhammed Cemal, *Türklerin Etkisi Döneminden 5. H Yüzyılın Ortasına İslam Medeniyeti Tarihi*, Dâr el-Fikr el-Arabî, Kahire 2005 , s. 38

²⁷⁴ Es-Sâbî, a.g.e. , s. 85-89

²⁷⁵ Es-Sâbî, a.g.e. , s. 378

²⁷⁶ Es-Sâbî, a.g.e. s.29

²⁷⁷ Miskeveyh, a.g.e., c. 6, s. 280

²⁷⁸, Takî ed-Dîn Ârif ed-Dûrî, *Emîretü'l-Emîrâ fi'l-Îrâk* , Es'ad Matbaası, Bağdat, 1975 , s. 122.

²⁷⁹ Ğarîb el-Hâl, Halîfetü'l-Muktadir'in dayısıydı, döneminde büyük itibar gördü, et-Tenûhî, a.g.e , s. 54.

²⁸⁰ Et-Tenûhî, a.g.e , , s. 336.

dağıtılmak üzere bir miktar para göndermesini sağladı²⁸¹. Ahmed Büveyhî Ba'cisri'ye vardığında, el-Mustekfi Bi-llah ve İbn Şirzâd ortadan kayboldu. İbn Şirzâd'ın emirlik süresi 3 ay 20 gün sürdü. Bu süre zarfında, b. el-Muhallebî, b. Şirzâd'ın saklandığı yere geldi ve daha sonra Halife ile buluştu. Muizzüddeve Bağdat'a geldi ve Şammasiye kapısından el-Mustekfi Bi-llah'ın yanına girdi ve ona biat etti. Daha sonra, b. Şirzâd'ın yeniden ortaya çıkmasına ve görevine devam etmesine izin vermesini talep etti ve bu talep kabul edildi²⁸². b. Şirzâd, el- Mutî' Li-llah'ın hilafet döneminde vezirlik görevine devam etti ve Muizzüddeve için kâtiplik yaptı. Muizzüddeve, b.Şirzâd'ın mali konularda yetersiz olduğu ve kaçma ihtimali olduğu için bir rehin talep etti²⁸³. Bu nedenle, b. Şirzâd kardeşi Ebû'l Hasan Zekeriyâ'yı teslim etti²⁸⁴. Ancak Nasruddevle ve Muizzüddeve arasında Akbara'da bir çatışma yaşandı. Bu çatışmada Musul sahibi galip geldi veb. Şirzâd'ın durumu daha da kötüleşti. Ardından Deylemîler ülkeye girdi ve ülke yağmalama ve hırsızlık olaylarına açık hale geldi²⁸⁵. Halife, bu durumu düzeltmek için araya girdi ancak durum, Türklerin güçlenmeye başlaması ve onun öldürülmesine yönelik komplolar düzenlemesi nedeniyle karmaşıklaştı b. Şirzâd ona kaçtı, bu yüzden onu kör etti ve hapse attı. 1.²⁸⁶.

4.2.2. Vezir el-Muhallebi (H 339-352 / M 950 -963) / (H 291-352) (M 903 - 963)

Ebu Muhammed El-Hasan b. Muhammed b. Harun b. İbrahim b. Abdullâh b. Ali Berir b. Hatem b. Kübeyşe el- Muhallebi b. Ebu Sevra el-Ezdi El- Muhallebi, Salı günü Muharrem'in 26'sında (H 291/M 903) Basra'da doğdu²⁸⁷.Muizzüddeve'nin emiri ve. Kendisi bakanlığın çalışmalarını yürüten bir yazardı ve burada Bakan Mu'izzüddevlinin Ebu Cafer al-Saymari'nin yokluğundan sonra kendisine fırsat verildi. Vezir Muizzüddeve Ebu Cafer es-Seymari'nin²⁸⁸ yokluğunda devlet işlerini yönetme fırsatı buldu ve bu sayede devlet işleri ve vezirlik gelirleri hakkında bilgi sahibi oldu. Ebu Cafer es-Seymari'nin (H. 339/M. 950) ölümünden sonra,

²⁸¹ Miskeveyh, a.g.e, s. 120.

²⁸² bnü'l-Esîr, a.g.e, s. 205.

²⁸³ İbnü'l-Esî, a.g.e r, , s. 118.

²⁸⁴ Miskeveyh, , a.g.e, s. 119.

²⁸⁵ Ez-Zehebî, , a.g.e, s. 114.

²⁸⁶ Ez-Zehebî, a.g.e , s. 115.

²⁸⁷ el-Hasan b. Muhammed b.Harûn,H 326/M 937 yılında, el-Mehleb bin Ebî Sefer'in çocuklarından, el-Ahvâz şehrinin önemli kişilerindendi, daha sonra Emîr Mûizzü'd-Düle Ahmed b. Büye'nin hizmetine girdi ve onunla birlikte H 334/M 945 yılında Bağdat'a geldi; es-Sûsî, , a.g.e, c. 2, s. 8,

²⁸⁸ Şehâbü'd-Dîn Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî el-Hamavî, vefat Yâkût el-Hamavî H 626, "İrşâdü'l-Arif İlä Ma'rifeti'l-Edîb", Haz. İhsan Abbas, Dâr el-Garb el-İslâmî, Beyrut,H 1414 - M1993 , s. 180.

Muizzüddeve tarafından görevlendirildi ve tüm kâtibler üzerinde önemli bir etkisi oldu²⁸⁹ el-Esfehani, el-Ağani kitabının yazarı, ona sık sık övgülerde bulundu ve onun şiirlerinin ince, anlamı ifade etmede yetenekli olduğunu belirtti²⁹⁰. Ayrıca es-Sâlibî, vezirlik dönemi hakkında konuştu ve "Vezirlik dönemi Muizzüddeve ile tanınır, Irak'taki işlerini yönetti ve mali işlerde elini genişletti" dedi²⁹¹.

Muizzüddeve, el- Muhallebi'yi devletle önceden tanışıklığı ve Farsça dil becerileri nedeniyle vezirliğe atadı²⁹². O, Halife El- Mutî Li-llah'ın vezirliğini vezir olarak adlandırılmadan yönetti ve Halife'ye yakınlığı nedeniyle, vezir unvanıyla birlikte, Sultan'ın vezirliğini de elinde bulundurdu ve "iki vezirlikli kişi" olarak adlandırıldı. El- Muhallebi, resmi olarak vezir unvanını (H 345/M 956) almadı²⁹³, yeterlilik, yetenek ve devlet çıkarlarını bilme gösterdi ve birçok haksızlığı ortadan kaldırdı²⁹⁴. Muizzüddeve, El- Muhallebi'nin dürüstlüğü ve iyi karakteri fark etti ve bu nedenle arazilerini genişletti ve Muizzüddeve'de büyük bir saygı kazandı. Bilim ve edebiyat insanlarını kendine çekti çünkü edebi bir kişi ve iyi bir şairdi. Eserlerinden biri olan mektuplar ve imzaların olduğu Dîvanı ve şiir Dîvanı kitabı²⁹⁵. El- Muhallebi, kılıcı ve kalemi elinde bulundurdu ve ciddiyeti ve vakarıyla tanındı²⁹⁶. O, Muizzüddeve'nin hükümetinde haksızlıkları giderme ve özellikle de Bürîdînlerin kontrolünden sonra bozulan Basra'nın yönetiminde başarılı oldu. Bu vezirin işlerinden biri, Büveyhilerin çıkarları için bazı mal varlıklarına el koyma işiydi. Büveyhi ordusunu, el-Bâtiha'yı kontrol eden İmran bin Şahin'e karşı savaşmaya götürdü. Ancak, İmran bin Şahin'in tecrübesi ve el-Bâtiha'nın coğrafyasına olan hâkimiyeti nedeniyle onun üzerinde bir zafer elde edemedi²⁹⁷. H 341 yılında, Muizzüddeve'ye karşı çıkan ve Umman'ı kontrol eden Yusuf bin Vecih'e karşı savaşmak için harekete geçti. El- Muhallebi, Yusuf bin Vecih'e karşı zafer kazandı ve gemilerine ve silahlarına el koydu²⁹⁸. Miskeveyh, H 341 / M 952 yılında, özellikle Rebiülevvel ayında, Muizzüddeve tarafından ağır bir cezaya çarptırıldığını

²⁸⁹ Miskeveyh, a.g.e , s. 165.

²⁹⁰ Es-Saa'libî, a.g.e , c. 2, s. 278-278

²⁹¹ Es-Saa'libî, a.g.e, c. 2, s. 224.

²⁹² Miskeveyh, a.g.e c.6, s.156-157; İbnü'l-Âsır, a.g.e c.7, s.188; en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Erb fî Funûni'l-Edib*, Darü'l-Kütüb ve'l-Vesâik el-Kavmiyye, El-Kahire, H 1423, c.26, s.189.

²⁹³ Metz, Adem, a.g.e , c.1, s.194.

²⁹⁴ Miskeveyh, a.g.e , c.6, s.157;

²⁹⁵, Şezârâtü'z-Zehab fî Ahbâri Men Zeheb, haz: Mahmud el-Arnaût İbnü'l-İmâd , Dar İbn Kesîr, BeyrutH 1406 – M 1986 , c.4, s.274.

²⁹⁶ Es-Saâlibî, a.g.e c.2, s.289.

²⁹⁷ İbnü'l-Esîr, a.g.e , c.6, s.237.

²⁹⁸ Miskeveyh, a.g.e, c.6, s.114.

belirtti²⁹⁹. Muizzüddeve, hızlı öfkelenen, kaba konuşan ve vezirlerine sıkça hakaret eden biriydi³⁰⁰.

Ebu Muhammed el-Muhallebi, Muizzüddeve'den kötü şöhreti ve ağzı dolusu küfürleri, herkesin sabrının tükendiği ve bu durumu tolere edemeyeceği noktaya ulaştı. Bunun sebebi Ebu Muhammed el-Muhallebi'nin Umman'ı fethetmeye çıktığında çok fazla harcama yapmış olması ve daha sonra para kaybetmiş olmasıdır, bu durum sonucunda devlet ona sırt çevirdi ve ona karşı düşmanlık besledi³⁰¹.

352 H yılında Umman'ı fethetmek için yola çıktı³⁰², ancak yolculuk sırasında öldü ve Bağdat'ta defnedildi³⁰³. Vezirlik görevinde 13 yıl üç ay kaldıktan sonra³⁰⁴, 352 H yılında (963 M) zehirlendiği söylendi ve o sırada Büveyhi ordusunu yönetiyordu. Büveyhi emiri, onun ve ailesinin mal varlığını el koydu, bu mülkiyet yaklaşık beş milyon dirhem değerindeydi³⁰⁵. Ebu Muhammed el-Muhallebi ile birlikte çalışan herkesin mal varlığına el konuldu. Miskeveyh bu durumu, "Böyle bir durum sadece açık bir düşman üzerinde gerçekleştirilir" diyerek ifade etti ve halk bu durumu şiddetle kınadı. El-Haccac'ın ölümünü ağıtlarla anlatması³⁰⁶ şu şekildedir:

Ey şairler topluluğu, acı bir çağrıda bulunun, Onun sıkıntısını hafifletecek bir çözüm bulunamadı.

Zaman, onunla birlikte güzelliği yıktı, Biz zamanı ona olan hayranlığımızla değerlendirdik.

Vezir Ebu Muhammed el-Muhallebi'nin ölümünden sonra, H 352 yılında, Emir Muizzüddeve resmi olarak vezirlik görevini kimseye vermedi, ama hem Ebu'l Fadl el-Abbas b. el-Hüseyn el-Şirazi'yi hem de Ebu'l Ferrac Muhammed b. el-Abbas b. Fesancıs'ı topladı. İkisi de Emir Muizzüddeve'nin ölümüne kadar (H 356 -M 966) vezirlik görevini sürdürmüştür³⁰⁷. Muizzüddeve, oğlu Bahtiyâr İzzüddeve'ye (H 356-376 / M 966-977) saltanatı devretti. Ancak devlet büyük bir mali krizden

²⁹⁹ , Muhammed Mortada El-Hüseynî, Ez-Zebîdî , *Tâcü'l-Arûs*, haz: bir grup uzman, Daru'l-Hidâye, Daru İhyâi't-Turâs ve diğerleri, 1965 –M 2001, c.11, s.365.

³⁰⁰ Miskeveyh, a.g.e, c.6, s.18.

³⁰¹ Miskeveyh, a.g.e , s. 178.

³⁰² Miskeveyh, a.g.e , s. 183 .

³⁰³ El-Hamzânî, a.g.e , s. 183 .

³⁰⁴ Yakut el-Hamâvî, a.g.e , s. 129 .

³⁰⁵ Miskeveyh, a.g.e, s. 239.

³⁰⁶ Yakut el-Hamâvî, a.g.e , c. 3, s. 189.

³⁰⁷ Miskeveyh, a.g.e, c. 6, s. 274.

muzdaripti³⁰⁸. Bu nedenle İzzüddeve, mali durumu iyileştirecek ve mevcut mali açığı kapatabilecek bir çözüm bulmak zorundaydı³⁰⁹. Devletin mali durumunu iyileştirecek bir plan sunmak üzere hem Ebu'l Ferec Muhammed b. el-Abbas bin Fesancıs'ı hem de Ebu'l Fadl'ı çağırdı. Bu tartışmalar sonucunda, İzzüddeve her iki adayın da devletin mali durumunu iyileştirmek için bir plan sunmasını talep etti³¹⁰. İzzüddeve'nin seçtiği adaylar arasından vezirlik görevine getirilen kişi, Ebu'l Fadl oldu.³¹¹ Bununla birlikte, Ebu'l Fadl, İzzüddeve'nin kâtipi olan Şir Azad'ı da getirdi. Şir Azad, İzzüddeve'ye yakın biri olduğu ve ondan dinleme yeteneğine sahip olduğu için İzzüddeve'nin dikkatini çekmek ve maddi çıkar sağlamak adına Ebu'l Fadl'ın planını taklit etti. Bu yüzden haremdeki mal varlığını gasp etti.³¹² Aynı yıl askerlerini tatmin etti³¹³. Ebu'l Fadl, İzzüddeve'nin önünde Şir Azad tarafından gönderildi ve karşılığında Ebu'l Ferrac'ın imajını lekeleyerek onun cimri olduğunu söyledi.

Ebu'l Fadl vezirliğe getirildi ve altın işlemeli Halep stili bir kaftan ve kılıç verildi. Deylem'den çok sayıda katılan oldu³¹⁴.

4.2.3. İbn Fesancıs vezirliği (M 969 /H 359)

İbn Fesancıs'ın, Muhammed b. Abbas b. Musa b. Fesancıs, Ebu'l Ferec b. Ebi'l Fazl olarak bilinir. Şirazlı olan b. Fesancıs, H'da 308 Şiraz'da doğmuştur. Kendisine Ebu'l Ferec lakabı ve Zü's-Saadat unvanı verilmiştir³¹⁵. Fars'ta ve Bağdat'ta Ebû Kâlicâr'ın veziri olarak görev yapmıştır. Onun büyük bir cömertliği vardı ve şiir yazma yeteneği güzeldi. Şiirlerinden birinde şöyle der:

her durumda sizi terk etmek...---- gençliği bırakmaktan daha³¹⁶

Muizzüddeve'nin Büveyhi hizmetinde yazman/kâtip olarak çalıştı ve onun mallarını yönetme ve koruma görevini Ebu Muhammed el-Muhallebi ile birlikte paylaştı. Ebu Muhammed el-Muhallebi öldüğünde, Vezirliğin yardımcılığına Abbas b. Hüseyin ile

³⁰⁸ El-Yûzbecî, a.g.e s. 272

³⁰⁹ Haydar Âvâd Duveyç El-Câbirî, El-Emîr el-Buveyhî 'İzzü'd-Dûle Bahtiyâr, Hayâtuhu H 356-367, 966-M 977, Yüksek Lisans Tezi, Zî Kâr Üniversitesi Zî Kâr 2017, s. 114

³¹⁰ Miskeveyh, , a.g.e s. 276-275

³¹¹ Miskeveyh, , a.g.e , s. 279

³¹² Miskeveyh, a.g.e, s. 280

³¹³ Ed-Dûrî. Abdülazîz , *Darâsât fî'l- 'Uşûri'l-Abbâsiyyeti'l-Mutâhıra* , el-Süryân Matbaası, Bağdat 1945 , s. 267

³¹⁴ Miskeveyh, a.g.e, c. 6, s. 240

³¹⁵ El-Sefdi, a.g.e , c 3, s. 162

³¹⁶ İbn el-Cevzî, a.g.e , s. 316

birlikte atandı³¹⁷. O ve babası, Fars'ta zengin olanlardandı. İmadeddin tarafından 600.000 dinara el konuldu ve 50.000.000 dirhem kazandığını söyledi. Muizzüddевle öldüğünde, İzzüddевle bin Muizzüddевle için vezirliği yönetti, bu görevi 13 ay ve 10 gün sürdü.

Halife el- Mutî' Li-llah tarafından vezirlik unvanını aldı³¹⁸. Daha sonra İzzüddевle'nin vezirliği, Bahtiyâr b. Muizz tarafından 359 H'de alındı, bir yıl sonra görevden alındı ve hapsedildi³¹⁹. İbn Fesancıs, dil bilgisi ve edebiyat alanında bilgiliydi ve askerler tarafından çok seviliyordu. 62 yıl yaşadı ve 370 H'de Ramazan ayında öldü³²⁰ İbrahim Sabi dedi ki: O, mecliste büyük bir huzur ve sabır sembolüydü, son derece güvenilir

4.2.4. Şirazi (H 357 / M 967) (H 303-362)

Şirazi, Ebül Fazl Abbas ibn-i Hüseyin, H 303 yılının Şiraz'da doğmuştur. H 357 yılında, yani M 967 yılında, Ebu Muhammed el-Muhallebi'nin damadı olmuştur ve Mu'izzüddевle ile birlikte Bağdat'a gelmiştir. Mu'izzüddевle'nin kâtibi olarak hizmet etmiştir. Muhallebi'nin yerine geçerek vekil olmuş ve onun kızıyla evlenmiştir. Daha sonra, Emir İzzüddевle için kâtiplik etmeye başlamış ve H357 / M 967 yılında onun vezirliğine atanmıştır. Sonrasında Halife el- Li-ll Mutî'ah'ın hizmetine girmiştir.³²¹ Bu süre zarfında, Emir İzzüddевle, Ebül Fazl Abbas ibn-i Hüseyin'e vezirlik görevini vermiş ve ona yıllık 50.000 dinar maaş bağlamıştır. Bu durumda Ebül Ferc, görevi bırakmayı talep etmiştir ancak talebi reddedilmiştir ve hizmet etmeye devam etmiştir. İbn-i Hicac, Ebül Fazl Şirazi'yi tebrik etmiş ve onun onuruna bir şiir yazmıştır:

Bu, yükselen yükseklik ve onurun bayrağıdır... ve tamamlanmış ay, gece ayıdır.

Dün onu görmekten habersiz, bir leke gibi görünüyordu... ancak dün, bu leke doğdu ve kesildi³²².

Bir geçiş yaptığında, ordusuyla birlikte... Sağlık, hassaslık ve keskinlik saçılıyor.

Evinde dövme benim için en yüksekte... Çünkü evimde belki de faydalı bir boşluk var.

³¹⁷ El-Sefdi, a.g.e , c. 3, s. 163

³¹⁸ Ez-Zehebî, a.g.e, c. 16, S. 308

³¹⁹ Ez-Zehebî, a.g.e , c. 16, S. 309

³²⁰ Ez-Zehebî, a.g.e , c. 16, S. 310

³²¹ et-Taberî, a.g.e, c. 11, S. 214

³²² et-Taberî, a.g.e , S. 219

Efendimden bir rahatlama belirtisi gözükseydi... Tüm sağlığını dağıttı ardından.

Ama kendim için yaşayabileceğim bir şey bıraktım... Çünkü rızkım kesildi.

Ama kendim için yaşayabileceğim bir şey bıraktım... Çünkü rızkım kesildi\

Mu'izzüddeve'nin b. el-Habşi³²³, Basra'yı ele geçirmiştir, bu yüzden Vezir Ebül Fazl Ahvaz'a gitmiştir. Orada, Ahvaz'a çıkan Ebül Alâ'yı vekil bırakmış ve Bahtiyâr'a bir mektup yazmıştır. Mektupta el-Habşi'nin yerinde kalması ve vergi toplaması gerektiği belirtilmiştir. el-Habşi, Ebül Fazl'a 200.000 dirhem vergi ödemiştir, sonra Ebül Fazl, el-Habşi'yi tutuklamıştır.³²⁴

Vezir Ebül Fazl, İzzüddeve'ya iki yıl üç gün boyunca topladığı vergiyi aktarmıştır. Ancak mali taahhütlerini yerine getiremediği için görevinden alınmış ve destekçileri ona karşı cephe almıştır.³²⁵ Ebül Ferec, Emir İzzüddeve'nin Ebül Fazl ve çalışanlarından para almasını teşvik etmiştir. Bu baskı altında, Ebül Fazl'ın rakipleri onun görevini ele geçirmiş ve H 359 / M 969 yılında vekillik görevine atanmıştır. Ancak parasını ödemekten aciz olduğu için sadece 13 ay 10 gün görevde kalabilmiştir.

Ebül Fazl, cömert ve geniş göğüslü bir adamdır. Evini Surat ve Dicle üzerine kurmuştur. Bu ev, Nakibu'l Nukaba el-Kamil'in bahçesi olmuştur ve Ebül Fazl, bu bahçe için 100.000 dinar harcamıştır. Adududdevle, bahçeyi genişletmiştir ve Mu'izzüddeve için bir ziyafet düzenlemiştir. Bu ziyafet sırasında Ebül Fazl, merkezde şekerden yapılmış bir saray inşa etmiştir, sarayın içinde şarkıcılar ve dansçılar olmuştur ancak onlar görülmemiştir. Dicle'nin üzerinde bir köprü inşa etmiş ve köprü, sıkıntısız bir şekilde Halife el Li-l Mutî' lah'ın Sarayı'na kadar uzanmıştır. Dicle'nin üzerine gül yaprakları serpmiştir. Bağdat'a bir şair gelmeden Ebül Fazl onu çağırmıştır. Bu, H 354 yılında gerçekleşmiştir. H 355³²⁶ yılında, Mu'izzüddeve Ebül Fazl'a, 'Bu davet eşsiz ve tekrarı olmayacak mı' diye sormuştur. Ebül Fazl, 'Hayır, her yıl düzenlenecek.' demiştir.

³²³ El-Habeşi, "Ebû'l-Harb Sendü'd-Devle b. Mu'izzü'd-Devle, Basra üzerindeyken babası vefat etti, Bakhtiyar'a karşı geldi ve Basra'yı ele geçirdi, Emir Mu'izzü'd-Devle tarafından kuşatıldı ve onun kütüphanesine, 15000 c. içeriyordu, elde etti, H 369. yılında vefat etti, Miskeveyh, a.g.e, s. 250

³²⁴ Et-Taberî, a.g.e, c 11, s. 218;

³²⁵ Ibn el-Asîr, a.g.e, , c. 7, s. 154

³²⁶ Miskeveyh, a.g.e,s. 299

Ebül Fazl'ın konuklarına pişmiş b. deve hediye olarak gönderilmiştir. b. H bir ziyafet düzenlemiştir ve hediye olarak gönderilen deveyi sunmayı düşünmüştür ancak bu teklifin kabul edilmeyeceğinden endişe etmiştir,

Daha sonra, Ebül Fazl H 362 yılında ikinci kez vekillik görevini üstlenmiştir.

Bu kişi halka karşı zalim olmuştur, halkın mallarını gasp etmiştir ve Kerh'i yakmıştır. Bu nedenle, Emir Bahtiyar tarafından tutuklandı³²⁷. Daha sonra 360 yılında tekrar Vezir olarak görevlendirildi ve H 362./M 972. yılında görevinden alındı. Bağdat'ta karışıklıklar ve Tarak ile Bahtiyar arasındaki fitneler sonucu durumlar bozuldu ve aleiarun ortaya çıktı³²⁸. İkinci vezirlik döneminde, Vezir'in politikaları adaletsizdi. İzzüddevele Bahtiyar, H 362./M 972 yılında onu görevinden alarak Kûfe'ye gönderdi ve orada hapsedildi. Zehirlenerek öldü ve yerine İbn Bakiyye Vezir oldu³²⁹.

4.2.5. İbn bakiyye'nin vezirliği (H 362-367./M 972-978.) / (H 314-367.) / (M 926-978.)

Ebu Tahir Muhammed b. Muhammed İbn Bakiyye bin Ali, (Auana) adlı bir köyden olup babası bir çiftçiydi. Fitne döneminde büyüdü ve Muizzüddevele'nin mutfak arkadaşlığına bağlandı. Ayrıca, Tikrit'e kefil olan ve lakabı Memleke olan kişiyle de anlaştı. Bu durum onun kalbini hafifletti ve durumdan duruma geçti ve nihayetinde ona görevi bıraktı³³⁰. Memleke hastalandığında, .b .Bakiyye onun işlerini garanti altına aldı ancak Muizzüddevele'ye harcamada bulunmadı. Emir, mutfak işlerine başkasını atadı ve vezir Ebu'l-Fazl üzerinde üstün geldiğinde,³³¹ Muizzüddevele öldü ve işler Büveyhi Emiri İzzüddevele Bahtiyar bin Muizzüddevele'ye geçti. H 362. / M 972. yılında, Ebu'l-Fazl el-Abbas bin Hüseyin eş-Şirazi görevden alındı. Aynı dönemde, Halife el- Mutî' Li-llah tahttan indirildi ve "en-Nasih" (öğüt veren) unvanı verildi³³². Ayrıca Halife et-Tâi'-Lillâh tarafından "Nasirüddevele" (Devletin Koruyucusu) unvanı verildi³³³. İlk kez iki unvanı da kullanan bir vezir oldu. Tikrit şehrinin garantörü olarak Büveyhi Emiri İzzüddevele hükümetinde görev yaptı ve Muizzüddevele'nin ölümünden sonra İzzüddevele'nin mutfak işlerini denetledi. Ayrıca,

³²⁷ El-Hemdanî, a.g.e, s. 211.

³²⁸ Miskeveyh a.g.e, s. 299.

³²⁹ Ibn Kesir, a.g.e, s. 309.

³³⁰ Miskeveyh, a.g.e., s. 327

³³¹ Miskeveyh, a.g.e, s. 326

³³² El-Hemdanî, a.g.e, , s. 212-213;

³³³ Ibn Hallikan, a.g.e, s. 89; Eş-Şâfi'î, Ebû Muhammed et-Tayyib b. Abdullah b. Ahmed (H 870-947), üzerine çalışmış olan: Bu Cum'a Mekrî ve diğerleri, *Kılâdet en-Neħr fî Vefiyât A'yân ed-Deħr*, Dâr el-Menhec - Cidde, H 1428 – M 2008 , s. 208

değerli hediyelerle İzzüddeve'ye yakınlaşmaya ve İzzüddeve'nin kadın kahramanı Tuhfe'ye³³⁴ yakınlaşmaya başladı. Görevi alabilmek için, ve çünkü kahraman, Basra valisi (Ali b. Hüseyin eş-Şirazi) adlı kişiyi savunuyordu ve bu kişi İbn Bakiyye'den daha iyiydi ve Farsça konuşabiliyordu. İbn Bakiyye, Tuhfe'ye ondan vazgeçmesi için para vermeye başladı ve nihayet vezirlik pozisyonuna ulaştı. Ancak idari işler hakkında hiçbir bilgisi yoktu. Tarihçiler ve yazarlar, İbn Bakiyye'nin bu pozisyonu hak etmediği konusunda hemfikirdir. Ancak cömertliği, geniş görüşlülüğü, neşeli doğası, hafifliği ve cesaret ve ataklığı gibi özellikler ona fayda sağlamıştır. Bu durumu gizleyen bu özelliklerle karakterize edilmiştir³³⁵. Özellikle, halk onun vezirliğe atanmasının ardından " el-Ğadâre ""vezir" olduğunu bir ³³⁶الغضارة söylerdi³³⁷. Döneminde el-Ayyârûn çoğaldı³³⁸. Vezirliğe ilk başladığında, önceki işlerini yemek masasını temizlemek ve yemek servis etmek olarak sürdürdü. Ancak İzzüddeve onu bu işlerden alıkoydu.

Halk, bu kişinin bir vezir olabileceğine şaşırdı, çünkü toplum arasında önemsiz biriydi. Önceki vezirin ve onun yandaşlarının mallarını gasp etmeye başladı, Ebu'l-Fazl el-Şirazi. Vezirliği sırasında, halkı zulüm altında bıraktı ve durumlar karı el-Ayyârûn ştı ve ortaya çıktı³³⁹. Durumlar bozuldu ve Bağdat'ta para kesildi.b. Kesir, b. Bakkiye'nin vezirliğini "halkı zulm altında bıraktı, döneminde el-Ayyârûn arttı ve durumlar bozuldu"³⁴⁰ şeklinde tanımlar.

İsyanların artması ve ardından b. Bakiyye, Emir İzzüddeve Bahtiyar ve askeri komutanı Sebük Tegin arasında bir çatışma çıktı. Bu durumu fırsat bilen Emir Adudüddeve, İzzüddeve'ye karşı darbe planları yaparak Irak'ın kontrolünü ele geçirmeyi hedefledi. Sebük Tegin'i yenerek Irak'ın yönetimini eline geçiren Adudüddeve, Emir İzzüddeve ve ailesini hapsederek gücünü pekiştirdi. Bu durum

³³⁴ Miskeveyh, a.g.e, s. 365

³³⁵ İbn Halkan, a.g.e , c. 2, s. 63

³³⁶El-Ğadâre, yeşil yapışkan çamur, ve el-ğaçâre en-na't ve'n-na't, yani yemeğinde, erdemliliğinde ve cömertliğinde kötü adab, Bkz. b. Menzûr, Lisân el-Arab, s. 53

³³⁷ Salah el-Din Halil İbn Aybek es-Sefdi Es-Sefdi, (. H 764.), *Nuket el-Hemyan fî Nuket el-Amiyan*, üzerine yazan ve notlar düşen: Mustafa Abdülkadir Ata, Dâr el-Kütüb el-İlmiye, Beyrut, H 1428 – M 2007, s. 258

³³⁸ Ed-Dimaşkî, a.g.e , c. 15, s. 338

³³⁹ el-Ayyârûn: Çok hareketli, çok gidip gelen, çok dolaşan adam. Terim olarak, ayyârûn, toplumda düşük statüye sahip bir grup olarak bilinir. Birçok yağma, hırsızlık ve çalma işlerinde bulunmuşlardır. Zor yaşam koşulları onları bu işe itmiştir. Dükkanları, pazarları ve önemli kişilerin evlerini soyarak paraya ulaşmışlardır. Bkz. Muhammed b. el-Kâsim b. Muhammed b. Bîşâr, Ebû Bekir el-Enbarî (H 328.), *ez-Zâhir fî Maânî Kelimât en-Nâs*, Editör: Dr. Hatem Salih el-Dâmin Yayıncı: Müesseset er-Risâle – Beyrut, H 1412 – 1992 , s. 98-116;

³⁴⁰ İbn el-Esîr, a.g.e, c. 11, s. 309

karşısında b .Bakiyye ³⁴¹yakınlaşma stratejisi izledi ve ona büyük miktarda para hediye ederek Vasıt ve diğer bölgeleri³⁴² dahil olmak üzere bazı toprakları elde etti.

AdudüddevleH364/M 974 yılında ayrıldığında, b. Bakiyye, babasının Irak'ın kontrolünü yeniden ele geçirmesini ve düzeni yeniden sağlamasını talep etti. Bu nedenle,³⁴³ Emir Bahtiyar Bağdat'a geri döndü ve b. Bakiyye, İzzüddevle ve Adudüddevle arasında daha fazla çatışma çıkarmaya çalıştı. Ancak bu durum uzun sürmedi. B. Bakiyye, askerlerin desteğini kazanmak ve fon toplamak için çabalarını yoğunlaştırdı. İzzüddevle, b. Bakiyye'nin planlarını öğrenmek için İbrahim bin İsmail³⁴⁴ adında bir hacib atadı. İbrahim, b. Bakiyye'nin planlarını anladı ve İzzüddevle'ye,³⁴⁵ b. Bakiyye'nin bir tuzak kurmaya çalıştığını, askerleri etkilemek ve fon toplamak suretiyle bildirdi³⁴⁶.

366/976 yılında Bahtiyar, b. Bakiyye'yi tutukladı ve onun mülklerini ve takipçilerini elinden aldı.³⁴⁷ Ancak, b. Bakiyye, vezirliği geri kazanmayı ve Bahtiyar'a 300.000 dinar ödemeyi düşündü. Bu parayı, ona sadık olanlar, kâtipler ve destekçilerden toplayacaktı. Ancak, bu kişiler İzzüddevle'ye geldi ve b. Bakiyye'nin kendi durumunu düzeltmek için bir hile yaptığını söyledi.³⁴⁸

366/976 yılından itibaren İzzüddevle ve Adudüddevle arasında Irak'ın kontrolünü ele geçirmek için devam eden savaş sırasında, taraflar arasında bir barış anlaşması yapıldı.³⁴⁹ Bu barış anlaşmasının bir şartı, b. Bakiyye'nin Adudüddevle'ye teslim edilmesiydi. Adudüddevle, b. Bakiyye'nin gözlerinin oyulmasını ve Rabi-ul-evvel H 367/M 977 tarihinde teslim olmasını emretti³⁵⁰. b. Bakiyye, Bahtiyar'ın hizmetinde toplamda dört yıl ve on bir gün geçirdi³⁵¹. Daha sonra, 366 yılında Vasıt şehrinde tutuklandı ve Bahtiyar, Adudüddevle'nin affını kazanıp ona yardım etme olasılığına karşı b. Bakiyye'nin gözlerini oydu. Adudüddevle'nin Bağdat'taki durumu stabil hale geldiğinde, b .Bakiyye'nin bir filin altına atılmasını ve öldürülmesini emretti. Daha

³⁴¹ Ibn Haldun, a.g.e , c. 3, s. 430

³⁴²El-Hemdânî, a.g.e, s. 221

³⁴³ Miskeveyh, a.g.e , c. 6, s 387

³⁴⁴ Ibnü'l-Asîr, a.g.e, s. 65.

³⁴⁵ Sibt İbn el-Cevzî, a.g.e, s. 490

³⁴⁶ Miskeveyh, a.g.e, s. 421

³⁴⁷ Miskeveyh, a.g.e , s. 422

³⁴⁸Miskeveyh, a.g.e , s. 424

³⁴⁹Ibn el-Esîr, a.g.e , s. 689

³⁵⁰ Miskeveyh, a.g.e , s. 425

³⁵¹el-Hemedânî, a.g.e , s. 234

sonra Bağdat'ta bir köprüye asıldı. Bu, H367/ M 977³⁵² yılında Şevval ayında gerçekleşti ve Adudüddavle'nin H372 / M 982 yılında ölümüne kadar bu durumda kaldı. Simsamüddavle döneminde, çarımhta indirildi ve defnedildi.

4.3. Polis şefi

Dil olarak "şin", "ra" ve "ta" harflerinden oluşan "Şurta", bir bilgiyi ve işareti ifade eden bir köktür. Bu nedenle, kendilerini tanımak için bir işaret koydukları için onlara "Şurta" denir³⁵³. "Eşrat", "Şurta"nın çoğuludur.

"Polis şefi" kelimesi, "şef" anlamına geliyor. "Şef", "sahip" kelimesinin kökeni olan ve geçmiş zaman bildiren "Sahib" fiilinden türetilmiştir. "Şef", bir şeyi idare eden, ona eşlik eden kişi anlamına gelir³⁵⁴. "Sahibi", eşlik eden anlamına gelir³⁵⁵.

Terim olarak "Şurta", Seyfü'd Devle'nin yetki alanında olan bir görevi ifade eder. Bu görevin başındaki kişi, hükümetin sınırlarını gözlemlemek, halk arasındaki fesatçılara ve yıkıcılara karşı mücadele etmekle görevlidir³⁵⁶. Bu nedenle, İslam devletinde "Şurta"nın genel anlamı, halifenin güvenliği sağlamak, düzeni korumak, suçluları yakalamak ve hâkimlerin verdiği cezaları uygulamak gibi görevleri yerine getiren askerlerdir. Ayrıca, hukukun ve halkın güvenliğinin sağlanması gibi yönetsel işleri de içerir³⁵⁷.

Tüm Arapça sözlükler, "Şurta" kelimesinin Kuran-ı Kerim'de geçmemesine rağmen kökeninin Arapça olduğunda hemfikirdir. Ancak, "Eşrat" kelimesi Kuran'da yer alır.

Allah'ın kitabında, Onlar kıyametin kendilerine ansızın gelmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Muhakkak onun (alametleri) (أَشْرَاطُهَا) gelmiştir (ama öğüt almıyorlar). Kıyamet kendilerine gelip çatınca öğüt almaları kendilerine ne fayda verecek " denir ³⁵⁸. "Eşrat" kelimesinin anlamı "Şurta"dır. Yani, bir kişi bir işareti

³⁵² İbn el-Esîr, a.g.e, s. 689

³⁵³ Er-Râzî, a.g.e, s. 26

³⁵⁴ El-Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammad el-Cevherî el-Fârâbî (H393), *es-Sihâh Tâcu'ğ-Luğa ve Sihâhü'l-Arabiyya*, tha: Ahmed Abdülgafûr Attâr , Dârü'l-İlmi'l-Li'l-Mileyîn – BeyrutH 1407 – M 1987 , s. 1136

³⁵⁵ Mu'cemu'l-Luğa el-Arabiyye bi'l-Kâhire, *el-Mu'cem el-Vasî* , Dârü'd-Da've, Beyrut , s. 930

³⁵⁶ Ibn Haldûn a.g.e, s. 251

³⁵⁷ El-İsbîğî, Muhammed İbrâhim, *eş-Şurtâ fi'n-Nizâm el-İslâmî ve'l-Kavânîn el-Vasfiyye*, Matba'atü'l-İntisâr, Trablus , s. 7

³⁵⁸ Muhammed / 18

bilirse, bu onun "Şurtası" olur³⁵⁹. İlk kez savaşı gören ve ölüme hazırlanan bir birlik oldukları belirtilmiştir³⁶⁰.

Başlangıçlarda, polis şefi diye bir kavram bilinmezdi. Peygamber Muhammed'in zamanından beri, polis sistemi, halkın gece güvenliğini korumak için "ases" sistemi olarak bilinirdi³⁶¹. Dört Halife döneminde, bu sistem daha fazla görev ve sorumluluk yüklendi ve "şerata" adı verildi. Ali b. Ebu Talib döneminde, bu sistemin liderine "polis şefi" denildi³⁶². Bu göreve, onur, yardımseverlik, dürüstlük ve takva sahibi kişiler seçilirdi³⁶³.

Arap-İslam devletinin coğrafi sınırlarının Emevîler döneminde genişlemesi sonucunda, farklı kültür, eğilim ve sistemlere sahip farklı etnik grupları içermeye başladı. Bu durum bazı insanların ahlaki bozulmalara ve devletin güvenliğini tehlikeye atmaya yönelik davranışlar sergilemelerine sebep oldu. Bu nedenle özellikle güvenlik sistemi ve polis teşkilatının geliştirilmesi gerekti. Böylece hem halifelerin kişisel güvenliği hem de genel halkın güvenliği sağlanmalıydı. Bu dönemde polis teşkilatının sorumluluğu arttı ve İslami devletin tüm vilayetlerinde güvenliği sağlama görevi üzerine eklendi. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, Muaviye bin Ebu Süfyan, halife olarak polisi özel koruma görevlisi olarak kullanmıştır. Hatta namaz vakitlerinde bile başında özel korumalarıyla dışarı çıktı³⁶⁴.

Emevî döneminde polis teşkilatının önemi artmaya devam etti. Emevî halifeleri, polis şefini seçerken oldukça dikkatliydi. El-Haccac b. Yusuf es-Sekafi, bir polis şefi atamak istediğinde, "Bana polis için bir adamı gösterin" dedi. Ona hangi tür bir adam istediğini sorulduğunda, "Sürekli asık suratlı, oturduğunda uzun oturan, güvenilir, hainliğe meyilli olmayan, özgür bir adamın hakkını ararken korkmayan birini istiyorum" diye yanıtladı. Bunun üzerine ona Abdurrahman Ubeyd et-Temimi'yi önerdiler. Bu bize, halifelerin ve valilerin polis şefi için aradığı özelliklerin güvenilirlik, dürüstlük, yetenek, kuvvet ve sertlik olduğunu gösteriyor.³⁶⁵

³⁵⁹ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî (H 224-310.), *Tefsir et-Taberî Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ây el-Kur'ân*, Tah: Dr. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Turkî, Dâr H, 1. Baskı, H 1422. – M 2001, s. 206

³⁶⁰ Ibn Manzûr, a.g.e, s. 330

³⁶¹ Ibn Haldûn, a.g.e, s. 46

³⁶² Hasan İbrahim Hüseyin, a.g.e, Mektebet en-Nehde el-Mısriyye, Kahire, s. 260

³⁶³ el-İsbaî, a.g.e, s. 67-68

³⁶⁴ El-Hâtib, a.g.e, s. 67.

³⁶⁵ El-İşyibî, a.g.e, s. 196

Hakim Ebu Ali el-Hanbeli, iç güvenlik hakkında şöyle demiştir: "Bir yerin korunması ve halkın malının savunulması, insanların günlük yaşamda rahatça hareket etmelerini sağlamak, seyahatlerde güvende olmalarını garantilemek ve Allah'ın kullarının haklarını korumak için..."³⁶⁶

Abbâsi halifeleri, polis teşkilatına ve polis şefine büyük bir ilgi göstermişlerdir. Bu, hem Abbâsi sarayının içindeki hem de siviller arasında güvenliğin korunmasında büyük bir rol oynamıştır. Ayrıca dış güvenliği silah ve güçle korumaya da yardımcı olmuştur. Abbâsi halifeliğine dair tarihi kaynaklar, polis şefine nasıl bir görev verildiği hakkında bize bilgi vermez. Abbâsiler, Abbâsi sarayında polisi kullanmışlardır ve bu konuda Bizans, Sasani ve Avrupa'dan etkilenmişlerdir. Hükûmetin yönetim organları arasında polis teşkilatı ve koruma güçleri en önemli organlar arasında yer alıyordu³⁶⁷. Polis şefi, halifenin en yakın danışmanlarından biriydi ve devlet içerisinde oldukça yüksek bir makama sahipti. Öyle ki, halife olmadan, onunla birlikte bir veya daha fazla polis şefi bulunmaktaydı. Bu bağlamda, Abbâsi halifeleri, saraydaki güvenliği korumanın yanı sıra, birçok başka görevi de polis şefine emanet ettiler. Örneğin, yeni bir halife için biat³⁶⁸ alınırken polis şefi bu süreçte yer alırdı. Ayrıca, halifenin güvenliğini sağlamak için onun meclislerine katılır ve onunla seyahatlerde bulunurdu³⁶⁹.

İkinci Abbâsi döneminde, polis şefinin rolü ve gücü artmıştı. Bu derecede, halifeleri tahttan indirme ve yeni bir halife atamada aktif bir rol alıyorlardı. Eğer polis şefi bir halife tarafından atanmışsa, halifenin ölümüyle görevinden alınmazdı. Ancak eğer bir vezir ya da vali tarafından atanmışsa³⁷⁰, vezirin ya da valinin ölümüyle görevinden alınırdı.

Büveyhilerin yönetimi altında, tüm güvenlik sorumlulukları onlara verilmişti. Ancak, şehir içindeki güvenliği sağlamakta başarısız oldular. Şehirdeki isyanlar, mezhep çatışmaları ve diğer ayaklanmaların artmasından dolayı, Büveyhiler polise daha fazla önem vermeye başladılar. Özellikle, siyasi ve ekonomik kaos içinde Bağdat'ta baskınlar düzenleyen hırsızlara karşı onları kullanıyorlardı³⁷¹.

³⁶⁶ Ed-Dînûrî, Muhammed b. Müslim b. Kuteybe H 276. -M 890 , *Uyûn el-Aẖbâr* , Dâr el-Ğutub el-İlmî, Beyrut, H 1814., s. 16.

³⁶⁷ El-Hanbelî, a.g.e , s. 27

³⁶⁸ El-Ya'kûbî, a.g.e, s. 26-27

³⁶⁹ Et-Taberî, a.g.e , s. 1255

³⁷⁰ Et-Taberî, a.g.e, s. 1214

³⁷¹ E-Hemezânî, a.g.e , s. 59

Büveyhi döneminde, bu teşkilatta herhangi bir değişiklik ya da geliştirme yapıldığına dair bir kanıt bulunmamaktadır. Irak'ın her şehrinde bir polis şefi bulunuyordu. Genellikle polis başkanı, halife tarafından atanırdı. Ancak, bazı Büveyhi emirleri, halifenin yetkilerini, büyük memurları ve polis şefini³⁷² atama yetkisini ellerinde bulunduruyordu. Polis başkanlığı, genellikle Büveyhi prensine yakın olan önemli komutanlar tarafından yönetiliyordu. Diğer bölgelerde ise, bölgenin valisi, bu göreve en yetenekli ve en önemli adamlarını atardı³⁷³.

El- Mutî' Li-llah'ın hilafeti döneminde, Bağdat'ın polis şefi el-Ebzâî'cî Ebu'l-Hasan idi³⁷⁴.

4.3.1. El-Ebzâî'cî

El-Ebzâî'cî, Bağdat polis şefinin adıydı ve başka bir adıyla bilinmiyordu. Arap kaynakları, babasının adını belirtmez. Adı, İbnü'l Esir " el-Kamil fi't-Tarih " adlı kitabında bu şekilde geçer. Muizzüddeve, El-Ebzâî'cî'ye Vasıt'da polis şefi görevini vermiştir³⁷⁵.

el-Ebzâî'cî'nin bu lakabı aldığına dair bir neden var: el-Muvaffak'ın Türkmen hizmetkarlarından bir komutanın yanında hizmet ediyordu ve bu komutanın adı Abzâî'c idi. Bu nedenle, bu komutana hizmet ettiği için el-Ebzâî'cî olarak adlandırıldı.³⁷⁶ O, oldukça sert ve mantıklı bir kişiydi ve hırsızlardan itirafları özel bir yöntemle alıyordu. Şöyle ki, bir suçluyu iki kişi arasında durdururdu ve arkalarında kırbaçla donatılmış birkaç kişi bulunurdu. Eğer polis şefi başını sallarsa, bu kişiler suçluyu kafasından şiddetle vururlardı. Ardından polis şefi, kırbaçla vuran kişiye dönerek "Neden ona vurduğunu" sorardı. Daha sonra suçluya dönüp "Gerçeği söyle, korkma. İtiraf edersen, bu durum sona erecek" derdi. Eğer suçlu itiraf etmezse, polis şefi tekrar başını sallar ve suçlu tekrar kırbaçla vurulurdu³⁷⁷.

El-Abzâcî, Ebu Ali el-Hâzin'e danıştı. Ebu Ali, El-Abzâcî'ye büyük bir ilgi gösteriyordu ve ona hiçbir şeye karışmamasını, talep edilen herhangi bir şeyin altına girmemesini işaret etti. Ona şunları söyledi: "Bu kişi senin üzerinde tasarruf yapmayı

³⁷² Miskeveyh, a.g.e , s .195

³⁷³ Muhammed bin el-Hüseyin Ebu'l-Fazl El-Behikî (v. H 470 / M 1077), *Târîh el-Behikî*, Arapçadan Türkçeye çeviren Yahya el-Hişab, Dar el-Nahda, Beyrut 1982 , s .801

³⁷⁴ Miskeveyh, a.g.e , s.20

³⁷⁵ Miskeveyh a.g.e, s. 200

³⁷⁶ Et-Tenuhî, a.g.e, s. 220

³⁷⁷ Miskeveyh, a.g.e , s. 195

umuyor ve sana bir yük bindirmeye çalışıyor. Eğer reddedersen, senden beklentisini kaybedecektir ve seninle ilgili olan her şey bu beklentiyle son bulacaktır."El-Abzâcî, onun bu önerisini kabul etti, fakat bu onu büyük bir felakete sürükledi. Ebu Ali'nin niyeti iyiydi, ama yanılmıştı, çünkü insanlar bazen hata yapabilirler. Bu paranın ödenmesiyle, El-Abzâcî evine döndüğünde yine gözaltına alındı ve ikinci bir felaket yaşadı.³⁷⁸ Onu Tekink'e teslim ettiler. Üzerine büyük bir felaket geldi ve 250 b. değerinde malı elinden alındı. 343 Hi yılında El-Abzâcî, Bağdat polis şefliğinden azledildi, tutuklandı ve mal varlığından 300 b dirheme el konuldu. Görevinden alındıktan sonra polislik görevine onun yerine başkası atandı. Daha sonra H 335 /M 964 yılında Ebu Abbas Hâkâhâkân'ın görevine atandı. Görevde kaldığı süre boyunca hakkında başka bir bilgi bulunmamaktadır; sadece adı anılır.H 363 / M 973 yılında 90 yaşına yakın bir yaşta vefat ettiği belirtilir³⁷⁹. Polislik görevini birkaç kez üstlenmişti ve Muizzüddavle Ahmet b. Büveyhi'nin hükümeti döneminde bu görevden azledildiği kesindir³⁸⁰.

4.3.2. Tekink

Tekink, Türklerin lideriydi. Görevini bırakmadan önce 40 b. dirhem talep etti ve polislik görevine devam etme sözü verdi, fakat bu sözünü yerine getirmedi³⁸¹. Tarihi kaynaklar, sarayda polislik işlerinin nasıl yönetildiği hakkında bilgi vermez, çünkü Büveyhi yönetimi halifelikte kontrolü elinde tutuyordu. Halife sadece dini bir semboldü ve Müslümanların yönetimini sürdürebilmeleri için onlara meşruiyet kazandırıyor. Polis şefinin görevden alınmasına dair uygulanan politika, ya nadiren öldürme ya da görevi kötüye kullanma, halifenin güvenliğini koruma veya terfi etme şeklindeydi. Bazı polis şefleri daha yüksek askeri görevlere terfi edebilmiştir.

4.4. Yargı (القضاء)

Lügat (dil bilgisi) açısından, "القضاء" kelimesi bir şeyden boşalmak anlamına gelir³⁸². Allah Teala'nın şu sözü gibi: " Zeyd, eşinden yana isteğini yerine getirince (eşini

³⁷⁸ Miskeveyh, a.g.e , s .194

³⁷⁹ El-Hemedânî, a.g.e, s.158

³⁸⁰ El-Hemedânî, a.g.e , s.122

³⁸¹ El-Bâkılânî el-Kâdî Ebu Bekir Muhammed bin et-Tayyib el-Bâkılânî (v. H 403), *et-Takrîb ve'l-İrşâd*, Küçük, Müessese el-Risâle, Beyrut H 1418 – M 1998, C.1, S15

³⁸² Ibn Manzûr, a.g.e , s.176

boşayınca), onu seninle evlendirdik "³⁸³. Bu, bir şey hakkında zorunlu olarak bilgi vermektir³⁸⁴. Arapça'da "القاضي (el-Kadî)" kelimesi, işlerde kesin karar veren kişi anlamına gelir, yani birini hakem olarak atamak anlamında "استقضى" ifadesi kullanılır³⁸⁵. Zühri, "القضاء " kelimesinin bir şeyin kesinleşmesine döndüğünü belirtti.³⁸⁶ Allah'ın şu sözü: "A Allah, hak ve adâletle hükmeder."³⁸⁷ ile, iyi ve kötüyü ödüllendirmek anlamında hükmetmek kastedilir.³⁸⁸ Ayrıca hükmetmek, kesin ve belirli konularda karar vermek anlamına gelir. Ve Allah'ın şu sözü: " Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti".³⁸⁹

4.4.1. Yargı Terim Olarak

İbn Haldun (v.H 808 – M 1405) tarafından şöyle tanımlanmıştır: "Bir hakemin izniyle insanlar arasında şahitlikte bulunma"³⁹⁰. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in bir hadisinde: "Biriniz iki kişi arasında öfkeliyken hüküm vermesin"³⁹¹ denir. Ayrıca, "طرابلسي" (v. 844 H - 1401 M) adaleti, yaratıcı ile yaratılanlar arasında, Kitap ve Sünnet³⁹² aracılığıyla emirlerini ve hükümlerini yerine getirme olarak tanımladı.

Cahiliye döneminde Araplar için hakemler vardı. Bunun nedeni, başvurabilecekleri bir dinlerinin olmamasıydı. Bu nedenle onlar, onur, dürüstlük ve deneyime sahip olanları yargılamak için kullanırlardı. İlk hakemliğine başvuru olan kişi el-Efâ' b. el-Efâ' idi³⁹³.

İslam devletinin kurulmasının ardından, Peygamber Muhammed tüm Müslümanların işlerinde hükmetti. Aralarındaki anlaşmazlıkları çözdü ve yetkileri elinde topladı, bunlardan biri de yargıydı. Bu dönemde yasaların kaynağı, Kur'an-ı Kerim,

³⁸³ Ahzâb/ 37

³⁸⁴ Müellif: Ebu'l-Hasan, Alâeddin, Ali b. Halil et-Tarablusî el-Hanefî Et-Tarablusî, v.H 844, *Mâ'in el-Hükâm fî mâ Yetreded Beyne'l-Hâsimeyn min el-Ahkâm*, Dar el-Fîkr (n, t), s. 7

³⁸⁵ Ibn Manzûr, , a.g.e , s.186

³⁸⁶ Muhammed b.. Ahmed b. el-Ezherî el-Herûî, Ebu Mensûr El-Ezherî (v. 370 H), *Tehzîbü'l-Luğa*, Haz: Muhammed Avad Mer'eb, Dar İhyâu't-Türâs el-Arabî – Beyrut,M 2001 , C.9 / s .169

³⁸⁷ Gâfir: /20

³⁸⁸ Cemâluddin Ebu'l-Ferac Abdurrahman b Ali b.. Muhammed el-Cevzî, v. 597 H, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi et-Teşîr*, Haz: Abdurrazzak el-Mehdî , Dar el-Kitâb el-Arabî – Beyrut, - H 1422 , s.1

³⁸⁹ İsrâ: / 23

³⁹⁰ Ibn Haldun, a.g.e, s. 217

³⁹¹ İbrahim b. Abdullah el-Medîhîş'in tahric ettiği, "Üniversite Tezi Yayımlamada Erteleme, Araştırmalarda ve Yazılarında Aşırı Titizlik, İhtiyaç Olduğu Halde Yayımlamada Temyiz" - el-Buharî, Bab: Hakim Fesat Vermiş Mi Yoksa Fetva Verir Mi,H 1440, c. 6, s. 2616

³⁹² Fevzi, a.g.e, s. 185-286

³⁹³ Ebu'l-Hüsn, Alaeddin, Ali b. Halil et-Tirâbulusî el-Hanefî,H 844, *Hakimlerin Yardımıyla Taraflar Arasında Tereddüd Edilen Hükümler* , Darü'l-Fîks. 334

Peygamberimizin hadisleri ve ictihadlardı.³⁹⁴ Allah Teala şöyle buyurmuştur: " Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin"³⁹⁵.

Nitekim, Peygamberimiz İslam'da ilk kadıydı. Ashabını danışman olarak kullanırdı, bazı hükümlerde ictihad etti ve delil olarak belgelere, yeminlere ve tanıkların şahitliğine başvururdu. Allah şöyle demiştir: " Artık, Allah'ın indirdiği ile aralarında hükmet ve sana gelen haktan ayrılıp da onların arzularına uyma."³⁹⁶

Halife-i Raşidin dönemi boyunca, halifeler Peygamber'in yolunda hareket ettiler, ancak onların dönemlerinde yargının öne çıkan bir özelliği, herhangi bir kararın zorla uygulanabilmesi için bir otoritenin olmamasıydı. Ayrıca bu dönemde kararlar kaydedilmedi. Arap-İslam fetihlerinin ve bölgelerin genişlemesinin bir sonucu olarak, halifeler farklı şehirlere hâkimler/kadılar atadılar³⁹⁷.

Özellikle Emevî döneminde (H 41-132. / M 661-750.), birçok özellik belirginleşti. Bunlardan biri hâkimlerin verdiği kararların kaydedildiği kayıtların oluşturulmasıydı. Emevî döneminde kararlarını kaydeden ilk hâkim, halife Muaviye bin Ebu Süfyan döneminde Mısır'da görev yapan Selim bin Atz'dır.³⁹⁸ Emevî dönemindeki hâkimler siyasetten bağımsızdılar. Ayrıca, bu dönemde "Mazalim" görevi de ortaya çıktı. Bu görev, güç ve otoriteye dayanıyordu. Hâkimlerin, metinde bahsedilmeyen konularda ictihat etmeleri yaygındı, çünkü dört mezhep henüz tam olarak ortaya çıkmamıştı.

Bu dönemde hâkimin yetkisi sadece kararlar vermek ve taraflar arasında hüküm sürmekle sınırlı değildi, aynı zamanda vakıflar ve yetimler üzerinde de vesayet yetkisi vardı³⁹⁹.

Abbassiler döneminde, halifeler yargıya önem verdiler ve onu geliştirmek için çalıştılar, özellikle hâkim atama yetkisini halife eline almıştı⁴⁰⁰. Bu dönemin en belirgin yeniliklerinden biri, dört mezhebin ortaya çıkışı ve fakih olgusuydu⁴⁰¹. Hâkimin yetkileri özel veya genel olabilir; özel yetkiyle hâkim, diğerlerine

³⁹⁴ Nisâ / 59

³⁹⁵ Fevzî, a.g.e, s. 286

³⁹⁶ Nisâ / 59

³⁹⁷ El-Mavurî, a.g.e, s. 809

³⁹⁸ Hasan, a.g.e, s. 279

³⁹⁹ Sami Ahmed Abd, a.g.e, s. 11

⁴⁰⁰ Mitz, a.g.e, c. 1, s. 355

⁴⁰¹ Hasan, a.g.e, s. 279

bakmaksızın bazı davalarla sınırlıdır. Ancak genel yetki, tüm dava türlerini ve tüm bölgeleri ve eyaletleri kapsar. Bu dönemin en önemli görevlerinden biri " Kadı'l Kudat" göreviydi.

Bu görev, Abbasilerin başkenti olan Bağdat'ta merkezileşmişti ve hâkimler arasından seçiliyordu. Kadı'l Kudat görevine ilk atanan, Harun Reşid döneminde "el-Harac"⁴⁰² kitabının yazarı Ebu Yusuf'tur. es-Suyuti, "Abbasiler, bulundukları yerdeki hâkime tüm bölgeleri ve onlara bağlı birimleri yönetme yetkisi verdiler, ardından her bölge için ve her şehirde istedikleri kişiyi atanırlardı. Bu nedenle 'Hâkimlerin Hâkimi' olarak anılırdı" demiştir.

Büveyhi döneminde, başlangıçta adalet, Büveyhi emirlerinin kontrolünden uzaktı. Halife, kadıları atama ve azletme hakkını korumuştur, fakat bu yetki tam anlamıyla onun elinde değildi. Halifenin rolü sadece, Büveyhi emirlerinin önerdiği kadıların atanmasını onaylamak veya reddetmektir. el Mutî' - Li-İlah, Muizzüddeve'nin Bağdat'a ilk girişiyle azledilen halife el-Mustakfi'nin yerine geçmişti. El Mutî Li-İlah dönemi zayıf bir dönemdi ve yönetim ve idare Büveyhi ailesinin elindeydi. Onun döneminde Kadı'l Kudat görevine ilk olarak Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ebu'l-Şevarib el-Ümevî el-Hanefî atanmıştır. Bu dönemde kadının Kureyş'ten olma şartı aranmamıştır⁴⁰³. Örneğin, el- L Mutî i-İlah'ın zamanında görev yapan kadılar arasında İbn Ümmü Şeyban olarak da bilinen Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Salih (H 334./M 945.) vardır. Bu kadı, Haşimi soyundan gelmektedir.⁴⁰⁴ Bu dönemde diğer önemli kadılar arasında Ebu's-Saib Utbe el-Hemezani (H 338./M 949.), el-Tenuhi⁴⁰⁵, Ebu'l-Hüseyin el-Maverdi, b. Ma'ruf, onun oğlu Muhammed ve Ebu'l-Şevarib bulunmaktadır. Bu süreçte, Büveyhi emiri kadı atamasını önerir ve halife bu atamayı onaylar ya da reddeder.

Zayıf Abbâsî halifesi nedeniyle, önceden Abbâsî halifesinin yetkisi altında olan yargı görevlerine Büveyhi emiri müdahale etmiştir.

4.4.2. En önemli hâkimler ve görev sürelerinden bahsedeceğiz.

İlk hâkim olan kişi zaten belirttiğimiz Ebu'l-Hasan Muhammed bin Ebi's-Şevarib el-Ümevî el-Hanefî'dir (H 333-335 / M. 944-946). Görev süresi rüşvet ve yolsuzlukla

⁴⁰² Hasan, , a.g.e, s. 280-285

⁴⁰³ Taha Hüseyin Abd el-Âl Hüseyin, *el-Kadâ fî Bağdad Aban el-Asr el-Büeyhî 334 - 447 1055 -945*), Şirket Nevâbîğ el-Fikr, 2009M – 1430H, s. 37

⁴⁰⁴ İbnü'l-Cevzî, a.g.e, c. 14, s. 170

⁴⁰⁵ İbnü'l-Cevzî, a.g.e, c. 14, s. 222

karakterize edilmiştir. el- Mutî Li- llah döneminde hâkim olarak atandı. Fakat H 334 / M 945 yılında görevden alındı. Ardından el- Mutî' Li-llah tarafından Abbâsi Halifesi'nin tüm bölgelerine atandı ve H 335 / M. 946 yılında görevinden alındı⁴⁰⁶.

4.4.2.1. Ebu'l-Hasan Muhammed bin Salih el-Haşimi, bilinen adıyla İbn Ümmü Şeyban (H 334-M 945) (v. H293-369 / M 906-979).

İsmi tam olarak Muhammed bin Salih b. Ali b. Yahya b. Abdullah b. Muhammed b. Ubeydullah b. emir veliaht İsa b. Ali b. Hibrü'l ümme Abdullah b Abbas el-Haşimi el-Abbâsi el-Kûfî sonra el-Bağdâdî'dir ⁴⁰⁷.

Ümmü Şeyban, babasının dedesi Yahya'nın annesidir. H 293 / M 905 yılında doğduğu belirtilmiştir. Ancak bazı kaynaklarda H 294 / M 906 olarak da belirtilmiştir. H 307 / M919 yılında Bağdat'a geldi ve H 316 / M 928 yılında halife huzurunda yerini aldı⁴⁰⁸.

El-Bağdâdî'nin belirttiğine göre; "O, bilgisi geniş, yazısı güzel, sürekli ders çalışan ve konuşan, Maliki mezhebinde ortalama bir fakih bilgisine sahip, zekâsı keskin bir adamdı"⁴⁰⁹.

Göreve başlamadan önce, şeriatın zorunlu kılmadığı bir emri emredemeyeceği, hükme bağlı olmadığı için birini azledemeyeceği, hükümden maaş alamayacağı, malında şeriatın gerektirmedikçe bir harcama yapamayacağı gibi şartlar koşuldu. Ayda bir kâtibine 300 dinar, hacib/korumasına 150 dinar, kapısında vergi toplayana 100 dinar, hâkimlik binasının hazinesine ve yardımcılara 600 dirhem ödenmesi kararlaştırıldı⁴¹⁰.

Mansûre şehrinde görev yaparken, H 334 / M 945 yılında el Mutî Li-llah tarafından Şark vilayetinin hâkimliğine atandı. Ardından H 335 / M 946 yılında Mansûre'ye ek olarak Şark vilayetine atandı. H 336 / M 947 yılında tüm hâkimlik görevleri Ebu's-

⁴⁰⁶ Et-Tenûhî, a.g.e, s. 140 – 151

⁴⁰⁷ Ez-Zehebi, a.g.e , c. 16, s. 226

⁴⁰⁸ El-Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e , s. 340

⁴⁰⁹ El-Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e , c. 3, s. 340

⁴¹⁰ İbnü'l-Cevzî, a.g.e , s. 221

Saib'e verildi, böylece Ebu'l-Hasan Şam, Mısır ve diğer bölgelerin hâkimliğine atandı. Görevini el- Mutî' Li-llah'tan aldı⁴¹¹.

4.4.2.2. Ebu's-Saib Utbe bin Ubeydullah bin Musa el-Hemezani (H 264-350 /M 878-961)

Utbe, Hemezan'dan biriydi. Babası Ubeydullah, dini açıdan muhafazakâr bir tüccardı. Hemezanlı bir grup ⁴¹² bize aktardığına göre, babası 30 yılı aşkın bir süre kendi camiinde insanlara imam olarak namaz kıldırılmıştı. Ebu's-Saib genç yaşlarında ilim arayışına başladı. İlk olarak tasavvuf bilimine ve zühd ehline ilgi duydu. Ardından memleketinden ayrılarak âlimlerle bir araya geldi, Kur'an'ın derin anlamını kavramak ve hadis kitaplarına yoğunlaşmak için çalışmalarına başladı. Şafii mezhebini benimsedi ve çokça seyahat etti. Emir Ebu'l-Kasım b. Ebu's-Sac, Utbe'nin bilgisinden ve faziletinden haberdar oldu ve ona Marağa'da⁴¹³ hâkimlik görevini verdi. Utbe, daha sonra Azerbaycan ve Marağa kadılıklarını üstlendi. Ebu's-Sac'ın oğlunun vefatının ardından, Utbe Hemezan'a döndü, ardından Bağdat'a geri döndü. Kufe, Medar, Ahvaz bölgelerinde ve genel olarak dağlık bölgede ve Süveyd bölgesinin bir kısmında önemli görevlerde bulundu. Kadılar Kadısı Ebu'l-Hüseyin bin Ebu Ömer'in yanına gitti, onun şahitliğini dinledi ve tüm işlerinde ona danıştı. Ebu's-Şevareb'in vefatı sonrasında Ebu's-Saib, Ebu Cafer şehrinin yönetimini aldı. Ancak, haydutlar Ebu Abdullah Muhammed bin İsa'yı öldürdüler; o sırada doğu bölgesinde kadıydı. 338 H/949 M'da Recep ayında, Utbe b. Ubeydullah bin Musa b. Ubeydullah Ebu's-Saib el-Hemezani⁴¹⁴,

Bağdat'ta Kadılar Kadısı olarak atanmıştır. Bu atamadan bir Perşembe günü sonra, Ebu's-Saib Utbe b. Ubeydullah el-Hemezani, Şafii mezhebinden ve aynı zamanda bir tasavvuf erbabı olarak, Bağdat'ta Kadılar Kadısı makamına getirildi. Bu göreviyle tanınıyor olup, Şafii mezhebinden bu makama atanan ilk kişi oldu⁴¹⁵. H 349 / M'da 950, Büveyhli Muizzüddeve'ye 10 bin dinar ödemiştir; bu miktarı Bağdat'taki

⁴¹¹ Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf bin Ya'kûb el-Kindî, el-metvaffâ ba'de sene H 353., *el-Vülâ ve'l-Kudâ*, Tah: Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâ'il ve Ahmed Farîd el-Mezîdî , Dâr el-Kütüb el-İlmîyye, Beyrut M1424 -M 2003 , s. 573

⁴¹² Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Abdülmen'em el-Himyerî (v. 900), *er-Ravd el-Meâtâr fî Haber el-Akâtâr* , çev. İhsan Abbas , Naser Kültür Vakfı - Beyrut, Serac Yayınları, Beyrut 1980 , s. 596.

⁴¹³ El-Merâğa, Azerbaycan ilinde kuzeybatı İran'da yer alan bir şehir olup Tebriz şehrine yaklaşık 130 km, başkent Tahran'a doğuya doğru 700 km uzaklıktadır. Bölge, Hind Dağı'nın altında bereketli bir vadi olarak bilinir, el-Ya'kûbî; a.g.e, s. 93-94.

⁴¹⁴ İbnü'l-Cevzî, a.g.e, , s. 137.

⁴¹⁵ İbnü'l-Cevzî, a.g.e, s. 137.

şahitler üzerinden tahsil etmiştir. Bu görevde 14 yıl ve bir ay kalmıştır. H 350 / M'da 961 vefat etti Bu sırada 86 yaşındaydı⁴¹⁶.

Bu Ebu's-Saib Utbe Döneminde Yolsuzluğun bir kısmıdır. Miskeveyh, Ebu's-Saib Utbe'nin vefatı üzerine şunları söyler: "Kadı Ebu's-Saib vefat etti ve tüm mal varlığına el konuldu"⁴¹⁷.

Vezir el-Muhallebi, Kadılar Kadısı'nın hâcibini (kapı görevlisini) çağırdı ve onu dövdü. Nedeni, bu hâcibin, halkın saygıdeğerlerine tacizde bulunan, Ebu's-Saib döneminde yolsuzluk yapan biri olmasıydı. Rüşvet, bu hâcib⁴¹⁸ aracılığıyla Kadı'ya ulaşıyordu. Bu da Kadılar Kadısı'nın verdiği hükümlerde adaletsizliğe yol açıyordu.

Ebu'l-Hasan b. Ebu's-Şevarib döneminde yolsuzluk ve rüşvetin başladığı dönem, onun kardeşi Ebu'l-Abbas el-Hanefi dönemine kadar devam etti. Bu dönemde yolsuzluk ve rüşvet olayları yoğunluk kazandı.

Ebî Sekra el-Haşimî, Kadı Ebu's Saib hakkında şöyle bir şiir yazmıştır:

Eğer gerçekten şaşırtıcı bir şey görmek istersen, ----Ebu's-Saib'in adaletsiz hükümlerinin nasıl işlediğini

Ebu's-Saib'in adaletsiz hükümlerinin nasıl işlediğini... O zaman gece Sarra'ya doğru yönel,

Ve konuyu onun Hacibi ile görüş. Böylece Mervan'ın, Ali bin Ebu Talib'e karşı⁴¹⁹.

Ebu'l-Hasan b. Ebu's-Şevarib döneminden itibaren, onun kardeşi Ebu'l-Abbas el-Hanefi'nin dönemine kadar yargıda rüşvet ve yolsuzluk dönemi başlamıştır.

Abbâsî Halifesi, kadıları atama veya görevden alma hakkına sahip olmasına rağmen, bu hak mutlak bir şekilde kullanılmıyordu. Zira halife genellikle, Büveyhî emirleri tarafından kadılık görevi için önerilen isimleri onaylama ya da reddetmeyle yetiniyordu. Bunu, Büveyhî emiri ile el- Mutî Li-llah isimli Abbâsî halifesi arasında kadıların atanması hakkında yaşanan anlaşmazlık doğrulamaktadır. Muizzüddeve,(H 350. M 961.) yılında, Ebu'l-Abbasb. Ebu's-Şevarib'i yıllık 200.000 dirhem karşılığında göreve getirebilmiştir. Bu atamaya, el- Mutî Li-llah isimli Abbâsî halifesi karşı çıkmış ve onaylamamıştır. Bu kadıya, resmigeçitler ve etkinliklere

⁴¹⁶ El-Hanbelî, a.g.e , s. 202.

⁴¹⁷ İbnü'l-Esîr, a.g.e , , s. 234.

⁴¹⁸ Miskeveyh, a.g.e, s. 225.

⁴¹⁹ Et-Tenûhî, a.g.e , s. 26.

katılma izni verilmemiştir. Ancak halifenin karşıtlığına rağmen, bu kadı görevde kalmaya devam etmiş, Bağdat'ta yargıda bulunmuş ve kararlarını kaydetmiştir. Bu durum, Büveyhî emirlerinin o dönemde halife üzerindeki etkisinin derecesini göstermektedir.

4.4.2.3. Ebu'l-Hasan İbn Ebu's-Şevarib (H 335-336. /M 946-947.) - (v. H 405. / M 958.)

Ebu'l-Hasan, Ebu's-Sâib ve Ebu'l-Abbas dönemi, yargıda rüşvet ve yolsuzlukla tanınan dönemlerden biri olarak kabul edilmektedir.

O, Ebu'l-Hasan Ahmed İbn Muhammed b. Abdullah b. el-Abbas İbn Muhammed b. Abdülmalik b. Ebu's-Şevarib, Kureyşî Ümevî'dir. Ebu Muhammed b. el-Akfanî'nin⁴²⁰ ardından kâdi'l-kudât olarak göreve başlamış ve vefatına kadar bu görevde kalmıştır. Kâdi Ebu'l-Alâ Muhammed b. Ali el-Vâsîti şöyle dedi: "Kâdi'l-kudât Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Ebu's-Şevarib bana şunları söyledi: Ebu Ömer ez-Zâhid, Hoca Ebu'l-Abbas Ahmed İbn Yahya'dan şu beyiti öğrendi:

“Fakirliğin yaklaşmasından korkan, ama başına gelebilecek belalardan emin olan birine hayret ediyorum.

Kuşkusu olmayan bir şeyden nasıl emin olabilir ve sadece varsayımlarla yargıladığın bir şeyden nasıl korkabilirsin”⁴²¹.

tutuklanmasını emrettiği ve bu emrin H 334 yılında bir Salı günü yerine getirildiği kaydedilmiştir. Yürüttüğü görevlerle ilgili kötü bir üne sahip olup, hükümlerde ve bu "O, oldukça cömert, eli açık bir adamdı ve hadis öğrenimine büyük bir ilgi duyuyordu . Ebu's-Şevarib'in yargı görevlerinden tümüyle alındığı, Halife El-Mustekfi Bi'llah'ın onun hükümleri yürütmede izin verilmeyen işlerde bulunduğu için eleştirilmiştir ve bu konuda çokça konuşulmuştur⁴²².

4.4.2.4. Ebu's-Şevarib ailesinden Ebu'l-Abbas el-Hanefî

(H 350-352 M 961-963) yıllarında göreve başlamıştır. O, kadılara belirli bir yükümlülük getirilmesini savundu. Bu, her yargı yılında belirli bir miktarın ödenmesi anlamına geliyordu. Ayrıca yargı kurullarında gündeme gelen davalara yargı ücreti

⁴²⁰ Ez-Zehebî, a.g.e , s. 359.

⁴²¹ El-Hatîb, a.g.e , s. 197, No. 2676.

⁴²² Ebu Bekir Ahmed bin Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdi el-Hatîb el-Bağdâdî, v. 463, *Zeyl Târîh Bağdat* , çev. Mustafa Abdülkadir Ata, Darü'l-Kütüb el-İlmiyye - Beyrut H 1417, s. 197- 632.

uygulamasını başlattı. Bu toplanan paralar, kadı'l Kudat'ın yardımcılarının maaşlarını oluşturuyordu. Bu bağlamda Ebu'l-Abbas, görevini yıllık iki yüz b. dirhem karşılığında Büveyhi emirinden almıştır⁴²³. Bu sebeple, yargı ücretlerini ve rüşveti uygulamaya başladı. Şair b .Sekra el-Haşimi, Ebu'l-Abbas'ın kadı'l Kudatlık görevini üstlenmesini eleştiren bir şiir yazdı. Genel halk, ona Hadnendil (Hadnendil olarak da telaffuz edilir) diye hitap ediyordu, bu isimle, o dönemin Bağdat halkının bu kadıya olan hoşnutsuzluğunu ifade ediyorlardı.

Övgülerimle bir gömlek giydim Hudendil'e----- Hiçbir adamın giyinemediği türdenNasıl olur da düşmanımdan bir lütuf beklerim-- Oysa kılıcımı onun kanıyla lekeledim⁴²⁴.

Bu dönem, yargı süreçlerinde rüşvetin ve yükümlülüklerin yaygın olduğu, kararların tutarsız olduğu ve hâkimlerin daha fazla ödeme yapan davacılara eğilim gösterdiği bir dönem olarak bilinir⁴²⁵. Bu, Halife El- Mutî Li'llah'ın, Ebu'l-Abbas'ı görevinden almasına neden oldu. Ebu'l-Abbas, iki yıl boyunca Bağdat'ta görevde kaldı ve her yıl iki yüz bin dirhem ödemeyi taahhüt etti. İlk defa o, yargının bir garantisi haline geldi. Bu, Büveyhi emiri Muizziddevle dönemindeydi ve öncesinde böyle bir durum yaşanmamıştı. Halife El- Mutî Li'llah, ona sarayına giriş izni vermedi ve yargı taahhüdü nedeniyle kervanına katılmasını yasakladı. Onun ardından Bağdat'ta Hisbe (pazar denetimi) ve polis görevleri garantilendi⁴²⁶."

4.4.3. İkinci dönem,(H 352-447 /M 963-1055)

Bu dönem, dürüstlük ve adanmışlıkla tanımlanır. Bu dönemde göreve ilk gelen şahsiyet:

4.4.3.1. Ebu Beşir Ömer bin Eksem eş-Şafii (Doğum: H 284 /M 896 - Ölüm: H 357 /M 967) (Görev süresi: M 352-356)

Ebu Beşir, H 284 /M 896 yılında doğmuştur. H 336 yılında Halife e Mutî l Li'llah ve Emir Muizzüddeve Ahmed b. Büveyhi, Basra'yı fethettiğinde, Kâdı Ebu's-Saib Utbe bb. Ubeydullah, bu zaferi kutlamak için Basra'ya gitmiş ve yanında Ebu Beşir

⁴²³Ebnü'n-Neccâr, a.g.e , s. 632

⁴²⁴ Ebu'l-Fidâ İmâdü'd-Dîn İsmâil bin Ali b. Mahmud b. Muhammed b. Ömer, (v. 732), *el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer*, el-Hüseyinî Mısır Matbaası, s. 103.

⁴²⁵ İbnü'l-Cevzî, a.g.e , s. 165.

⁴²⁶ İbnü'l-Esîr, a.g.e , s. 15.

Ömer b. Eksem ee-Şafii⁴²⁷ de bulunmaktaydı. Ebu Beşir, erdemli bir şahsiyet olarak tanınmış, genç yaşta derin bir bilgi birikimi edinmiştir. Ebu's-Saib Basra'da bulunduğu süre boyunca onun yerine görev yapmasına izin verilmiştir.⁴²⁸ Ebu Beşir'in katı ve kararlı bir tavırla görevine devam etmesi, insanların ona olan güvenini artırmıştır.⁴²⁹ Ebu's-Saib'in H 350 /M 961 tarihinde vefatının ardından, Ebu Beşir onun görevine devam etmiştir.⁴³⁰ Ancak Ebu'l-Abbâs bin Ebu's-Şevârib'in Kâdî'l-Kudât olarak atanmasından sonra, Ebu Beşir H 352 /M 963 yılında bu görevden alındı ve ardından bu göreve yeniden atanarak 4 yıl boyunca bu görevi sürdürmüştür⁴³¹. Halk arasında, Ebu Beşir'den önce sadece Kâdî Ebu's-Saib el-Şafii'nin Bağdat'ta bu görevi yaptığı bilinmekteydi. Ebu Beşir, H 357 /M 967 yılında vefat etti. Ailesi, bilgi ve adaletle tanınmıştır. Onun ardından göreve İbn Ma'ruf gelmiştir⁴³².

4.4.3.2. Kâdî İbn Ma'ruf (H 306-381. / M 918-991. / M 356-966.):

O, Ebu Muhammed Ubeydullah bin Ahmed b. Ma'ruf el-Bağdadi'dir. 306 H./918 M. yılında Bağdat'ta doğmuştur. O bir hadisçi, edip, şairdir ve uzun bir süre Bağdat'ta Kâdî'l-Kudât'lık görevini üstlenmiştir⁴³³. 381 H./991 M. yılında vefat etmiştir. Bir Salı günü, 16. Recep'te, Kâdî'l-Kudât Ebu Muhammed Ma'ruf, İzzüddeve'nin huzurunda bulunmuş ve hükümleri gözden geçirmiştir.⁴³⁴ Çünkü İzzüddeve onun hikmet dolu meclisini görmesini istemiştir. O, güvenilir, akıllı, zeki ve yetenekli âlimlerdendi. Fiziksel olarak yakışıklıydı, giyimine özen gösterirdi, etkileyiciydi ve maddi konularda iffetliydi⁴³⁵. Ebu Muhammed b. Ma'ruf her yıl iki toplantı düzenlerdi; Muharrem'in ilk günü ve Recep'in ilk günü. O, İ'tizâl mezhebine bağlıydı ve hâkimiyetinde temiz, iffetliydi. Onun bu tür bir iffet ve temizlikte eşi benzeri görülmemiştir. O, görünüşündeki yakışıklılığı, giyimindeki zarafeti, meclisindeki rahatlığı, konuşmasındaki zarıflığı ve kalplerde bıraktığı etkiyle tanınırdı. Edebiyatta

⁴²⁷ Ez-Zehbî, a.g.e , s. 111

⁴²⁸ Et-Tenuhî, a.g.e , c. 4, s. 242

⁴²⁹ Et-Tenuhî, a.g.e , c. 4, s. 243

⁴³⁰ El-Hatîb el-Bağdâdî a.g.e , s. 108, No. 5950

⁴³¹ İbnü'l-Cevzî, a.g.e , c. 14, s. 150

⁴³² Ez-Zehbî a.g.e, s. 111

⁴³³ Fuad Sezgin, *Târihü't-Turâsi'l-Arabî - Ulûmu'l-Kur'ân ve'l-Hadîs - et-Tedvînü't-Târihî*", Arapça'ya çeviren: Mahmud Fahmî Hicâzî, Denetleyen: Arife Mustafa ve diğerleri, Fihristi Yeniden Oluşturan: Abdülfettâh Muhammed el-Halû , İmam Muhammed b. Suud İslâm Üniversitesi, H 1411 – M 1991, c. 1, s. 416

⁴³⁴ İbnü'l-Cevzî a.g.e, c. 14, s. 243

⁴³⁵ İbnü'l-Cevzî, a.g.e , c. 14, s. 358

önemli bir yer edinmiş ve kelam ilminden payını almıştı⁴³⁶. 381 yılında Sefar ayında vefat etti. Cenaze namazı evinde Ebu Ahmed el-Mûsavi tarafından kılındı ve onun üzerine beş defa tekbir getirildi. Ardından el-Mansur Camii'ne taşındı ve orada oğlu tarafından namazı kılındı ve üzerine dört defa tekbir getirildi. Sonra evine, Dicle'nin kıyısına taşındı.

Ebu Muhammed Ubeydullah b. Ahmed b. Ma'ruf görevi üstlendi ve görev süresi 2 yıl 14 gündür. Ancak yasa dışı bir kararın uygulanmasını talep edildiğinde görevinden alındı. Halife el- Mutî Li-llah, İbn Ma'ruf'tan Ebu'l-Mansur eş-Şarâbî el-Hâcib'in evini satmasını istedi. Ancak Kâdî'l-Kudât bu talebi reddetti. Ardından halife, evin satışı için bir vekil atadı ve ondan sadece tanıkları dinlemesini ve satışı kaydetmesini istedi. Ancak b. Ma'ruf bunu da reddetti ve görevden alınmasını talep etti. Bu, Kâdî'nın onurunu ve dürüstlüğünü gösterir, çünkü o, Allah'tan başka kimseden korkmazdı ve hatta halifeye bile adaleti yerine getirdi⁴³⁷.

⁴³⁶ Ez-Zehebî, a.g.e , c. 27, s. 21

⁴³⁷ EEt-Taberî, a.g.e s. 341

5. BÜVEYHÎ VE EL-MUTÎ LÎ-LLAH DÖNEMİ'NDE ABBASÎ SARAYININ MERKEZÎ ORGANİZASYONU: KÂTİPLER, HACİBLER (MABEYİNCİ) VE CARİYELER

5.1. Kâtipler

5.1.1. Kâtiplerin tanımı

Yazmakla ilgili terimler - yazarlar ve kitaplar - "kütüp" kelimesinden türemiştir; bu da yazmak anlamına gelir, bu nedenle ona yazar/kâtip denir⁴³⁸. Öğrenmeye başladığında yazma sanatını öğrenir ve yazar olarak bulur. Terim "kitap" bazen yazı anlamında kullanılır. Aynı şekilde, "kitap" kelimesi - "hâ" harfi olmadan - yazı anlamında kullanılır⁴³⁹. Örneğin, birisi arkadaşına yazarak mektuplaştığında, yazan kişiye kâtip denir. Kâtip, düzyazı sanatıyla uğraşan veya bir kâtiplik görevini yürüten kişidir.⁴⁴⁰ Kölenin size kendi fiyatı karşılığında kendi üzerinde bir anlaşma yapma teklifinde bulunmasına "mukatebe" denir. Eğer anlaşmanın bedelini öderse, köle serbest bırakılır⁴⁴¹. "Kitâbe", "kütüp" kelimesinden türemiş bir fiildir ve yazma eylemini ifade eder⁴⁴².

5.1.2. Kâtibin terim anlamı

Kâtip terimiyle kastedilen, bilgindir⁴⁴³. "Kitap" terimi - "hâ" harfi olmadan - yazı anlamında kullanılır. Bu, Allah'ın İsa'ya, " Hani, sana kitabı, hikmeti öğretmiştim⁴⁴⁴." şeklindeki ifadesinde görülmektedir. Yazma, yazarın elindeki kalemin, kılıçla vuranın elindeki kılıçtan daha etkili olduğu bir sanattır. Bu nedenle birisi şair olarak anıldığında, diğeri yazar veya besteci olarak anılır⁴⁴⁵.

el-Cerir'in "Mukama" adlı eserinde şöyle der:

⁴³⁸ Mecme'ül-Lûgati'l-Arabîye a.g.e, s. 775

⁴³⁹ Nasr Ebu'l-Vefâ İbnü's-Şeyh Nasr Yûnus el-Vefâi el-Hûrîni el-Ahmedî el-Ezherî el-Eş'arî el-Hanefî eş-Şâfiî (v. 1291 H), *el-Metâli'ü'n-Nasriye li'l-Metâbi'i'l-Mısriyye fi'l-Usûli'l-Hattîyye*, Tahkik: Tâh Abdülmaksûd, Maktabetü's-Sünne, el-Kâhire, H 1426 –M 2005, c. 1, s. 41

⁴⁴⁰, Mecme'ül-Lûgati'l-Arabîye, a.g.e, s. 776

⁴⁴¹ El-Fîrûzâbâdî, "el-Kâmûsu'l-Muhîr", s. 129

⁴⁴² El-Ferahîdî a.g.e, s. 341-342

⁴⁴³ El-Fîrûzâbâdî, a.g.e, s. 130

⁴⁴⁴ Mâide / 126

⁴⁴⁵ El-Vefâi, a.g.e, s. 39

"Kâtiplerin yazdığı... Onların parmaklarıyla yazılan hiçbir harf ya da kitaplarda yazılı olanı okumazlar"⁴⁴⁶.

El-CeyHişyari'nin vezirler ve kâtipler hakkında anlattıklarına göre, Ka'b el-Ahbar'dan⁴⁴⁷ alıntı yaparak, ilk yazılı belgeyi Süryanice yazanın Âdem (aleyhisselam) olduğunu ve Âdem'in ölümünden üç yüz yıl önce bunları kilde yazdığını ve sonra onları pişirdiğini söyler. Âdem'den sonra kalemle yazan ilk kişinin İdris(aleyhisselam) olduğunu belirtir⁴⁴⁸. Arapça ile ilk yazanların ise Maramir bin Murra⁴⁴⁹, İslam bin Sedra ve Âmir bin Cüdre⁴⁵⁰ olduğunu ifade eder. Araplardan Arapça ile ilk yazan kişinin Harb bin Ümeyye bin Abdüşşems⁴⁵¹ olduğunu aktarır.

İslam'ın başlangıcında, Arapların yazı yazma ve okuma bilenleri sadece birkaç kişiden oluşuyordu. Bunlar arasında Osman, Ali ve Übey bin Kâb, Muhammed (Sallahu aleyhi ve sellam) için Kur'an'ı yazan ve krallara ve prenslere gönderilen mektupları yazanlardandı.⁴⁵²

Râşidîn Halifeleri döneminde (H 13-23/M 634-643) Osman, Halife Ebu Bekir es-Sıddık için görevlilere ve komutanlara mektup yazan kâtip idi. Arap-İslam fetihlerinin genişlemesiyle Dîvanlar kuruldu ve her eyalet için bir kâtip atanmaya başlandı. İlk kurulan Dîvan, askeri Dîvan idi, ardından Beytûlmâl kuruldu.

Kâtiplik, belirli bir kâtibin eline verilmişti, böylece Dîvanlar düzenli olurdu. Bazen Beytûlmâl'in işlerini üstlenen iki kâtip olurdu. Halife, yazıyı iyi bilenlerden kâtiplerini seçerdi⁴⁵³. Emevi dönemine gelindiğinde (H 41-132/M 661-749) genişlemeye ve yeni kurumların ülkede faaliyete geçmesine devam edildi⁴⁵⁴. Bu

⁴⁴⁶ Ebu Muhammed el-Kasım bin Ali, *"Makamat El-Hariri"*, H 516, Matbaat El-Maarif, Beyrut, M 1873, s. 472

⁴⁴⁷ Ka'b b. El-Ahbar b. Ma'n, lâkabı Ebu İshak, Himyerli olup Yahudi dininden İslam'a dönmüştür ve Medine'ye gitmiştir, sonra Şam'a gittikten sonra Humus'ta kalmıştır.. H 32, halifelik dönemi Osman bin Affan, El-Zehri, Muhammed bin Sa'd bin Müneyy el-Zehri,. H 230, *El-Tabakat el-Kübra*, , Maktabet El-İlmü ve'l-Hikm r, Yüksek Lisans Tezi, El-Medine El-Munavvara, H 1408 – 1987, C. 7, s. 309

⁴⁴⁸ Abdurrahman bin Ebu Bekir, Celaluddin, H 911, *El-Müzher Fi Ulum El-Luğa*, Mühaqqik Fuad Ali Mansur, Dar El-Kütüb El-İlmiyye, Beyrut, 1. baskı, H 141 –M 1998, s. 294

⁴⁴⁹ Maramir bin Mürre et-Tâi, Anbarlı ve Arap yazısını ilk koyan kişidir. İslam bin Sedre'den almış ve ona Harb bin Ümeyye bin Abdüşşems'e öğretmiştir. İbn Kesir, a.g.e, s. 15

⁴⁵⁰ Âmir bin Cedre ve İslam bin Sedre, Arapça'nın Suryanice üzerine kurulu olduğu ve yazının yerleştiği kişilerdir. Dr. Ali, Cavad, *El-Mufasssal Fi Tarikh El-Arab Qabl El-İslam*, Dar El-Saki, 4. baskı, H 1422 –M 2001, s. 15

⁴⁵¹ El-Zehri, a.g.e, s. 7

⁴⁵² El-Belazuri, a.g.e, s. 249

⁴⁵³. Ali Husni el-Harbuti, *El-Hadara El-Arabiyya El-İslamiyya*, Maktabet El-Hanci, El-Kahire, M 1994, s. 98

⁴⁵⁴ Ez-Zühri, a.g.e, s. 34

nedenle kâtiplerin sayısı beşe çıktı. En önemlisi mektup kâtibiydi veya bazen "sır kâtibi" olarak adlandırılırdı. Görevi krallarla ve prenslerle iletişim kurmaktı ve halifenin eliydi. Bu pozisyonun önemine ve hassasiyetine binaen, halifeler kâtiplerini akrabaları ve aile üyeleri arasından seçerlerdi. Harâc kâtibi, iç ve dış harâc hesaplarını yazardı. Askeri kâtip, askerlerin isimlerini, maaşlarını, silah giderlerini vb. kaydedirdi. Polis kâtibi, komutanların durumu hakkında rapor hazırlardı. Kadı kâtibi ise verilen kararları ve şartları yazardı⁴⁵⁵.

Yazma işlevi, halifeliğin çevresel koşullarla ve onun gelişimiyle değiştiği için vezirlere geçti. Vezir, halifenin yönetim meclisinde ⁴⁵⁶onun önünde oturdu ve halifeye sunulan olayları ve şikayetleri onayladı. Halifenin önünde oturan ve belgeleri onaylayan ilk kişi Câ'fer bin Yahya el-Bermeki'ydı. Onun ardından bu görevi üstlenen vezirler geldi. Bazen, halife belgeleri onayladığında, kendi kararında otoriterdi. Bu dönemde öne çıkan kâtipler arasında Hisham bin Abdülmalik'in kâtibi Salim ve Mervan b. Muhammed'in kâtibi Abdülhamid bulunuyordu.

Abbâsî döneminin başlarında, El-Mansur döneminde Rebi' bin Yunus, Harun er-Reşid döneminde El-Fazl bin Rebi, el-Mu'tasım Billah döneminde ⁴⁵⁷Yahya el-Bermeki ve onun oğulları El-Fazl, Câ'fer ve Muhammed bin Abdülmelik gibi kâtipler öne çıktı.

Büveyhilerin Abbâsî halifeliği üzerindeki egemenliği sırasında, el- Mutî' Li-llah döneminde kâtip, vezirlerin dışında başka kişilere geçti. Bağdat'ta, başlarında Dîvan-ı İnşa'nın başı olan bir kişi vardı ve onun işleri vezirlere bırakıldı. Bu daireye "Dîvan el-Aziz" veya "es-Sır" denirdi. Büveyhi kontrolünden önce "er-Resâil" olarak adlandırıldı ve yavaşça Büveyhi emirlerinin mektuplarıyla birleşti. Bu, halifenin onunla krallar ve emirlerle iletişim kurması gerektiğini gösteren bir denetim belirtisiydi. El Mutî' Li-llah'ın döneminde (H 334 /M 946), bir vezir atama hakkını ve ülkeyi tamamen yönetme yeteneğini kaybettikten sonra, sadece bir kâtip atanma hakkı vardı. Bu kâtip, "Dîvan-ı Dar-ı Halife"nin organizasyonunda çalışıyordu ve Büveyhi emirlerince halifelere belirlenen mali ödenekleri kabul ediyordu. Ayrıca, onun altındaki dini vilayetlere halife tarafından gönderilen atama mektuplarını yazma görevi vardı. Bazen, halifeye karşı olan muhalifleri tutuklama görevi verildi ya da

⁴⁵⁵ El-Harbutli, a.g.e , s. 97

⁴⁵⁶ Ibn Haldun, a.g.e, s. 619

⁴⁵⁷ Hüseyin, a.g.e , s. 141

Büveyhi emirlerinin atama mektuplarını okuma ve onlara yetki verme görevi vardı. Halifenin kâtipine "Amidü'r-Rüesa" unvanı verildi, sonra bu unvan "Reisü'r-Rüesa" olarak değiştirildi.

Buna bir örnek olarak, el-Mesudi'nin şu sözleri verilebilir: "İşlerin çoğunu Muizzüddeve ele aldı ve el-Muti Li-llah'ın elinde hiçbir emir, yasak veya bilinen bir halifelik ya da anılacak bir vezirlik yoktu. Onun kâtipi, Muizzüddeve'nin yanında işleri yönetiyordu."⁴⁵⁸ Ancak, bu gö Mutî' revde de Büveyhi emirleri, atanma ve görevden alma konusunda müdahale ediyordu. El- Mutî' Li-llah'ın dönemindeki en önemli kâtipler:

5.1.2.1 Ebu Ahmed El-Fazl Bin Abdurrahman Şîrâzî (H 291-352) İdi.

Şiraz halkındandı. Bakanlar seviyesinde, fakat adı "vezirlik" olmadan iş ve işlemlerin düzenlenmesiyle görevlendirildi. El- Mutî' Li-llah döneminde kâtip olarak bu görevi üstlenen ilk kişiydi⁴⁵⁹. Bağdat'a geldi ve Vezir Ebu Ali b. Mukle'nin⁴⁶⁰ yanında yazı işlerini yürütüyordu. İbn Mukle'nin özel kâtibidir. Durumu maddi olarak sınırlıydı. Bir cariyeye satın almış ve tüm kazandığı parayı ona harcamıştır. Ebu Ali, bunun farkındaydı, bu yüzden ona gelir getiren işleri veriyordu. Bir görevliye sözleşme yazmak veya bir bölge sahibine yanıt vermek istediğinde, bu işi ondan başkasına vermeyerek ona yüzlerce dinar kazandırır⁴⁶¹. Şîrâzî, kazandığı tüm parayı sevdiği bir şarkıcıyı için harcıyordu. Bu cariyeye sarışındı ve adı Lehce'ydı. Bir gece onunla içki içti ve sarhoş oldu. Onunla vakit geçirmeyi tercih etti ve b .Mukle'ye hizmette geciktiği için özür dilemek ve durumu ondan saklamak istedi, bu nedenle özür mektubu yazdı⁴⁶².

Ahmed b. el-Fadl b. Ca'fer eş-Şîrâzî, kâtipti ve aynı zamanda değerli bir edipti. Büyüklerin krallarına yazdığı mektupların yanı sıra şiirleri de vardır. Onun şairliğinden bir örnek:.

Nihayet eleştiren dil sustu, yoruldu,

⁴⁵⁸ EI-Mesudi, a.g.e, s. 328

⁴⁵⁹ El-Endülüsi, a.g.e, s. 388

⁴⁶⁰ Ebu Ali İbn Mukle, Ebu Ali Muhammed b. el-Husayn, meşhur yazıcı, D. 270 H, başlangıçta Fars'ın bazı işlerini yürütüyordu, sonra El-Kahire bakanlığını 320 H yılında devraldı, ardından H 324 yılında tutuklandı, sağ eli kesildi, ölene kadar orada kaldı.,H 328: El-Zemahşeri, Carullah El-Zemahşeri,H 583, *Rebiu El-Ebrar ve Nusus El-Ahbar* , Muessese El-Alami, 1. baskı,H 1412 , s. 461

⁴⁶¹ Et-Tenuhi, a.g.e , s. 60

⁴⁶² Şehabüddin Ebu Abdullah Yakut bin Abdullah er-Rumi,H 626, *Irşad El-Erib İla Ma'rifet el-Adib* , Mühâqqik İhsan Abbas, Nâsır Dar el-Garb el-İslami, Beyrut H 1414 – M 1993 , s. 94

Ve kalemin yazdığından yazar bile yoruldu..⁴⁶³.

Ayrıca Musul'daki el-Nasirü'd-Devle vardı. Durumlar onunla değişti ve el-Mustekfi Li-llah onu halifeliğinden önce bir süre kâtibi kıldı⁴⁶⁴. Halifeliği aldıktan sonra onu talep etti ve kâtiplik görevini ona verdi. Daha sonra, el- Mutî' Li-llah için kâtiplik yaptı. Sonrasında görevden alındı. Adudüddeve'ye katıldı ve orada H 352 yılında vefat edene kadar kaldı.⁴⁶⁵

Muizzüddeve b. Büveyhi Bağdat'a girdiğinde el-Mustekfi Li-llah'ı etkisi altına aldı ve onun garantisi altında kaldı. El-Mustekfi,H 333 yılında kâtip Ebu Abdullah b. Ebu Süleyman'ı ve onun kardeşini tutukladı. Ardından özel işleri için Eş-Şîrâzî'yi kâtip olarak atadı⁴⁶⁶. Eş-Şîrâzî'nin ücreti 300.000 dirhem olarak belirlendi. Ardından, Eş-Şîrâzî görevden alındı ve hapse atıldı⁴⁶⁷. Daha sonra el- L Mutî'i-llah için yazmaya başladı ve hizmetin kontrolünü devraldı.H 349/ M 960 yılına kadar hizmet etti. Ardından, sebep bilinmeksizin görevden alındı ve Şiraz'daki İzzüddeve'ye katıldı ve H 358/ ⁴⁶⁸ yılında vefat edene kadar onunla kaldı.

Eş-Şîrâzî'nin yazı stili güzeldi ve İbn Mukle'nin yazı stilini andırıyordu. Onun şiirlerinden:

Umutlarımın boşa çıkacağını çoktan kabullenmişim.

Ayrıca,

Sevgiliye, bana içtenlikle yaklaşan ve benim de içtenlikle yaklaştığıma hoş geldin!

İnsanların güzellikleri dağılmışken-----, Onda tüm bu güzellikler toplanmıştır

Diğer tüm niteliklerinde ise-----,Her türlü benzetme ve benzerlikten ötededir⁴⁶⁹.

5.1.2.2 Ebu Nasr İbrahim B. Ali B. İsa B. Davud B. Said En-Nasranî (H 350/M 961)

Daha sonra bu görevi Ebu Nasr İbrahim b. Ali b. İsa b. Davud b. Said en-Nasranî (H 350/M 961) devraldı ve vefatına kadar bu görevde kaldı. El- Mutî' Li-llah, onun yerine Ebu'l-Hasan Said b. Amr b. Sincla'yı H 322-329/M 933-940 yıllarında kâtip

⁴⁶³ Es-Safedî, a.g.e , s. 189

⁴⁶⁴ Ibn Haldûn, a.g.e , s. 420

⁴⁶⁵ Es-Safedî, a.g.e , s. 39

⁴⁶⁶ El-Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e, s. 349

⁴⁶⁷ İbnü'l-Âsîr, a.g.e, s. 451

⁴⁶⁸ El-Hemedânî, a.g.e, s. 178-201

⁴⁶⁹ Et-Taberî, a.g.e, s. 417

olarak atadı⁴⁷⁰. Önceden Tâi'-Lillâh tarafından kâtip olarak atanmıştı, fakat sadece bir yıl hizmette bulundu⁴⁷¹.

5.1.2.3 Ebu Muhammed Es-Sulhi (M 944-962 / H 351-363)

el-Hasan b. Muhammed es-Salhi, Ebu Muhammed lakaplı kâtipti. Bağdat'ın tanınmış simalarındandı ⁴⁷². (H351./M 962.) O dönemde amir İbn Raik'in öne çıkan kâtiplerinden biriydi⁴⁷³. Daha sonra Fars şehrinde görevlere getirildi. Son olarak el-Mutî' Li-llah halifeliği döneminde kâtiplik görevine atandı⁴⁷⁴. Halife, onunla yakından ilgileniyordu; sarayda dolaştığında yanında olurdu. Halife, işlerini ona emanet ederdi. Ancak göreve başlamasının kısa bir süre sonrasında halife tarafından görevinden alındı ve Bağdat'tan Mısır'a gitti⁴⁷⁵. Kadi Ebu Ali el-Muhsin b. Ali b. Muhammed et-Tenuhi, ondan "en-Neşvar" adlı eserinde bahsetti. H.'de 376⁴⁷⁶ vefat etti. Kaynaklar, görevden alınma sebebi hakkında bilgi vermemiştir. Bu, halifelerin yetenekli kişilere duyduğu ilginin azlığını ve bazı grupların kâtibin görevden alınmasına ya da başka bir kâtibin atanmasına müdahale etmelerinden kaynaklandığını göstermektedir. Bu sebepten Ebu Ahmed es-Salhi görevden alındı.

5.1.2.4 Ebu Said Vehb Bin İbrahim Tazaz Geldi.

Aslen Bağdatlıydı. Vehb b. İbrahim b. Tazaz, Ebu Said olarak bilinen, edebiyatla ilgilenen bir mektup yazarıydı. Nadide kitapları toplamıştı⁴⁷⁷. İbn Şirazad'ın kâtiplerindendi⁴⁷⁸. "El-Ziyadat" adında bir kitap yazdı ve bu eserde haberleri topladı⁴⁷⁹. Görevine el- Mutî'Tai'-Lillâh halifeliği döneminde devam etti (H 363./M

⁴⁷⁰ Miskeveyh, a.g.e , s. 225

⁴⁷¹ Miskeveyh, a.g.e, s.26

⁴⁷² Es-Safedî, a.g.e, s. 139

⁴⁷³ İbn Râik: Emîr Ebû Bekr Muhammed İbn Râik; şiir ve edebiyata sahip, cesur bir adamdır. Bağdâd'da şeriflik yaptı ve Halife el-Muktadir döneminde Vesit emâretine getirildi. Daha sonra Halife er-Râzî onu emîrül-ümerâ tayin etti. Nâsirü'd-Devle tarafından ihanetle öldürüldü, H. 330 yılı; İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsim Ali b. el-Hasen İbn Hibaullah İbn Abdullah eş-Şâfiî, meşhur olan İbn Asâkir (H 499 - 571), *Târih Medinet Dimişk*, çalışma, düzeltme: Muhibbüddin Ebu Said Ömer İbn Ghramah el-Amruî, Dâr el-Fikr, H 1415 – M 1995, c. 53 , s. 17, No. 6341

⁴⁷⁴ Ez-Zehebî, a.g.e , s. 590

⁴⁷⁵ Tekiyüddin el-Makrizî v.H 845 -M 1440 , *el-Makvâfâ el-Kebîr*, düzeltme: Muhammed el-Ya'lâvî, yayıncı: Dâr el-Garb el-İslâmî, Beyrut , 1427 H - 2006 M, s. 252

⁴⁷⁶ Ez-Zehebî, a.g.e , s. 425

⁴⁷⁷ Ez-Zerkelî, a.g.e , s. 125

⁴⁷⁸ İbnü'l-Âsîr, a.g.e , s. 41

⁴⁷⁹ İbn Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed İbn İshak İbn Muhammed el-Verâk el-Bağdâdî (v.H. 438), el-Fihrist, müz., İbrahim Ramazan, Dâr el-Maârif, Beyrut, 1997 , s. 163

944.). Ancak halife onu tutuklattı. Bahtiyâr ve İzzüddeve Bağdat'a gelip halifenin kaçmasının ardından hapis kapıları kırıldığında serbest kaldı⁴⁸⁰.

5.2. Hâcib

İsim _ "ihticâb" kelimesinden türetilmiştir, "ihticâb" ise bir kişi veya nesnenin saklandığı veya kaybolduğu anlamına gelir. "İhticâb", gözlerden saklanma veya kaybolma anlamına gelir.⁴⁸¹

Hicâb" - bir koruma veya engeldir. İki nesne arasında engel olan veya dağın zirvesinde olan veya -kötülüklerden korunmak için giyilen bir koruyucu olarak kullanılan bir terimdir. Hicâb aynı zamanda göğüs ile karın arasında olan ve kralın insanlardan saklandığı anlamına gelir⁴⁸². "Hicâb" kelimesi, dil bilimsel olarak engelleme veya örtme anlamına gelir⁴⁸³

İslami terimlerde ise insanların halifenin yanına girmesini engelleme veya halifenin ziyaretlerini düzenleme anlamına gelir⁴⁸⁴.

Dolayısıyla, bir hâcib, halifeyi ziyaret etmek isteyen kişinin ve onu ziyaret etmek isteyen insanların düzenlemesi ile ilgili işleri yürüten kişidir. Kişilerin önemine, ayrıcalıklarına ve getirdikleri işlerin önemine bağlı olarak onları halifeye sunar⁴⁸⁵.

Ayrıca hâcib, halifeye gelen kişilerin konumlarını bilir, bu nedenle onları yerlerine koyar. Kralların ve prenslerin nasıl hareket ettiğini, hangi kurallara uyduklarını ve gecikmelerinin sebeplerini bilir, böylece halife birisini sorduğunda yanıt verebilir. Halifenin oturduğu ve yalnız kaldığı saatleri bilir ve kimseye izni olmadan onunla görüşmesine izin vermez, hatta o kişi halifenin oğlu bile olsa⁴⁸⁶.

⁴⁸⁰ İbn Ebî Usaybe, a.g.e , s.26

⁴⁸¹ İbn Manzur a.g.e, s. 298

⁴⁸² Ez-Zebîdî, a.g.e, s. 239

⁴⁸³ Er-Râzî Zeynüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Abd el-Kâdir el-Hanefî, v. 666 , *Muhtar es-Sahâh*, Thk.: Yûsuf eş-Şeyh Muhammed, Nâşir: el-Mektebetü'l-Asriye – ed-Dâr en-Nemûziyye Beyrût, c. 5, 1420 1999, s. 66

⁴⁸⁴ İsmâ'îl b. Abâd es-Sâhib Ebû'l-Kâsim, *el-Muhît fî'l-Luğa*, Nâşir Âlem el-Kitâb – Beyrût, c. 1, 1414 -1994, s. 282

⁴⁸⁵ El-Kalkaşandî, a.g.e, s. 20

⁴⁸⁶ El-Ferâhîdî, a.g.e , s. 86

Bu nedenle hâcib görevi, İslam devletinde önemli ve hassas bir görevdir. Bu yüzden halifeler, hâciblerini ailelerinden veya soylu ve asil kişiler arasından seçerler, çünkü onlar halifenin yüzü ve dili olurlar⁴⁸⁷.

Bazı araştırmacılar, hâciblik sisteminin Emevi halifeliği döneminde yeni bir uygulama olduğunu ve daha önce bilinmediğini düşünmektedir⁴⁸⁸. Ancak tarihçiler, hâcibin görevinin, Hz. Muhammed'in (Sallahu aleyhi ve sellem) döneminde ve Dört Halife'nin döneminde bilindiğini doğrulamaktadırlar. Bu iddianın kanıtı, İslam'ın disiplin ve düzeni benimseyen bir din olmasıdır. Hz. Muhammed'in döneminde, kendisini ziyaret etmek isteyen insanların sayısının fazlalığı nedeniyle ziyaretlerin düzenlenmesi gerekiyordu. Hz. Muhammed'in hâcibleri arasında mevalisinden olan Ebu Enes, Abdullah bin Zağab el-Eyadi ve Anas b. Malik olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Hz. Muhammed'in mevalisi olan Rebah el-Esved da hâciblerinden biri olarak anılmıştır. Müslim'in Sahih'inde, Hz. Muhammed'in kapısında oturan ve içeri girmek için izin verilmediği bir grup insan olduğunu gören Ebu Bekir'in geldiği ve Hz. Muhammed'in kendisine izin verdiği belirtilmiştir. Daha sonra Ömer geldi ve ona da izin verildi. Bu, Hz. Muhammed'in kapısında duran ve insanlara kendisine giriş izni veren hâcibleri olduğunu göstermektedir⁴⁸⁹.

Dört Halife döneminde de hâcibler vardı ve onlar insanların kendilerine girişlerini düzenliyordu. Bu, hâciblik sisteminin yeni ve yenilikçi bir uygulama olmadığını, sadece Emevilerin zamanla gelişen ve İslam devletinin genişlemesi nedeniyle artan ziyaretçi sayısını düzenlemek için devletlerinde bir sistem olarak kullanılmasını sağladığını göstermektedir⁴⁹⁰.

Halifelerin kapısında girişe izin verilen üç kişi vardı ve bu kişilerden izin veya gecikme talep edilmezdi: Postacı (çünkü taşıdığı mektuplar önemlidir), ezan okuyucu ve yemek getiren kişi (yemeğin bozulma tehlikesi nedeniyle)⁴⁹¹.

İbn Haldun'a göre, "ihtiyaç sahiplerinin kapılarından uzaklaştırılması, Şeriat tarafından yasaklandığı için, halifeler bunu yapmamışlardı. Halifelikte en belirgin olan ilk şeylerden biri, kapılarını genel halka karşı kapatmaktı. Bu nedenle bunu

⁴⁸⁷ Abdü's-Şâfi Muhammed Abd El-Latîf, *el-Âlemü'l-İslâmî fî'l-'Asr el-Umevî*, Dâr el-İslâm, el-Kâhire, 1429 2008 / , s. 492

⁴⁸⁸ Ebû Zeyd eş-Şelbî, *Târîh el-Hadâre el-İslâmiyye ve'l-Fikr el-İslâmî*, Mektebet Vehbet, el-Kâhire, 2012, s. 93

⁴⁸⁹ Et-Taberî, a.g.e , s. 171

⁴⁹⁰ Hasan ve İbrâhîm, a.g.e s. 147-148

⁴⁹¹ El-Latîf, a.g.e , s. 495

yapmak için bir kişi atadılar ve ona 'hâcib' adını verdiler."⁴⁹² Hâcib, şimdiki protokol görevine benzer büyük bir pozisyondu. Abbasiler döneminde, özellikle ilk çeyrekte, ve ayrıca muhteşemlik ve lüks ile, Halife'nin kendi hâcibini atama ve görevden alma hakkı vardı. Türkler döneminde ise, Türkler hâciblik pozisyonuna ve devletin diğer üst düzey pozisyonlarına hakim oldular⁴⁹³.

Halifelerin kapısında iki ayrı bölüm vardı, özel bir bölüm ve genel bir bölüm. Hâcib'in rolü daha belirgin ve önemli hale geldi ve tek bir hâcib yerine üç hâcib oldu:

- Birinci Hâcib: Halifenin özel müttetiklerine açtı ve genel halka karşı onları engelledi.
- İkinci Hâcib: Müttetiklerin meclislerine açtı ve yine genel halka karşı onları engelledi.
- Üçüncü Hâcib: Devlet başkanını korumaya çalıştı⁴⁹⁴.

Hâcib'in görevi daha karmaşık hale geldi, devletin birçok işinde danışıldı ve ayrıca Halife'nin sözlü talimatlarını ve mesajlarını ilettiler. Rolü, Halife'nin devlete bağlı valiler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için gönderdiği bir kişi haline geldi.

Abbasiler döneminde, özellikle Büveyhiler döneminde, Halife, hâciblerini seçerken, Büveyhiler kendi ailelerinden birini atamaya başladılar. Hâciblik rütbesi evrim geçirdi ve ilk önce hâcib, ardından hâcib'in hâcibi⁴⁹⁵ ve sonunda emir hâcib⁴⁹⁶ oldu. Büveyhi hâkimiyeti döneminde, hâcib sayısı azaldı ve Halifelik sarayında altmış hâcib vardı⁴⁹⁷.

El- Mutî' Li-llah'ın Halifeliği döneminde (H 334-363 /M 945-973)

El-Muti Li-llah'ın ilk hâcibi (Zeka) idi⁴⁹⁸

⁴⁹² Ibn Haldûn, a.g.e , s. 296

⁴⁹³ Hûdâ Muhammed Hamâd Abdullâh Abdullâh, *el-Hicâbe ve'l-Hicâb fî'l- 'Irâk min Bedâyet el- 'Asr el-Abbâsî Hattâ Nihâyet Devlet el-Bûyehîyîn (132- 447) / (750- 1055)M*, Üniversiteet Cenûb el-Vâdî, üksek lisans Tez , Kena 2011, s. 71

⁴⁹⁴ Ibn Haldûn, a.g.e, s. 360

⁴⁹⁵ El-Kalkaşandî, , a.g.e, s. 20

⁴⁹⁶ Abdullâh, a.g.e, s. 78

⁴⁹⁷ Hûriye Abdü's-Selâm, *el-Hayâtu 'l-İctimâ' iyye fî'l- 'Irâk Zemn el-Bûyehîyîn*, Dâr el- 'Âlem el-Arabî, 2009, el-Kâhire, s. 82

⁴⁹⁸ Zekâ el-Hâcib: 327 yılında er-Râzî billâh için hâcib idi, ve 329 yılında el-Mutakî lillâh zamanında tutuklandı. Hapisten çıktıktan sonra el-Mutî' lillâh tarafından 334 yılında ilk iş olarak hâcib olarak atandı ve sadece birkaç gün kaldı, es-Sûlî, , a.g.e , s. 97

Fakat bu durum uzun sürmedi, görevden alındı ve H 334 / M'de 945 ikinci kez Ebu'l-Abbas Ahmed bin Hâkân atandı ⁴⁹⁹. Ek olarak, H 335 / M'de 946 Bağdat'taki polislik görevi verildi⁵⁰⁰. Kaynaklar, İbn Hâkân'ın hâciblikten görevden alındığı tarihi belirtmemiştir, sadece 363 H / 973 M'de doksan yaşında öldüğü ve dört Halife için hâciblik görevini üstlendiği ve birden fazla kez polislik görevini üstlendiği belirtilmiştir⁵⁰¹.

Bu dönemde Sultan Muizzüddевle, oğlu İzzüddевle Bahtiyar'ı El-Muti Li-llah'ın hâcibi olarak atama görevini üstlendi⁵⁰², daha sonra kardeşi İmadüddевle'yi⁵⁰³ El-Muti Li-llah'ın hâcibi olarak atadı. Bu atamalar, kontrolü sıkılaştırmak ve halifeden korkmak ve Abbasi devletinin tüm işlerine hâkim olmak için yapıldı⁵⁰⁴. Bunun nedeni hâcibin, halifenin tüm sırlarını biliyor olması ve devlet erkânıyla en çok karışan kişi olmasıdır: askerler, idareciler ve politikacılar⁵⁰⁵.

İmadüddевle'den sonra göreve Ebu Bekir Abdülvahid İbn Ebi Amr Şerabi geçti.

Bu hâcib, prestijli bir konumdaydı ve iyi bir davranış sergiliyordu. İdari ve politik konulardaki yetkinliği nedeniyle onu seçti ve E Mutî'l Li-llah, devlet işlerinde ona çok güvendi. El-Muti Li-llah, Samanilerle ve Büveyhî emirleri arasında bir barış anlaşması yapmak için ona bir mektup gönderdi (H 341 / M 952) .⁵⁰⁶

Bu hâcibin statüsünün yüksekliği göstergesi, Es-Sabi'nin Kadı İbn Ebi Şuvarib'i kınadığı olaydır⁵⁰⁷. Halifeliğin evine kırmızı bir sandalet veya kırmızı bir cübbe giyerek girilemez çünkü kırmızı, halifenin giysisiydi. Ayrıca Hariciler, itaat etmeyi bıraktı ve Kâdı Ebi Şuvarib, Kâdılar'ın en büyüklerinden biriydi ve soyağacı Emevi ailesine dayanıyordu. El-Muti Li-llah'ın halifeliğinin evine kırmızı bir sandalet giyerek girdi ve Hâcib b. Ebi Amr Şerabi tarafından görüldü. Aralarında düşmanlık vardı ve Şerabi ona, Sen, babalarının halifesi olan El- Mutî Li-llah'a inatla mı

⁴⁹⁹ Miskeveyh, , a.g.e , c. 6, s. 119;

⁵⁰⁰ El-Hemedânî, , a.g.e, c. 1, s. 158

⁵⁰¹ El-Hemedânî, a.g.e, s. 221

⁵⁰² El-Hemedânî, , a.g.e, s. 429

⁵⁰³ Ümdetü'd-Devle: Ebû İshâk İbrâhim b. Mu'izz ed-Devle Ahmed b. Büye el-Hâcib, 363 yılında el-Mutî' lillâh için hâcib olarak atanmıştır ve 365 yılında kardeşi Buhityâr tarafından el-Ehvâz işlerine atanmıştır; İbnü'l-Fûtî, , a.g.e , s. 159

⁵⁰⁴ Mudar Adnan Telfâh : *Salâ el-Halîfe el-Abbâsî fî Haḳbe el-Heymene el-Bûyi*(H 334- 44/M1055 - 946), Birlik Dergis Arap edebiyat üniversiteleri i s. 254

⁵⁰⁵ Muhammed Salman Hammud es-Safi,, *Hilafetü el-Muti li-llah 343-363/ 946-974*, Mu'ta Üniversitesi'ne Yüksek Lisans Tezi, Ürdün, 2015 ,s 15

⁵⁰⁶ Miskeveyh, a.g.e, s. 183

⁵⁰⁷ Ez-Zehebî, a.g.e, s. 115

geliyorsun Ey çocuk, sandaletini çıkar ve başına koy" dedi. Ve ona sözlü ve eylemsel olarak müstehcen bir şekilde davrandı. El- Mutî Li-llah bu konuda bilgilendirildi ve ona karşı çıkmadı. Bu yüzden Kâdı İbn Ebi Şuvarib evine döndü ve evinde kaldı ve utançtan dışarı çıkmadı⁵⁰⁸.

Görevlerinden biri, Büveyhî emiri ve Abbasî halife arasındaki ilişkiyi düzenlemektir. Abbasî halifeliği evindeki gezisi sırasında Büveyhî Emiri Muizzüddavle ile birlikteydi⁵⁰⁹. Görevinde uzun süre kaldı ve kaynaklar onun görevden alındığı veya öldüğü tarihi belirtmiyor, ancak yerine geçen kişinin kardeşi Ebu'l Hasan Muhammed b. Osman olduğunu ve ondan sonra da oğlu Ebu Mansur Abdurrahman b. Muhammed b. Osman olduğunu biliyoruz⁵¹⁰. Bu hâciblerin atanmasının Büveyhîlerden mi yoksa halifeden mi geldiği hakkında kaynaklar açık değildir.

5.3. Cariyeler

Cariye, dilde, Nühas Pazarı'nda alınıp satılan genç kızlara nedirdi⁵¹¹. Uzak ülkelerden Halifelik Devleti'ne getirilmiştir⁵¹². Farklı milliyetlere sahip olabilirler. Örneğin, El- Mutî' Li-llah'ın annesi olan cariyeye Şuca, Türktür⁵¹³. Ayrıca, Li-llah'ın eşi olan cariyeye Feride, Habeş kökenlidir (H 323-247 /M 846-861)⁵¹⁴. Diğerlerinin yanı sıra, Bağdat'ta Abbasi evlerinde yaşamak üzere getirilmişlerdir. Bir cariyenin bir çocuğu olursa, o "Ümmü'l Veled" (çocuk annesi) olarak adlandırılırken, özgür bir kadın "Ümm'ül Benin" (çocukların annesi) olarak adlandırılır⁵¹⁵.

Cariyeler, hizmetkârların ikinci kategorisini oluşturur ve Abbasilerin toplum yaşamına dahil olmuş ve etkilemiştir. Hikâyeleri halifelerin, prenslerin ve vezirlerin saraylarıyla özdeşleşmiştir. Cariyelerin durumu kölelerinki gibidir. Savaş esiri olarak getirilip Nühas Pazarı'nda satılırlardı. Halifelerin sarayları cariyelerle en yoğun şekilde doluydu. Bu sarayların ardından prens ve vezirlerin sarayları gelirdi⁵¹⁶. Cariyelerin sahiplenilmesi belirli bir topluluğa özgü değildi. Önde gelenler ve

⁵⁰⁸ Es-Sâbî, a.g.e , s. 71-75

⁵⁰⁹ Telfâh, a.g.e , s. 254

⁵¹⁰ Es-Sefdî, a.g.e, s. 42

⁵¹¹ Ahmet Atiyetullah, *el-Kâmûs el-Siyâsî*, Dâr en-Nehda el-Arabiyye, el-Kâhire1968, s. 555

⁵¹² Et-Taberî, a.g.e , s. 54

⁵¹³ İbnü'l-Esîr, a.g.e , s. 49

⁵¹⁴ İbn Hulâkân, a.g.e , s. 190

⁵¹⁵ El-Endelusî, a.g.e , s. 94

⁵¹⁶ İbn el-Cevzî, a.g.e , s. 63

marangozlar en çok cariye satın alırdı. Tüccarlar onlarda rahat bir ticaret buldukları için Nūhas, onları şiir, şarkı söyleme ve eğitime konusunda ustalaşmıştı. Bazı cariyeler şiirsel tartışma tekniklerini ve sohbeti o kadar iyi öğrendiler ki, örneğin şair Seluli ve cariye Atab arasında gerçekleşen olay:

Seluli şöyle demiştir:

Ayrılık ciddiye bindi ve sabrım tükendi Onların gidişinin akşamında yıkıldım

Atab ise şöyle yanıtladı:

Aşkıyı içimde sakladım Ancak gözyaşları kendini ele veriyor

Ve o ondan daha şiirsel oldu⁵¹⁷.

Bu nedenle, dördüncü hicri/ onuncu miladi yüzyılda şarkıcıların sayısı 460 cariyeyi buldu⁵¹⁸. Seslerinin güzelliğiyle tanınan şarkıcılardan biri Arîb Ma'muniye. İşte onun bir şiiri:

Sende sonra hiç kimse beni avutmadı Çünkü bana senden renkler belirdi.

Değiştysen, yaşamımın anlamı yok Kalbin üzerinde hiçbir hâkimiyetim yok

Halifelerin sarayları binlerce cariyeyi barındırmaktaydı. Bu cariyelerden bir kısmı hizmetçi olarak görev yaparken, diğerleri ile evlenilmiştir. Abbasiler döneminde cariyelerin durumu kaynaklarda net bir şekilde belirtilmektedir. Halifelerin anneleri arasında sadece üçü Arap kökenlidir: Ebu'l Abbas es- Seffah ve annesi Rabta binti Ubeydullah b. el-Meddan el-Hârisî⁵¹⁹, Muhammed el-Emin (H 193-198) ve annesi Zübeyde binti Cafer b. el-Mansur⁵²⁰ ve Muhammed el-Mehdi (H 158-169)⁵²¹ ve annesi Ümmü Musa Erva binti Mansur b. Abdullah el-Hamiriyye⁵²². Geriye kalan 34 halifenin anneleri ise cariye kökenlidir. Cariyelerin etkisi, ekonomik, siyasi ve kültürel hayatı şekillendirecek derecede genişti.

⁵¹⁷ 'Amr bin Bahr b. Maḥbûb el-Kinânî bil-velâ, *el-Leysî, Ebû 'Usmân*, el-Şehîr bil-Câhîz (v. 255 H.), el-Mehâsin ve'l-Adâd, Yayınevi, Dâr ve Maktabe el-Hilâl, Beyrut H 1423, s. 177

⁵¹⁸ Muhammed bin Aḥmed Ebî el-Mutahhar el-Ezdî, *Hikâye Ebî el-Kâsim el-Bağdâdî*, Maktabe el-Misnâ Bağdat, s. 87

⁵¹⁹ bn es-Sâ'î, a.g.e , s. 57

⁵²⁰ Ebû el-Hasen Alî bin el-Hüseyin bin Alî El-Mes'ûdî (vH. 364), *Murûc ez-Zeheb ve Me'âdin el-Cevher*, (Dâr el-Kalem, Beyrut 1989, s. 309

⁵²¹ Et-Taberî a.g.e , s. 448

⁵²² Et-Taberî, a.g.e, s. 315

Bu noktada, esir tüccarlarına (Nühhasîn) değinmek gerekmektedir. Bu grup, tamamen entegre bir toplumsal kesimdi ve araçlar ve tüccarlarla ülke genelinde şubeleri ve bağlantıları vardı. Ayrıca, özellikle bu amaç için ayrılmış evlerin denetimini de üstleniyorlardı. el-Hamavi bu konuda şöyle demektedir: "Bağdat'ın batı tarafının kuzey bölümünde, Tahiri harem ile bağlantılı bir esir evi vardı ve bu evin bir sokağı vardı ki bu sokak 'Esir ve Cariyeler Sokağı' olarak adlandırılmaktaydı. Cariyeler iki türlüydü: Bir kısmı halifelerin özel cariyeleriydi ve özel konutlarda barındırılırlardı. Diğerleri ise genel cariyelerdi ve halka açık pazarlarda satılırlardı."

Abbasiler döneminde cariyeleri yetiştirmek, geniş kazanç kapılarından biriydi. Ancak esas fark, yaşça büyük olan esirlerle, genç olanlar arasındaydı. Eğer bir carie belirli bir yaşa gelmişse, o zaman onun durumu, onun cazibesine ve çekiciliğine bağlı olacaktı⁵²³. Ancak onun halktan alacağı pay az olacak, bu nedenle genellikle ev işlerinde hizmet etmek üzere görevlendirilecek ve "Savazic"⁵²⁴ olarak kabul edilecekti.

Diğer taraftan, genç bir carie öğrenmeye ve adapte olmaya açık olacaktır. Örneğin, Halife Harun er-Reşid⁵²⁵ (H 170-193) (M 786-809) dönemindeki Arıb ve Halife el-Mehdi (H158-169) (M 774-785) dönemindeki Şekel⁵²⁶ gibi cariyeler. Bu tür cariyeler, saf Arap alışkanlıklarıyla yetiştirilmiş ve Arap adetleriyle öğretilmiştir. Bu sayede, dilleri o kadar yumuşar ki, kökenlerinden gelen izler silinir.

Cariyelerin satın alınması, saraylarda ve evlerde carie toplamanın tek yolu değildi. Diğer yollar arasında, bu evlerin sahiplerinin birbirlerine hediye ettiği cariyeler de bulunmaktaydı. Abbasiler arasında carie hediye eden ilk halife, Halife el-Mehdi (H 158-169) (M 774-785) oldu. O, eşi el-Hayzuran'a bin carie ve b. hizmetkâr⁵²⁷ hediye etti. Bunun dışında, Abbasilere bağlı diğer ülkelerin yöneticilerinden halifelere gelen carie ve hizmetkâr hediyeleri de bulunmaktaydı. Halife el-Muktefi

⁵²³ El-Endelusî, a.g.e , s. 81

⁵²⁴ Es-Sevâzic: Bunlar, öğrenmemiş cariyelerdir; Me'lûf, Me'lûf, *el-Müncid fî el-Luğa*, Matba'a el-Kâtûlikîye – Beyrut, s. 175

⁵²⁵ Şeyh Zahirüddin Ali bin Muhammed el-Bağdadi, bilinen adıyla İbn el-Kazruni, *Tarihin Özeti, İlk Zamanlardan Emevilerin Sonuna Kadar*, haz.: Mustafa Cevad, dizin hazırlayan: Salim el-Alusi, Genel Kültür

9Müdürlüğü, Bilgi Bakanlığı, Bağdat 1970, s. 166

⁵²⁶ Taha İbn Salih el-Fazil ,vefatı er-Ravi 1946, *Bağdat, Selam Şehri* , el-Hindavi Vakfı, Kahire 2017, s. 59

⁵²⁷ İbn el-Cevzi, a.g.e s. 178

bi-llah (H 289-295) (M 902-908)⁵²⁸ döneminde, Mağrib Veziri⁵²⁹ Ziyadetullah Ağlabi (H 291) (M 903) tarafından gönderilen hediyeler arasında 100 cariyeler ve 100 hizmetkâr bulunmaktaydı.

Ancak Büveyhiler dönemi, yani Abbasiler'in zayıfladığı dönemde, özellikle Halife el Mutî' - Li-llah'ın (H 334-363) (M 945-973) döneminde devlet kurumları büyük ölçüde zayıfladı ve mali krizler arttı. Halife el Mutî' l- Li-llah, annesi Şuğla⁵³⁰ olan el-Muktedir'in oğluydu. Bu dönemde, ona günlük olarak sadece 100 dinarlık bir maaş ya da nafaka bağlandı. Bu nedenle, kaynaklar Abbasiler'in saraylarında veya cariyelerin faaliyetlerinde herhangi bir gösteriş veya ihtişama işaret etmemektedir⁵³¹. Halife el Mutî' - Li-llah, özellikle Büveyhilerin amcası Halife el-Mustakfi bi-llah'ı öldürdüğü ve alay ettiği için, Büveyhilerden korkuyordu. Bu duru.

⁵²⁸ Ibnü't-Tiktaka, a.g.e , s. 137

⁵²⁹ Ibn Abd Rabih, a.g.e , s. 131

⁵³⁰ Ibn el-Kafti, a.g.e , s. 252

⁵³¹ bn es-Sa'i, a.g.e , s. 52

6. ABBASİLER SARAYINDA HİZMET VEREN DOKTORLAR, ASTROLOGLAR, GÖZ DOKTORLARI(KÂHİLLER) VE DÎVAN ÇALIŞANLARI VE DİĞER GÖREVLER (HİCRİ 334-363)

6.1. Doktorlar ve astrologlar

6.1.1. Doktorlar

Dil bilimine göre doktor kelimesinin çoğul hali doktorlar ve tabipler şeklinde kullanılır ve bir kişiye doktor denildiği zaman bu kişi hastaları ve benzeri kişileri tedavi eden kişi olarak bilinir⁵³².

Tabip kelimesi de tıp bilimini uygulayan kişi anlamına gelir. Bu kelimenin çoğulu ise azınlık için tabip, çoğunluk için doktorlar olarak kullanılır⁵³³.

Doktor kelimesi terim olarak; olayları iyi bilen, deneyimli kişi anlamına gelir ve doktor kelimesinin bedenın düzgün işlemedeki rolüne işaret eder.

İslam'ın gelmesiyle birlikte tıp eğitiminin ve uygulanmasının teşviki ve insan sağlığına özen gösterilmesi, temizlik ve tıp üzerinde vurgu yapıldı. Allah Teala'nın "Allah tövbe edenleri ve temiz olanları sever"⁵³⁴sözleri ve Peygamberimiz Muhammed (Sallahu aleyhi ve sellam)'ın " Ey Allah'ın kulları tedavi olunuz. Çünkü Allah hiçbir dert yaratmamıştır ki, devasını da yaratmamış olsun. Bir tek dert hariç, o da ihtiyarlıktır" ⁵³⁵sözleri, ilerleyen zamanlarda tıp biliminin tüm detayları ve unsurları üzerinde kurulu olan ilk ilkelere dönüştü. Bu prensipler, sonradan bilimsel doğruluğu kanıtlanmış anlamlara dönüştü.

Raşid Halifeler dönemi, genel olarak bilime ve bilim adamlarına, özellikle de tıp ve doktorlara büyük bir önem verildi. Bunun sebebi, İslam toplumunun geniş ve doğrudan bir şekilde bu konuya ihtiyaç duymasıdır⁵³⁶. Ancak, dört halifenin İslam dininin temellerini yerleştirme, fetihler ve İslam'ın yayılması ile meşgul olmasına

⁵³² Ahmed Muhtar Abdülhamid Ömer, *Arapça Dil Sözlüğü*, Âlem el-Kitab, Kahire, 1429-2008, s. 1383

⁵³³ İbn Manzur, a.g.e , s. 553

⁵³⁴ Bakara Suresi, Ayet 222

⁵³⁵ \ Muhammed b. Ebi Bekir İbn el-Kayyim el-Cevziyye, *Nebi'nin Tıbbı*, hazırlayan: Seyyid el-Cemili, (Dar el-Kitab el-Arabi, Beyrut 1993, s. 39

⁵³⁶ Sacide Muhalef Hasan, "*Er-Raşidi ve Emevi Döneminde Tıbbi Faaliyetler* ", Arap Bilimsel Mirası Dergisi, Samarra, 2015, s. 100

rağmen, Emevi döneminde tüm kaynaklar ve kitaplar, öncelikle politik olayları, özellikle isyanları, fetihleri ve saraydaki halifelerin özel işlerini anlatmaya odaklandı. Tıp konusunda ise, diğer konulara verilen öneme kıyasla ilgi azdı ve tarih, doktorların halifeler ve üst düzey görevlilerle sarayda çalışmış olmasaydı onları anmayacaktı. Bu yüzden, Şam'daki doktorlar ve diğer Şam şehirlerindeki ve diğer şehirlerdeki doktorlar hakkında pek çok bilgi eksik kaldı. İslam'ın fethinden önce medeniyetin olduğu başkent Emevi halifeliği gibi bir yerde bu durumun sıradışı olmadığını göz önünde bulundurursak, bu ülkenin tıp konusunda ilerlemiş olduğunu ve birçok doktorun, Emevi halifelerine bilimsel gelişme ve toplumsal gelişme konularında yardımcı olmuş olduğunu belirtmek yanlış olmaz. Emevilerin tıpla ilgilenme belirtilerinden biri, "Bimaristanlar"⁵³⁷ (hastaneler) inşa etmeleridir. Bimaristan, hastaların tedavi edildiği bir yerdir ve İbn Hanbel, ilk Bimaristan'ı Muaviye bin Ebu Süfyan veya oğlu Yezid'in inşa ettiğini belirtir⁵³⁸. En eski hastane, Emevi Camii'nin batı minaresinin altında Şam'da inşa edilen bir kuyudaki hastanedir ve bu, Emevi döneminde hastanelerin ilk çekirdeğiydi. Abbasiler dönemine geçmeden önce, doktorun bilimsel niteliklerinin en önemlisi, bilgi arayışında zorlukları kabul etme, sıkça pratik yapma, hastalıklar ve tedaviler hakkında önceden bilgi sahibi olma⁵³⁹ yeteneğine sahip olmasıdır. Ayrıca doktor, akıllı, önemli olmalı ve hastasına durumunun tedavi edilebilir olduğuna dair güvence vermelidir⁵⁴⁰. Doktorun, hava durumunun değişkenliklerini ve yılın mevsimlerinin hastanın sağlığı üzerindeki etkisini bilmesi gerekmektedir⁵⁴¹. Abbasiler dönemine gelindiğinde, Abbasilerin öncelikleri arasında sağlık ve hastanelere önem vermek vardı.

Bu dönemde, "Halifenin Doktoru" adında bir görev ortaya çıktı. Bu doktor, sarayda bulunur ve Halife'nin sağlığını gözetir. Bu görevi ilk benimseyen Halife Ebu Cafer el-Mensur'dur. Bu karar, Halife'nin hastalanmasının ardından Bağdat'taki tüm doktorların onu iyileştirememesinin sonucu olarak alındı⁵⁴². Öte yandan, Abbâsîler,

⁵³⁷ Bimaristanlar: Farsça iki kısımdan oluşur: "Bimar", hastalar anlamına gelir ve "stan" yer anlamına gelir. Tam anlamıyla hasta evi; İbn Abi Usaybe, a.g.e, s. 341

⁵³⁸ Hanbeli, *Shedratu'z-Zehab*, Daru'l-Mesire, Beyrut 1979, s.34

⁵³⁹ Sa'd Abdulhalim Dhu'n-Nun Hayali, *Abbasi Döneminde Tıp Biliminin Tarihi*, Mustansiriye Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 2005, s. 86

⁵⁴⁰ El-Cevziye, a.g.e, s. 124

⁵⁴¹ Nihad Naim Maci El-Şemri, *İslami Kurtuba'da Tıp Tarihi*, Bağdat Üniversitesi Kızlar Eğitim Fakültesi, Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi, 2004, s. 14

⁵⁴² İbn Ebi Usaybe, a.g.e, s. 183

Sasani usullerinden büyük ölçüde etkilenmişler, özellikle saray işleri konusunda⁵⁴³. Buna, Halife için özel saray doktoru da dahildir ve bu doktor, Halifenin temel ihtiyaçları arasında yer almıştır⁵⁴⁴. Bu doktorun görevi, Halifenin sağlığını korumakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda Halifenin yediği yiyecekleri de denetlemeye kadar uzanıyordu. Harun er-Reşid, ancak Cibril bin Buhtîşû onun sofrasına geldiğinde yemek yedi⁵⁴⁵. Aynı şekilde, el-Emin yalnızca onun izniyle yemek yer veya içerdi⁵⁴⁶.

Doktorlar, Abbâsî halifelerinin seyahatlerinde onlara eşlik ederlerdi. el-Me'mun, Bizans'a seyahat etmeye karar verdiğinde, doktoru Cibril hastalandığı için onun yerine oğlu Buhtîşû'yu gönderdi. Bağdat sarayında, doktorların rütbesi, halifeyi hastalıklardan korudukları için muhafızların ve hüccabın rütbesini aştı⁵⁴⁷. Ayrıca, Halife el-Mu'tasım döneminde bir doktorun rütbesi, başkadıdan bile daha yüksek kabul edildi. El-Mu'tasım şöyle demişti: "Benim için Selim'iye, başkadıdan daha üstündür. Zira başkadı, malımla hükmederken, doktorum benim canımla ilgilenir."⁵⁴⁸. Halifenin doktorunun görevleri arasında idari görevler de vardı. Bunun yanı sıra Halife'nin bedenine ve sağlığına özen gösteren bir doktor olarak, Halife ile liderler arasında bir aracı görevi görmekteydi⁵⁴⁹.

Şu anda ele aldığımız dönem, yani Büveyhi dönemi (H 334-449), birçok ünlü doktorun ortaya çıktığı bir zamandır:

1- Hilâl bin Harun es-Sabi: Mükemmel tıp becerileri ve zekası ile tanındı. Ona vezirlik teklif edildi, ancak reddetti.

2- Sâbit b. Sinan b. Kurra: Tıpta o kadar başarılıydı ki, babası gibi bir uzman oldu ve Bağdat'taki hastanenin başına geçti.

Sabit bin Sinan, Hilal bin el-Muhsin es-Sabi'nin dayısı olup ünlü bir yazardı. Sabit b. Sinan bin Sabit bin Kurre'nin yazdığı bir tarih kitabı bulunmaktaydı; bu kitapta kendi zamanında yaşanan olayları ve hadiseleri H 295. yılından vefatına kadar anlatıyordu.

⁵⁴³ Athar Kristensen,, *Sasaniler Döneminde İran* , çev. Yahya El-Haşab, rev. Abdülvahab Azam, Daru'n-Nahda Arapça, Beyrut , s. 380

⁵⁴⁴ Abdülmelek b. Muhammed b. İsmail Es-Sealibî, (961-1380), *Meliklerin Adab* , haz. Abdulhamid Hamdan, Daru'l-Kitap Alemlî, Kahire 2007, s. 144

⁵⁴⁵ Ibnü'l-Abrî, a.g.e , s. 132

⁵⁴⁶ Ibn Abi Usaybe, a.g.e , s. 185

⁵⁴⁷ Ibn Abi Usaybe, a.g.e , s. 186

⁵⁴⁸ Ibn Ebi Usaybe, a.g.e, s. 234

⁵⁴⁹ Ibn Ebi Usaybe , a.g.e , s. 44

Bu eseri kendi el yazısıyla kaleme aldı. Sabit bin Sinan H 363. yılında vefat etti. Aynı şekilde, Hristiyan asıllı Bağdatlı doktor İbn Batlan, tıp sanatında tanınmış bir uzmandı.

3- Ebu'l-Ferac b. et-Tayyib, el-Mustekfi, el- Mutî Li-llah ve el-Tai gibi halifeleri tanıyarak Bağdat'taki بیمارستانlarda görev yapmıştı. Ayrıca "Ebu'l-Ferac el-Mufessir" olarak da bilinirdi, çünkü görüşleri ve yazıları uzun deneyimlere dayanıyordu. Yorumları ve notları, et-Tayyib'in itibarını artırmıştı.

El- Mutî Li-llah zamanında sarayda görev yapan doktorlar arasında şunlar bulunmaktaydı:

6.1.1.1. İshak bin Şuleyta

Bağdatlı bir doktor olup yetenekleri sayesinde Halife el- Mutî Li-llah'ın hizmetine girmiştir. Halifenin vefatına kadar ona hizmet etmiştir. Ardından, yerine Ebu'l-Hüseyin Ömer bin Abdullah ed-Dehli geçmiştir. İshak bin Şuleyta, el-Muti Li-llah'ın doktoru olarak Sabit bin Sinan b. Sabit bin Kurre el-Harrani es-Sabi ile çalışmıştır⁵⁵⁰. İshak, el- Mutî Li-llah için çalışan bir doktor olup tedavi yöntemleri, Bühtîşû için özel bir hizmet olarak kabul edilmiş, onun için büyük bir öneme sahip olmuştur. Nazif el-Kess er-Rumi, Muizzüddeve'nin Bağdat'ta kurduğu بیمارستانda görev yapmıştır ve ona yıllık maaş bağlanmıştır. Aynı şekilde, Ebu Galip bin Safiyye, el-Mustenced billah ve el-Mustazi bi-Amrillah dönemlerinde önemli bir konuma gelmiştir. Emîrû'd-Devle'nin öğrencisi olup el-Mustazi bi-Amrillah'ın adamlarından birisiydi; onunla olan ilişkisi sayesinde zenginlik ve itibar kazanmıştır. Halife ya da sultan dışında kimse ona hediye kabul etmemiştir. Seyyid en-Nakîb el-Kamil b. eş-Şerif el-Celil ve eş-Şerif Ebu Ya'la Muhammed b. el-Habbariyya el-Abbasî, onun için iki ayrı şiir yazmışlar, onun faziletlerini ve mükemmelliğini övmüşlerdir. Eş-Şerif er-Râzi, Ebu İshak es-Sabi'nin faziletlerini övmüş olup aralarında sıkı bir dostluk bulunmaktaydı. Ayrıca, et-Tugrayî ve İbn Cekîne gibi diğerleri tarafından da takdir edilmiştir. Eş-Şerif b. el-Habbariyya, Emîrû'd-Devle'nin ailesinden Ebu'l-Ferac Yahya bin Saîd b. et-Tilmîz'in faziletlerini övmüştür. Her biri fazilet ve edebiyatla meşhurdu⁵⁵¹.

⁵⁵⁰ İbn Abi Usaybe, a.g.e , s. 32

⁵⁵¹ Muhammed b. Abdurrazak b. Muhammed, *El-Muktabis Dergisi* ,H 1372, Sayı 18, M 1907, Şam, , s. 13

6.1.1.2. Ebu'l-Hüseyin Ömer bin ed-Dehli

El-Muti Li-llah için bir doktor olup ona derin bir sadakat ve özelleştirme ile hizmet etmiştir. Ubeydullah b. Cibrail'e göre, onun fikirlerine büyük bir değer verilmekteydi. El- Mutî Li-llah, kâtibi Ebu Muhammed es-Salhî'yi görevden aldığıında, Ebu'l-Hüseyin ed-Dehli, Ebu Saîd Vehb b. İbrahim'in halife tarafından atanmasını sağlamıştır. Ebu'l-Hüseyin'in kayınbiraderi Ebu Beşir el-Bekrî görevi devraldığıında, Ebu Saîd Vehb kalmış ve et-Tai'nin halifeliğine kadar görevine devam etmiştir. Bahtiyâr ve Adududdevle Bağdat'a geldiğinde, halife tahttan indirilmiştir ve Ebu Saîd Vehb hapisneden serbest bırakılmıştır⁵⁵².

6.1.1.3. Sâbit b. Sinân b. Sâbit b. Kurra (v. 365-975)

Lakabı Ebu'l-Hasen; tıpçı ve tarihçi⁵⁵³. Sâbit b. Sinân birçok beşeri ve uygulamalı bilimi bir araya getirmiş, bir tarihçi, filozof, edebiyatçı olmuş; aynı zamanda bir hekim, astronom ve matematikçi olmuştur. Sorunları çözmeye yetenekliydi⁵⁵⁴ ve bu bilim ve sanatlarda belirgin izler bırakmasına rağmen büyük bir üne kavuşmamıştır ve dedesi Sâbit b. Kurra el-Harrani kadar ünlü ve yaygın değildi. Ebu'l-Hasen Sâbit b. Sinân b. Sâbit b. Kurra, bilim ve tıp ile ünlü soylu bir ailede doğdu ve İslam halifeliğinin başkenti olan ve bilim yuvası olarak bilinen Bağdat'ta büyüdü. Ünlü yazar Hilal es-Sabi'nin amcası ve b. Kurra el-Harrani'nin torunudur. Babası Sinân yetenekli bir hekimdi. Vezir Ebu İsa b. el-Cerrah ona devlet hapisnelerindeki mahkûmların tedavisi görevini verdi ve onlara ilaç ve sağlık hizmeti sağlama sorumluluğunu üstlendi. Ayrıca Bağdat'taki ve diğer bölgelerdeki hastanelerin yönetimini de üstlendi. Bu görevi, vezir Ali b. İsa ve halife el-Muktedir Billah Abbasî'nin güvenini kazanacak bir beceri ve ustalıkla yaptı. Dedesi tanınmış hekim Sâbit b. Kurra idi, H 3. yüzyılda (M 9.) en büyük hekimler ve çevirmenlerden biri olarak öne çıkmıştı ve zekası ve yeteneğiyle tanınıyordu.

Sâbit b. Sinân, birçok Abbasî halifesi ile aynı dönemde yaşamış, birçoklarının sarayında saygın bir konuma sahip olmuş, bilgisi, deneyimi ve yeteneği ile onlara hizmet etmiştir. Halife er-Razi ile ilişkisi oldu, halife el-Mutaki Billah'a hizmet etti,

⁵⁵² Ibn Ebi Usaybe, a.g.e, s. 321

⁵⁵³ Şehabuddin Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah Er-Rumi El-Hamavi,_(626) , “ *Mu'cem El-Edeba* ” , müst. İhsan Abbas, yay, Daru'l-Garb El-İslami, Beyrut, , 1993 M, C. 2, s. 772

⁵⁵⁴ İbnü'l-Abrî, a.g.e , s. 170

aynı zamanda halife el-Mustekfi Billah ve halife el-Muti ile de ilişkisi vardı. Sâbit b. Sinân, uzun bir süre Bağdat'taki hastanenin yöneticiliğini yaptı.

Sâbit, soylu bir doktordu, eski kitaplara aşinaydı ve onlara kendi deneyimlerini ve gözlemlerini ekledi. Tıp biliminde uzmanlaşmasına, bu bilimi kuşaktan kuşağa devralan bir ailede büyümesi yardımcı oldu. Dedesi Sâbit'in tıp ve felsefe görüşlerini benimsedi. Sâbit'in tıpla meşgul olması, tarihsel bir bilim olan ve tıp alanından tamamen farklı olan bir başka bilimle ilgilenmesini engellemedi. Tarih⁵⁵⁵ konusunda ünlü bir kitap yazdı ve ondan sonra gelen birçok tarihçi ondan yararlandı.

Bu kitap, Abbasî döneminin İslami tarihinde önemli bir dönemi kaydediyordu, el-Muktedir Billah Abbasî'nin halifeliği döneminde H 295./M 908. yılında başladı ve ölümünden yaklaşık iki yıl önce 363 H./974 M. yılında sona erdi. Bu kitabı, el-Taberi'nin tarihine bir ek olarak hazırladı ve onun sınıflandırma yöntemini izledi, ancak bu kitap kayboldu ve sadece bazı aktarmalar bize ulaştı. Ancak tıp, İbn Sinân'ın düşüncesine ve kültürüne hükmetmeye devam etti ve tarih yazılarına sızdı.

Sâbit b. Sinân, birçok öğrenci ve doktor için öğretmendi ve Hipokrat ve Galenos'un kitaplarını öğretiyordu. Ahmed ve Ömer, Yunus b. Ahmed el-Harrani'nin oğulları, Bağdat'ta onun üzerinden Galenos'un⁵⁵⁶ kitaplarını okudular. Ayrıca birçok tıp kitabını Süryanice ve Yunanca'dan çevirdi, onları açıkladı ve onlara yeni bilgiler ekledi. Ebu'l-Hasen, H 313. yılında Vezir el-Hâkânî tarafından el-Fırat b. el-Mufaddal'ın kendi parasıyla ayda 200 dinar harcadığı hastanenin yöneticiliğine getirildi⁵⁵⁷. Bağdat'ta babasının ardından hastanenin başkanlığını devralarak Bağdat doktorlarının dekanı oldu. Doktor Sâbit b. Sinân, vezir ve Bağdatlı hattat Muhammed b. Mukle'nin, devlet hazinesinden hırsızlık yapmasının sonucu olarak halife er-Razi tarafından işkence gördüğü olaya tanık olanlardan biriydi. b. Sinân, Zilkade ayının 11'inde H 365./ 11 Temmuz M 975. tarihinde vefat etti. Ancak H 363.'de öldüğüne dair bazı iddialar da bulunmaktadır ve tarih çalışmaları H 60. yılına kadar devam etmektedir.⁵⁵⁸

⁵⁵⁵ Bir grup araştırmacı, *Tarih Ansiklopedisi - Ed-Durru's-Seniyye* , yay. Ed-Durr El-Seniyye Sitesi, s.163

⁵⁵⁶ Kemal Es-Sameraî, *Arap Tıp Tarihinin Özeti* , Daru'n-Nidal, Bağdat 1989, s. 329

⁵⁵⁷ Ahmed Issa, H 1365. *İslam'da Bima Rastna Tarihi* , Dar Al-Raed Al-Arabi H1401 , s184

⁵⁵⁸ Ibn Abi Usaybe, a.g.e , s. 307

6.1.2. Astrologlar

Yıldız, ortaya çıkan bir şeyi ifade eder. Aynı zamanda belirli bir zamanı da kasteder. Bu nedenle astrolog "el-Münecim" olarak adlandırılır. Ayrıca, malın dağıtılması anlamında "tencîm" kelimesi kullanılır. Allah'ın "Yıldızlar ve ağaçlar secde ederler."⁵⁵⁹ ayetinde de belirttiği gibi yıldız aynı zamanda bir gezegeni ve "es-Sureyya" adlı takımyıldızını ifade eder. Bu isim "Zeyd" veya "Amr" gibi özel bir isimdir. Bu nedenle "Yıldız doğdu" denildiğinde "es-Sureyya" takımyıldızının bahsedilir. İsimden "elif" ve "lam" harflerini çıkarırsanız, bu bir belirsiz isim olur⁵⁶⁰.

Terim olarak; Astrolog ve Astroloji: Gökbilimiyle ilgilenen, yıldızların hareketlerini ve konumlarını izleyen ve bu bilgilere dayanarak evrenin durumu ve sırları hakkında bilgi edinmeye çalışan kişiye "astrolog" denir.⁵⁶¹ Astroloji, yıldızların evrene etki ettiğine inanma sanatıdır⁵⁶².

Saray astroloğu, halifenin direkt olarak bağlı olduğu özel bir görevliyi ifade eder. Görevi, yıldızlara bilimsel bir bakış açısıyla bakmak ve hareketlerini efendisi için keşfetmeye çalışmaktır⁵⁶³.

Peygamber Muhammed'in (sav) döneminde ve ondan sonraki halifelerin döneminde astrologlar bulunmuyordu. Çünkü onlara inananlar, Kur'an'ı inkâr etmiş olurlardı. Allah, " Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır."⁵⁶⁴ buyurmuştur. Yani, astrologlar yalan söylüyorlar. Bu konuda gerçek delillerden biri de, Ebi Halid Yezid b. Mehlâb b. Ebi Safra el-Ezdi'dir. Babası onu Harsan'a vali olarak atamış, ancak Melik b. Mervan (H 86/M 705) el-Haccac b. Yusuf es-Sekâfi'nin tavsiyesi üzerine, Horosan'a Kuteybe bin Müslim el-Bahilî'yi vali olarak atamıştır. El-Haccac, Yezid'den hoşlanmaz ve onun cesur olduğunu düşünerek ondan korkardı. Öyle ki "Yezid adında bir adam" diye bahsederdi. Yezid ölüm döşegindeyken, yanındaki astrologa, ölecek bir kralın olup olmadığını sordu. Astrolog, "Küleyb" adında bir kralın öleceğini söyledi. Yezid, "Ben o Küleyb'im. Annem bana bu ismi vermişti." dedi. Astrolog onun öleceğini ve bu durumun yıldızların belirttiği şekilde gerçekleşeceğini söyledi. El-Haccac, "Benim önümde bir

⁵⁵⁹ er-Rahmân / 6

⁵⁶⁰ er-Râzî, a.g.e , s.305

⁵⁶¹ Mecma'u l-Luğa el-Arabîyye, a.g.e , s.905

⁵⁶² Sâlih bin Fawzân bin Abdullâh el-Fawzân, *Î'ânetü'l-Müstefid bi Şerh Kitâb et-Tevhîd*, Yayıncı, Muessese er-Risâle, H1423/M 2002, s.7

⁵⁶³ El-Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e, s.67

⁵⁶⁴ Ibn Hallikân, a.g.e , s.278

adım bile atamazsın" diyerek onun idam edilmesini emretti ve Yezid öldürüldü. El-Haccac, Velid b. Abdulmelik bin Mervan döneminde vefat etti (H 96/M 714) ve 30 yaşına ulaştı⁵⁶⁵.

Yunan düşünceleri, astroloji ve yıldızların canlılar üzerindeki etkileri konusunda, Müslümanlara Batlamyus'un kitapları aracılığıyla ulaştı. "El-Mecisti" adlı kitap bu konuda ilk kitaptı ve "et-Temre" astroloji üzerineydi. Araplar, bu bilime "münecim" veya "hâkimî" adını verdiler. Ebu Nasr el-Fârâbî, yıldızların hareketlerinin gelecekte ne olacağını ve pek çok şeyi gösterdiğini belirtti. Başlangıçta Müslümanlar bu konuyu reddetti, ancak daha sonra bu fikirlere ısındılar. Yakub el-Kindî, Arap filozofu, aynı zamanda bir astrologdu. Yıldızlar ve hastalıklar arasında bağlantı kuran ve bu konuda yirmi kitabı olan Kindî nedeniyle birçok Arap doktor astrolojiyle ilgilenmeye başladı. Bunlardan biri, "Tedbir el-Hamâlî ve'l-Mevlûdîn" adlı kitabın yazarı Ahmed b. Muhammed el-Beldî idi. O, yıldızların insanlar üzerindeki etkisine inanıyordu. Örneğin, yemen akik taşını doğumu kolaylaştırmak için tavsiye etti. Bazı insanlar, geleceği bilebilecek astrologlar olduğuna inandılar. Ancak bu, yıldızların etkilerine dayanan tahminler ve spekülasyonlardan başka bir şey değildir⁵⁶⁶.

Abbas'tan rivayet edilen bir hadiste, Peygamber Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Yıldızlardan bir bilgi edinen, sihrin bir dalından bilgi edinmiş olur."⁵⁶⁷

Gerçek anlamda astrologların ortaya çıkışı, Emevîler'in sonlarına ve Abbasîler'in başlarına denk gelmektedir. Astrologlar, bazı halifelerin yakınında önemli bir konumda bulunmaya başladılar. Ancak, bazı olaylarda ve konularda yanıldıkları ispatlandı. Bilimle ilgilenen ilk halife Ebu Cafer el-Mansur'du ve Abbasî sarayındaki ilk astrolog el-Novbahtî idi.⁵⁶⁸ Onun sonrasında oğlu Ebu Süheyl geldi⁵⁶⁹.

İlk Abbâsî dönemindeki astrologlar, İkinci Abbâsî dönem astrologları için bir temel oluşturmuşlardır. Bu astrologlar, Fars geleneğinden büyük ölçüde etkilenmiştir⁵⁷⁰. Ardından gelen halifeler, bir astrologun aynı zamanda bir matematikçi olmasını ve

⁵⁶⁵ el-Mutahhir bin Tâhir E-Mukaddesî, *el-Bed' ve't-Târîh*, Maktabe'th-Thakâfatu'd-Dîniyye, Bûr Saïd , s.39

⁵⁶⁶ Ibn Haldûn, a.g.e , s.139

⁵⁶⁷ Aḥmed bin el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ t el-Beyhakî, 458, 1065M, *es-Sünen el-Kübrâ*, tah. Muḥammed Abdülkâdir , Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424-M2003, s.238

⁵⁶⁸ Ibn Kesîr, a.g.e , s.130

⁵⁶⁹ Ibnü'l-İbrî, *Târîh Muḥtaşar ed-Dûl*, s.125;

⁵⁷⁰ Kristensen, a.g.e ,s.379-380

astronomi (veya astroloji) bilgisine sahip olmasını, böylece burçları okuyabilmesini şart koşmuşlardır.

Astrologun görevi, Abbâsî sarayında o kadar önemli hale gelmiştir ki, astrologların söyledikleri ve astroloji bilgisi hükümdarların düşüncelerini büyük ölçüde etkilemiştir. Öyle ki, büyük işler yapmadan önce astrologlara danışmışlar, onların görüşlerini almışlardır. Örneğin, Halife Ebu Cafer el-Mansur, Bağdat şehrini kurarken astrologlara güvenmiştir⁵⁷¹. Şehir tamamlandıktan sonra bir astrologu çağırarak şehrin kaderini sormuş, astrolog da ona şehrin uzun süre ayakta kalacağını ve orada hiçbir halifenin ölmeyeceğini söylemiştir⁵⁷². Ancak tarih, bu tahmini yalanlamış, el-Emin orada öldürülmüştür. Ayrıca, Fatımî komutanı ve valisi Cevher es-Sıklî de Kahire şehrini kurarken astrologların görüşlerini almıştır. Astrologlar aynı zamanda halifenin ölüm yılı hakkında da tahminde bulunmuşlardır. Örneğin, Hasan bin Sehl b. Nevbaht'ın doğumu üzerine yapılan bir tahminde, onun elli yıl yaşayacağı söylenmiştir, ancak o sadece 32 yaşamıştır⁵⁷³. Astrologlar, siyasi kararlarda da etkili olmuşlardır, özellikle de veliahtın atanmasında. Abbâsî sarayında astrologların, çeviri hareketinin canlandırılmasına yardımcı olarak büyük bir kültürel ve medeniyet katkısı olduğu kabul edilir. Abbâsî halifeleri onlara büyük önem vermişlerdir⁵⁷⁴. Öne çıkan astrologlardan bazıları El-Mansur döneminde Muhammed bin İbrahim el-Gazâvî, el-Memun döneminde Muhammed bin Musa el-Hârizmî'dir. Aynı zamanda, matematik ve astronomi ile tanınan Sâbit b. Kurra el-Harrânî ve Sinan b. Sâbit gibi isimler de bu dönemin öne çıkan bilim insanları arasındadır.

Bu bilgiler ışığında, Abbâsî dönemindeki halifelerin astrologları oldukça önemli bulduğunu ve onların saraydaki görevlerinin büyük bir öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz⁵⁷⁵.

334 Hicri yılında, tarihin kaydettiği en ünlü astrologlar:

6.1.2.1. Ebu'l-Kâsim Ali bin Muhammed et-Tenûhî'dir.

Kendisi, Ebu'l-Kâsim Ali b. Muhammed b. Davud b. İbrahim et-Tenûhî olarak da bilinir⁵⁷⁶. 892'de doğmuş ve 953'te vefat etmiştir. Zekâ seviyesi yüksek olan Tenûhî,

⁵⁷¹ Eyyub, a.g.e , s.273

⁵⁷² El-Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e , s.67-68

⁵⁷³ İbnü'l-İbrî, a.g.e , s.141

⁵⁷⁴ İbnü'l-İbrî, a.g.e , s.11

⁵⁷⁵ El-Hamavî, a.g.e , s.20017

⁵⁷⁶ Et-Tenûhî, a.g.e , s.305

dil, gramer, hukuk, geometri, astronomi ve dil bilimlerinde uzmandı⁵⁷⁷. Antakya'da doğdu ve burada Hanefi mezhebinin temellerini öğrendi. 20 yaşında Bağdat'a geldi ve Ebu Hanife'nin mezhebinde derinleşti. Irak'ta ün kazandı ve Basra ve Ahvaz'da kadılık görevlerinde bulundu. El- Mutî Li-llah döneminde Bağdat'ta üst düzey bir kadılık görevine getirildi⁵⁷⁸. Ancak birkaç yıl sonra bu görevden alındı. Daha sonra Seyfuddin el-Hamdanî'ye hizmet etmeye başladı. Seyfuddin, onun Bağdat'taki görevine geri dönmesi için yetkililere yazdı⁵⁷⁹.

6.1.2.2. Ebu İshak el-Harrani es-Sabi, Edebiyatçı

İbrahim b. Sinan b. Sabit bin Kura es-Sabi, el-Harrani (Ebu İshak) (H261-335 / M 908-946) Bağdat'ta doğmuştur. Kral İzzüddeve Bahtiyâr Büveyhi'nin kâtip olarak görev yapmıştır. Güzel şiir ve düz yazılarıyla tanınmış, Ramazan oruçlarını tutmuş, Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiştir; fakat Müslüman olmamıştır⁵⁸⁰. Hikmet bilimlerinde mükemmel, tıp sanatında usta ve çağının ilerisinde bir bilim insanıdır. Kitapları arasında "El-Muhrutat"ın birinci makalesi için yazdığı tefsir, "Amaçlar" ve "El-Mecisti"⁵⁸¹ kitapları bulunmaktadır. Kökeni Harran'dan gelmekle birlikte, hayatının başlangıcı ve sonu Bağdat'ta olmuştur⁵⁸². Astronomi üzerine üç kitabı vardır; bu kitaplardan ilki "Gölgelerin Araçları", ikincisi "Ruhumların Tüm Meseleleri"dir.⁵⁸³ Ayrıca "El-Mukâfi" adında bir konik kesitler üzerine bir kitabı vardır. Bu kitabın bir kopyası İstanbul'da 4832 numara altında muhafaza edilmektedir⁵⁸⁴.

6.2. Göz doktorları (kâhiller) ve dîvan çalışanları

6.2.1. Dîvanlarda çalışanlar ve diğer görevler

"Dîvan" kelimesi dilde "Devavîn" şeklinde çoğul olarak kullanılmıştır⁵⁸⁵. El-Nahas (H 338-949 / M 950-1541) bu kelimenin bir kayıt ya da defter anlamında kullanıldığını belirtmiştir.⁵⁸⁶

⁵⁷⁷ El-Hamavî, a.g.e , s.979

⁵⁷⁸ İsmâ'ü'd-Dîn Osman b. Ali b. Murad el-'Umrî (H1134 - 1184), *er-Ravdu'n-Nazır fî Terçümetü Edibâ'il-Aşr*, tah, Yayıncı,el-Mecmu'u'l-'İlmî el-'Irâkî - Bağdat, H1395 - M1975, s.470

⁵⁷⁹ Ez-Zerkelî, a.g.e , s.828

⁵⁸⁰ El-Erbelî, a.g.e , s.479

⁵⁸¹ Ibn Nedîm, a.g.e , s.334

⁵⁸² Ez-Zerkelî, a.g.e , s.427-

⁵⁸³ Kehâle, a.g.e , s.3688

⁵⁸⁴ Ez-Zebîdî, a.g.e , s.1379

⁵⁸⁵ El-Hamavi a.g.e, s. 546

⁵⁸⁶ El-Kalşandi, a.g.e , s.123

Terim olarak "Dîvan", kaydedilen şeylerin yazıldığı kitap veya defteri ifade eder. Bu temel üzerinden, belge koleksiyonuna "Dîvan" adı verilmiştir.⁵⁸⁷ Bu "Devavîn" daireleri, devlet işlerini düzenleyen ve bu işleri gözetleyen birçok memur tarafından yönetilir.

Dil bilimciler "Dîvan" kelimesinin kökeni konusunda ikiye ayrılmıştır; bazılarına göre Farsça'dan Arapça'ya geçmiş bir kelime, bazılarına göre ise tamamen Arapça'dır⁵⁸⁸. El-Mâverdi'nin anlattığı iki hikâye bu konuda iki farklı görüşü destekler. İlk hikayede, Kisra'nın bir gün "Dîvan" kelimesini "Deliler" (Dîvane) anlamında kullandığı, zamanla "Dîvan"⁵⁸⁹ kelimesinin yaygın kullanımıyla "e" harfinin atıldığı belirtilir. İkinci hikâye ise, "Dîvan" kelimesinin Farsça'da "Şeytan" anlamına geldiğini, bu kelimenin idari meseleleri anlamak için kullanıldığını ifade eder⁵⁹⁰. Ancak, bazı dil bilimciler, kelimenin Arapça olduğunu ve erken dönemlerde şiir ve hadislerde kullanıldığını belirtmişlerdir. b. Abs (H 68 / M 687) bu konu hakkında bir beyitte "Eğer Kur'an-ı Kerim'de anlamını bilmediğiniz bir kelime varsa, onun anlamını Arapların Dîvanı olan şiirde arayın" demiştir⁵⁹¹.

Gerçekten, divanların kuruluşunun ilk temeli, Peygamber efendimiz Hz. Muhammed'in zamanında atıldı. Ancak bu yapıya "divan" denmezdi⁵⁹². Çünkü bunlar genellikle prenslerin ve kralların İslam'a davet edildiği kitaplardı. Özel işler içinse Zübeyr b. Avvam ve Cüheym bin es-Salt, Peygamber için kâtiplik yapıyordu⁵⁹³. İslam Devleti, Peygamber Efendimiz Muhammed'in idari işlerde benimsediği basit bir yöntemi izledi⁵⁹⁴.

Hilafe-i Raşidîn döneminde, Arap-İslam devletinin sınırlarının genişlemesi, fetihlerin artması, idari yapılarının çoğalması ve gelirlerinin artmasıyla, düzenli ve koordineli bir yönetim sistemi oluşturma ihtiyacı doğdu. Müslümanların fethedilen bölgelerin halkıyla olan etkileşimleri sonucunda, bu bölgelerdeki idari sistemlere dair bilgiler edinildi ve böylece divanların kuruluşuna başlandı⁵⁹⁵. Halife Ömer b Hattab (H 13-

⁵⁸⁷ Ibnü Menzur, a.g.e , s.166

⁵⁸⁸ Ibnü Menzur, a.g.e , s.166

⁵⁸⁹ Ed-Duri, a.g.e , s.187

⁵⁹⁰ El-Cehşiyari, a.g.e , s.35

⁵⁹¹ Ibnü Menzur, a.g.e , s.166

⁵⁹² El-Kalkaşandi, a.g.e, s.19

⁵⁹³ El-Maverdi , a.g.e, s.285

⁵⁹⁴ Abdü's-Semî' Salim el-Heravi, *Luğatü'l-İdare el-Amme fi Sadr el-İslam*, revize ve denetim Afaf Tavfik, el-Hay'et el-Mısıriyye el-Amme, li'l-Kitab, 1986, s. 299

⁵⁹⁵ Suvan Talb Merabi eş-Şerefât, *Muvazze'fü'd-Devâvin fi'l-Meşrik el-İslâmiy münden Kıyamü'd-Devlet el-İslamiye*, Yarmuk Üniversitesi ,doktora tezi, felsefe tarihi, Ürdün, H 1425 – 2004, s. 15

22 / M 634-644), İslam'da divanların kurulmasının gerçek başlangıcını oluşturdu ve "Cünd Divanı" (Askeri Divan), İslam'da divanların kuruluşunun ilk tohumuydu. Bundan sonra divanlar ve görevleri çeşitlendi⁵⁹⁶. Bazıları, Ömer b. Hattab'ın divanları yazmasındaki amaçla, Arapları askeri bir millet haline getirmek ve onları İslam'ın egemenliği uğruna cihad için yönlendirmek istediğini, savaşçılara maaş ve baytülmalinden ödeme yapıldığını, çalışma masraflarını karşılamaları için onları yeterli miktarda sağladığını ve bu kişilerin ve ailelerinin isimlerini bir kayıta tuttuğunu belirtmektedir⁵⁹⁷.

Emevi döneminde, İslam fetihleri arttı, sonuç olarak idari yapılar dal budak saldı ve genişledi ve Roma'dan alınan pozisyonlar eklendi. Divanların bu konudaki gelişmiş adımı, yerel dilleri işlerinde kullanmaları iken, şimdi Arapçaya çevirilmiştir. Bu adımın önemi, devletin birliğini ve merkezini güçlendirmede yatmaktadır⁵⁹⁸. Diğer oluşturulan divanlar arasında mühür, posta ve kharaj vardı. Mühür Divanı, Halife Muaviye b. Ebu Süfyan tarafından kuruldu ve onun döneminde devletin en büyük divanlarından biriydi. Bu divanda, halifenin emirlerini kopyalayan ve bunları bir ip ile sıkıca bağladıktan sonra mühürle mühürlenmiş temsilcileri görevlendirdi⁵⁹⁹. Yönetimde Arapları kullandılar çünkü mali becerilerde mükemmeldiler.

Daha sonra divanlar genişledi, kayıt anlamına geldi ve divan terimi, kayıtların saklandığı yere uygulandı. Divanlar ardışık olarak ve sadece bir seferde değil, ihtiyaç duyulduğunda kuruldu çünkü bazıları, oluşturulma amacının ortadan kalkması nedeniyle kayboldu. Bu, önemli bir idari adımdı çünkü kayıtlarda tüm gelir ve giderler kaydedildi ve Pers idari deneyiminden yararlanılarak yönetsel iyileştirmeler yapıldı⁶⁰⁰. Bu divanlar arasında en önemlileri; kriz divanı, mavalı divanı, hizmetçiler ve diğerleri olarak sıralanabilir. Halifeliğin Abbasilere geçişiyle, idari sistemler önemli ölçüde gelişti ve her divanın kendi kayıtları ve özel personeli vardı.

Abbasi döneminde, idari sistemler önemli ölçüde gelişti ve divanlar kendi defterlerine sahip oldu. Bu, her divana neyin girdiği ve neyin çıktığının kaydedilmesi anlamında önemli bir idari adımdı.

⁵⁹⁶ Et-Taberi, a.g.e, , c.2, s,57

⁵⁹⁷ eş-Şerefât, a.g.e, s,18

⁵⁹⁸ El-Cehşiyari, a.g.e, s,30-43

⁵⁹⁹ El-Harbûtli, a.g.e, s, 36

⁶⁰⁰ el-Câhız, et-Tâc fî Ahlâk el-Muluk, tahkik: Ahmed Zeki Paşa, el-Maṭṭa'a el-Amiriyye – el-Kahire, b1, 1332H - 1914M, s.23

6.2.1.1. el- Mutî' Li-llah'ın hilafeti döneminde (H 334./M 962.)

Büveyhilerin ülkeye girişi ve kontrolüyle genel olarak idari ve mali konularda bir karışıklık ve bozulma yaşandı. Özellikle divanlar bu durumdan etkilendi⁶⁰¹. Deylam askerlerinin, rızıklarının gecikmesi sebebiyle Muizzüddavle'ye karşı ayaklandığı bir ortamda, Muizzüddavle Deylam askerlerinin isyanını yatıştırmak amacıyla onlara bazı haklar tanıdı. Bunun sonucunda birçok divan ortadan kaldırıldı. Meskûvî, harcamaların arttığını ve divanların son bulduğunu belirtiyor⁶⁰². Bu dönemde iki önemli divan ortaya çıktı: Birincisi el- Mutî Li-llah'ın divanı, ikincisi ise Büveyhi emirinin divanı⁶⁰³. Büveyhi emirinin divanının başına, emirin kâtibi getirildi. Emir tarafından atanmış vezirler, Büveyhi emirinin divanının başkanlığı görevini de üstlendi.⁶⁰⁴ el- Mutî Li-llah'ın divanının başına ise halifenin kâtibi getirildi. Bu divan, halifenin topraklarının idaresi ve devlet hazinesine gelen paraların denetimiyle sınırlıydı.⁶⁰⁵ Büveyhiler, vezire yardımcı olma amacıyla "divan sahibi" pozisyonunu oluşturdu, bu kişi mali konuları ve gelirleri düzenlemek ve denetlemekle görevlendirildi.⁶⁰⁶ Büveyhilerin Irak'a girişiyle (H 334./M 945.) divanlarda bir gerileme dönemi başladı. İzzüddavle'nin hükümeti sırasında, özellikle (H 367-372./M 977-982.) döneminde, divanların işleyişi karmaşıklaştı ve bazıları durdu. Örneğin, sadakalar ve gelirler divanı birleştirildi.

Bu bağlamda, Ahmed b. Ubeydullah eş-Şirazi, el- Mutî Li-llah'ın mektuplar divanının başkanıydı ve Bağdat'taki büyük camide halifenin beyanatını okudu⁶⁰⁷.

Ebu'l-Ferec Muhammed b. Abbas b. Fesancıs, bizim bahsettiğimiz halifenin dönemindeki divanın başkanıydı⁶⁰⁸. Aynı zamanda Ebu Sahl Dezûviye ordu divanının başkanıydı.

El- Mutî Li-llah'ın mektuplar divanının başkanlarından biri de

⁶⁰¹Naci ve diğerleri, a.g.e, s.327

⁶⁰² Miskeveyh, a.g.e , s.132,

⁶⁰³ Miskeveyh, a.g.e , c6, .s53

⁶⁰⁴ es-Sâbî, a.g.e , s.34

⁶⁰⁵ İbnü'l-Esir a.g.e , s149

⁶⁰⁶ Fevzi, a.g.e , s267

⁶⁰⁷ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi eş-Şirazi, (224- 310), *Tarih et-Taberi*, tahkik Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, yayıncı Dârü'l-Maârif bi'Mısır, c11, s.431

⁶⁰⁸ et-Tenûhî, a.g.e , s. 65

6.2.1.2. İbrahim bin Hilal bin İbrahim bin Harun es-Sabi, Ebu İshak'tır (H 313./M 925.).

Ebu İshak, Harran kökenlidir, Bağdat'ta büyüdü, eğitim aldı ve orada edebiyatla ilgilendi. Abbâsî halifeleri ve Büveyhi krallarına hizmet etti⁶⁰⁹. Kâtipliğin zirvesindeydi ve döneminin en iyi mektup yazıcısıydı. El- Mutî Li-llah için mektuplar ve adalet divanlarını yönetti. Ayrıca Muizzüddevle, 349 H.'de ona kendi mektuplar divanını yönetme görevini verdi. Muizzüddevle'nin oğlu Bahtiyâr İzzüddevle'ye hizmet etti⁶¹⁰. İzzüddevle Bahtiyâr, ona vezirlik teklif etti, ancak o bu teklifi reddetti.⁶¹¹ Ramazan ayında oruç tutan ve Kuran'ı ezberleyen⁶¹² Ebu İshak, üçgenlerle ilgili bir eser, bir şiir divanı, bir mektup divanı ve yazarlar sözlüğü gibi eserlere sahipti⁶¹³. O aynı zamanda bir kâtip, edebiyatçı, tarihçi ve Arap dili uzmanıydı.⁶¹⁴ Onun, İzzüddevle b. Büveyhi'ye rahatsızlık veren mektuplar gönderdiği bilinmekteydi. Bu sebeple İzzüddevle ondan hoşlanmamış, H 376./M 977. yılında onun tutuklanmasını emretmiştir. Elefanta ezdirmeyi düşündüğü bu kişi için şefaet edilmiş, sonrasında H 371./M 981 yılında serbest bırakılmıştır. Ardından ondan Deylam devleti hakkında bir kitap yazmasını istemiştir. Bunun üzerine el-Tâci adında bir kitap yazmıştır⁶¹⁵.

Vefatına kadar yaşamış ve Şevval ayında yetmiş⁶¹⁶ yaşını aşarak vefat etmiştir. Defnedildiği yer Şûnîziye'dir.

El- Mutî' Li-llah'ın hilafeti döneminde en önemli divanlar şunlardır:

Harac Divanı: Harac Divanı, devletin ana ve önemli divanlarından biriydi çünkü mali işlerden sorumluydu ve devletin mali yapısının temelini oluşturuyordu⁶¹⁷. Bu divanda vergi tahmin kayıtları korunurdu. Harac Divanı, inşa kurulum, nüsha kopyalama, genel hesap ve diğer birçok konseyden oluşuyordu. Emir Muizzüddevle,

⁶⁰⁹ Cemalüddin Ebû'l-Hasan Ali bin Yusuf b. İbrahim eş-Şeybânî el-Kaftî, (v.H 646.), İhbarü'l-Ulema bi-Ahbari'l-Hükema, Muhaqqik: İbrahim Şemseddin, Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, H 1426 – M 2005., s. 60

⁶¹⁰ ez-Zirkilî, a.g.e , s. 78

⁶¹¹ Ali b.Encüb b. Osman b. Abdullâh Ebû Talib es-Sâî, *ed-Dûrû's-Semîn fî Esmâ'il-Müsennifîn*, Tah: Ahmed Şevkî, Nâşir: Darü'l-Ğarbü'l-İslâmî, Tunus, 1. Baskı, (1430 - 2006), S. 247

⁶¹² ez-Zehbî, a.g.e , S. 50

⁶¹³ Ömer Rıza Kahele,n, *Mu'cemu'l-Mu'allifi*, Maktabetü'l-Müsnâ , Beyrut, Dar İhya'it-Türâsü'l-Arabî, C. 1, s. 124

⁶¹⁴ Kahele, , a.g.e ,s. 151

⁶¹⁵ es-Safadî, , a.g.e , s. 52-54

⁶¹⁶ İbn Hallikan, , a.g.e ,s. 53

⁶¹⁷ İbn Haldun, a.g.e, s. 170

27 Cemaziyelevvel H339./M 950. tarihinde Ebu Muhammed el-Muhallebi'yi⁶¹⁸ Harac Divanı'nın işlerini yönetmek ve gelirleri toplamakla görevlendirdi. Burada Zübeydî, Abbâsî halifenin Harac Divanı üzerindeki yetkisinin çok zayıf olduğunu, Muhammed el-Muhlûbî'nin destekçilerinden biri olan Ebu İshak es-Sabi'nin Mektuplar ve Mazlumlar Divanı'na atanmış olduğunu belirtir.⁶¹⁹

Risâleler Dîvânı: Bu dîvân, devlette seçkin bir kurumdu ve yazışmalara, mektuplara, belgelere özgülenmişti. Halifenin mektuplarını düzenlerdi. Bu görevi üstlenen kişinin yazı ve hitap konusunda yüksek bir üne sahip olması, aynı zamanda sırları koruyabilmesi gerekiyordu.⁶²⁰ Bu dîvâna bazen "Yazışmalar Dîvânı" ya da "İnşâ Dîvânı" da denirdi. Bu görevde olan kişiye "Risâleler Dîvânı Sahibi" denirdi.⁶²¹ b. Haldun şöyle der: "Kâtip, kayıtları serbestçe düzenler, sonuna adını yazar ve sultanın mührü ile mühürlendi."⁶²² Bu tür yazışmalara dönemler ve valilikler de dâhildir.⁶²³ Ebu İshak es-Sâbî, Abbasî Halifesi el- Mutî Li-llah zamanında inşâ kâtibi idi ve Risâleler Dîvânı'na 349/1003 yılında başladı⁶²⁴.

Cünd(Asker) Dîvânı: Şu an üzerinde durduğumuz dönemde dîvânın başında Abu Sahl Dezûvî bulunmaktadır; Bu, Büveyhi döneminde, Emir Muizzüddeve zamanında gerçekleşmiştir. Abu Sahl Dezûvî, Cünd Dîvânı'nın başına geçti ve büyük bir servete sahip oldu. Onunla Şîrzâd b. Sarkhâb arasındaki akrabalığa rağmen, Şîrzâd sürgün edildiğinde, cündün finansmanı için ona ihtiyaç duyuldu. Ardından Ebû'l-Fazl, Abu Sahl Dezûvî'ye göz dikti, fakat b. Bekiye, Ebû'l-Fazl'ın onu tutuklamasını, sonra da onu alıp ondan para çıkarmasını istedi.⁶²⁵ Muizzüddeve de onu tutuklamayı düşündü, ancak inşaat masrafları için gelir sağlaması için onu kullandı. Ebu Sahl, rahatsızlığı taklit edip başını bir bezle bağladı ve "Ben yabancıyım" dedi, bu yüzden onu el-Muhallebî veziri bıraktı⁶²⁶.

⁶¹⁸ , Miskeveyh, a.g.e , s. 153-

⁶¹⁹ ez-Zübeydî, a.g.e , s. 105

⁶²⁰ Nâcî ve diğerleri, a.g.e, s. 330

⁶²¹ Muhammed Hasan ez-Zübeydî, *el-Irak fi'l-Asri'l-Buvayhî*, Dâru'n-Nahdeti'l-Arabiye, 1969,s. 88

⁶²² İbn Haldun, a.g.e , s. 429

⁶²³ Kudâme bin Câfer, *ed-Devâvîn min Kitâb el-Harâc va Sinâat el-Kitâbe*, Tahkik Mustafa el-Hayârî, Neşr Bed'âm min el-Câmi'a el-Urduniyye, s. 31-32

⁶²⁴ es-Seâlibî, a.g.e , s. 287-292

⁶²⁵ Miskeveyh, a.g.e , C. 6, s. 227

⁶²⁶ Miskeveyh, a.g.e, s. 354

6.2.2. Göz doktorları /kâhiller ve anlamı

'Kâhil', dil bilgisel olarak, gözü sürme ile tedavi eden kişidir⁶²⁷. Kehl ise; gözün üst kısmını karartmak anlamında kullanılır, aynı zamanda siyah kumaş için 'akhal' kumaş denir ve bu yılın 'akhal' olduğu söylenir, yani bu yıl kuraklıkla karakterizedir⁶²⁸. Sa'leb şöyle demiştir:

Mikhel, sürme uygulamak için kullanılan araçtır. Mukhalla ise sürme konulan kap anlamına gelir.⁶²⁹ 'Kahal' kelimesi 'kehl' kelimesinden türemiştir ve göze konulan ve şifa olarak kullanılan her şeye denir.⁶³⁰

Kâhil ya da Kehl Terimi Olarak

O, göz sağlığını koruma ve insanı muhafaza etme konusundaki tıbbın bir dalıdır⁶³¹.

Müslümanlar, göz doktorlarına 'Kâhiller' adını vermişlerdir. Ziyad b. Alaka'dan, Usame bi. Şureykt'ten bir rivayette, Araplar'ın Peygamber Muhammed'in yanına geldiğinde, "Ey Allah'ın Elçisi, tedavi olmalı mıyız?" dediklerinde, Peygamber'in cevabı, "Ey Allah'ın kulları, tedavi olun. Çünkü Allah bir hastalık yaratmışsa, onun için bir şifa yaratmıştır, sadece bir hastalık dışında." "O hangi hastalıktır?" diye sorduklarında, "Yaşlılık"⁶³² Kuran, tıpla ilgilenmeyi, insanın sürekliliğinin temel unsurlarından biri olarak kabul eder; bu, fiziksel sağlığa dikkat etmekten, büyücülük ve kâhinlik eylemlerinden uzak durarak gerçekleşir. El-Şirâzî şöyle demiştir: "Tıp, teorik ve pratik bir bilimdir, İslam şeriatı onu kabul etmiştir çünkü bu, sağlığın korunmasıyla ilgilidir."⁶³³ İlk olarak Müslümanlar, Hindistan, Yunanistan ve Roma'dan aldıkları göz hekimliğiyle ilgili kitapları tercüme ettiler⁶³⁴.

Râşidîn ve Emevî döneminde ise, İslam devletinin farklı milletlere genişlemesine rağmen, yeni devlete pek çok doktor entegre olmadı, sınırlı sayıda kaldılar.

⁶²⁷ Meclis el-Lüğe el-Arabîyye, a.g.e , s. 778

⁶²⁸ Muhtar Abdülhamid Ömer, a.g.e , s. 19112

⁶²⁹ İbn Manzûr, a.g.e , s. 584

⁶³⁰ ez-Zübeydi, a.g.e , s. 351

⁶³¹ Ebu Muhammed Abdullâh b. Kâsim el-Lahmî eş-Şebîlî el-Harîrî, (v. 146-748), *Nihâyetü'l-efkâr ve nezhetü'l-ebâr*, Tahkik: Dr. Hazem el-Bekrî, Menşûrât Vezâret et-Ṭakâfe ve'l-İ'lâm, Dâr er-Reşîd, Bağdat, 1980, s. 14

⁶³² Abdülğafûr Sedad, *Tıb el-Uyun fî'l-Haḍâret el-Arabîyye el-İslâmîye* , Tez sunuldu ilâ Mu'heddüt-Târîh el-Arabî ve't-Türât el-İlmî, Bağdat 2009, s. 22

⁶³³ Abdurrahman bin Nasr (v. 589-1193), *Nihâyetü'r-Rütbe fî Tâlib el-Hisbe* Tah: es-Seyyid el-Bâz el-Arinî, Başdanışman: Muhammed Mustafa Ziyâde, el-Ta'lif, el-Kâhire, 1949, s. 97

⁶³⁴ İbnü'l-Esîr, Mubârek b.. Muhammed bin Abdülkerîm bin Abdülvâhid eş-Şeybânî el-Cezrî Ebu's-Saâdât (v. 606-1209), *Câmi' el-Üsûl min Ahâdîṭ er-Resûl* , Tahkik: Muhammed Hâmid el-Fakî, 2. Baskı, Dâr İhyâü't-Türât el-Arabî, Beyrut, 1980, c. 2, s. 37

Halifelerin onlara olan güveni büyüktü ve onların uygulamaları, beslenmenin düzenlenmesi, bireyin sağlıkla ilgilenmesi ve bazı bitkisel ilaçların hazırlanması gibi basit temellere dayanıyordu. Cerrahi uygulamalar arasında hacamat⁶³⁵ ve flebotomi⁶³⁶ bulunmaktadır. Bu nedenle Emevî döneminin doktorları, özellikle saraydakiler, nadirdi. Çoğunluğunu Hristiyanlar ve Yahudiler oluşturuyordu. Eğer onların halifeler ve emirlerle olan ilişkileri olmasaydı, tıp tarihinde adlarından bahsedilmezdi⁶³⁷.

Abbâsî Döneminde ise, büyük bir bilimsel uyanışla karakterizedir. Bilim ve bilim adamlarına, özellikle tıp alanında büyük bir ilgi gösterilmiştir. Hâlifeler, doktorlarına maddi hediyeler sunmuştur. Bu dönemde, Abbasî hâlifelerinin sarayları ve özel aileleri için özel doktorları vardı; bu doktorlar hâlifenin tüm sağlık yönlerine dikkat etmekteydi⁶³⁸.

el- Mutî' Li-İlah'ın hükümeti döneminde (H 343-364), Büveyhi'nin devlete tamamen hakim olduğu bir dönemde hâlifenin rolü önemli ölçüde azaldı. Tarihçiler, el- Li-İla Mutî' h'ın zamanında sarayda çalışan kâtipler hakkında doğrudan bir atıfta bulunmamışlardır. Ancak, Abbasî hâlifelerinin astrolojiye ve astronomi bilimine inandıkları düşünüldüğünde, bu dönemde de bir kâtip olmadan bir Abbasî hâlifenin olmadığı varsayılmaktadır.⁶³⁹ Bu bağlamda, el- Mutî' Li-İlah'ın hükümeti sırasında astrolojide yıldızları parlayan, ve büyük ihtimalle Abbasî sarayında kâtipler olarak çalışan bazı önemli kâtipleri inceleyeceğiz. Bu dönemin önemli kâtipleri arasında b. Vasif es-Sabi ve Ali b. İsa el-Kahhal bulunmaktadır.

Birinci olarak: Ahmed İbn Vasif es-Sâbi:

Tanınmış bir doktor ve özellikle göz hastalıklarını tedavi etmekteydi. Onun zamanında bu konuda ondan daha bilgili kimse yoktu. Süleyman bin Hassan'a göre Ahmed b. Yunus el-Harrani şöyle dedi: b. Vasif es-Sâbi'nin yanında bulundum ve yedi hastasının gözlerini tedavi etmek için getirildi. Bunların arasında Horasanlı bir

⁶³⁵ el-Hicâme: Araplar arasında yaygın olan deri yüzeyinden hafif çiziklerle birlikte hava fincanları kullanarak kan çekme işlemidir; bu işlemi yapan kişiye "hicâm" denir, es-Sâmerâî, a.g.e , s. 84

⁶³⁶ el-Fasd: Bazı hastalıkları tedavi etmek için damardan belirli miktarda kan çıkarılması işlemidir, Ali bin Ahmed İbn Hübel, (v. 610-1213), *el-Muhtârât fi'l-Ṭib* , Haydarâbâd ed-Deccen M 1943, s. 290-297

⁶³⁷ Muhammed Zâfir el-Vefâî,, *el-Kahâlin el-Arab ve'l-Müslimûn ve Etâruhum fi Tâṭuvvur Ṭib el-Âyn* , Tahkik: Prof. Dr. Ḥusniye et-Ṭıyân, 1. Baskı, el-Meclis el-Vaṭanî, el-Taḳâfe ve'l-Fünûn, el-Kuveyt, s. 15

⁶³⁸ Es-Samerâî, a.g.e, s. 408

⁶³⁹ Es-Samerâî, a.g.e, , s. 277

adam vardı. Doktor İbn Vasif gözlerine baktı ve tedavi için gereken miktarın üzerinde su buldu ve tedavi için 80 dirhem üzerinde anlaştılar. Ancak adamın sadece bu miktarı olduğuna dair yemin ettiğini belirtti. Adamın yemini tamamlandığında, b. Vasif ona yaklaştı ve kollarında birkaç dirhem buldu b. Vasif: "Bu nedir" dedi. Horasanlı adam utandı ve b. Vasif'e şöyle dedi: "Allah'ı kandırdın ve görme yeteneğinin geri gelmesini umuyorsun, Allah'a yemin olsun ki seni tedavi etmeyeceğim." b. Vasif onun gözlerini tedavi etmedi ve ona 80 dirhem geri verdi⁶⁴⁰.

İkinci olarak: Ali bin İsa el-Kahhal:

Arapların Kahhalı olarak bilinir⁶⁴¹. Aynı zamanda "el-Kuhl'un Ustası"⁶⁴² olarak da bilinir. Göz hastalıklarında uzmandı⁶⁴³. Ali b. İsa'nın doğum tarihi hakkında spesifik bir bilgi yok. Sadece ölüm tarihi H 430 olarak biliniyor⁶⁴⁴.

Hem merhametli bir yanı vardı, hem de diğer göz doktorlarına hastalarını memnun etmeleri için birçok öneri sundu. "el-Kahhalin Tazkeresi" adlı ünlü kitabı bazen bir mektup olarak tanımlanır, kitapta gözün açıklaması yer alır. Ali b. İsa, eserinde, antik metinleri dikkatlice incelediğini ve bu metinlere sadece kendi öğretmenlerinden ve bu bilimi uygulamaktan öğrendiği birkaç şey eklediğini belirtir. Huneyn'in ve Galenos'un kitaplarına başvurduğunu ve bu kitapların ana kaynakları olduğunu belirtir⁶⁴⁵. İnsanlar, bu sanatta yazılan diğer tüm kitapların yerine onunkini tercih ediyorlardı.⁶⁴⁶ Ali b. İsa'nın kohl yapımı hakkındaki bilgisi, bilimsel konularda yazdıklarından daha zengindir.

6.3. Oğlanlar eğitmenleri ve hazine görevlileri

Diğer Görevler Arasında:

6.3.1. Mürebbiler (adap eğitmenleri)

Dildeki 'edeb' kelimesi, insanların adap ile süslenmesi anlamında kullanılır. Ayrıca, insanların övgüye değer davranışlara yönlendirilmesi ve kınanabilir davranışlardan

⁶⁴⁰ İbnü Ebî Usaybe, a.g.e, s. 3112

⁶⁴¹ Hotzma, Warnold ve Baset, *İslam İlimler Ansiklopedisi Özeti*, Hazırlayanlar: İbrahim Zeki Horşid, Ahmed el-Şentenâvî, Abdülhamid Yûnus, Çevirenler: Mısır ve Arap Üniversitelerinden Seçkin Öğretmenler, el-Şarika Fikri Yaratıcılık Merkezi, H 1418 – M 1998), s. 247

⁶⁴² Ez-Zerkelî, a.g.e, s. 318

⁶⁴³ Es-Safedî, a.g.e, s. 247

⁶⁴⁴ İbnü Ebî Usaybe, a.g.e, s. 333

⁶⁴⁵ Ebû Ya'lâ İl-Beydâvî, *Hazine-i Miras Elyazmaları Kataloğu*, Kral Faysal Merkezi , s. 919, No. 131055-

⁶⁴⁶ T. Hotzma, a.g.e , s.24

alıkonulması için de 'edeb' terimi kullanılır. Allah'ın Peygamberini bu şekilde eğittiği söylenir. Bununla birlikte, eğitimin bireyin öğrenmesi ve nefsinin terbiye edilmesi⁶⁴⁷ anlamında da kullanıldığını görmekteyiz. b . Manzûr şöyle der: "Cezalandırmanın kökeni eğitimdedir ve bu yüzden belirlenen sınırın altındaki cezalandırmaya 'te'zîr' denir ki bu aslında bir eğitimidir".⁶⁴⁸

Terim olarak, mürebbi kişinin erdemlerle süslenmesi ve kınanabilir davranışlardan kaçınması anlamına gelir.

Mürebbilik, oğlanlar bireylerin ahlaki yönüyle ilgilenir; onları iyi ahlaka ve güzel karaktere davet eder. Çünkü mürebbilik, gençlerde iyi alışkanlıkları, faydalı bilgiyi, asil ahlakı ve övgüye değer davranışları besler. Mürebbiye edebiyatın çeşitli türlerini, hem şiir hem de nesir olarak, karakterinin terbiyesi için öğretilir. Bu uygulama yaygındır.

Kur'an-ı Kerim ve Hadis kitaplarında öğrenimle ilgili pek çok metin bulunmaktadır. Allah'ın şu ayeti örnektir: " De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu," ⁶⁴⁹ Ve şu ayet: " Allah'ın kulları arasında O'ndan korkan, ancak bilginlerdir"⁶⁵⁰.

Daha önce, camiler, kâtipler, ve bazı kamusal ve özel mekânlar, Hz. Muhammed ve Halife-i Raşidin döneminde Müslümanların ilk eğitim kurumları olarak kabul edildi. İlk Müslümanlar, çocukları ve kızlarıyla birlikte Kur'an ayetlerini, fıkıhı ve dini öğreniyorlardı⁶⁵¹. Âlimler ve öğrenciler, Medine'deki Nebi Camii, Mekke'deki Kâbe ve özel ve genel oturumlar, meclislerde bir araya gelip ders çalışıyorlardı.

Halife-i Raşidin döneminde de, büyük sahabelerin ve tabiinlerin eğitim ve öğrenmeyle ilgili ilgisi belirgindi. Emevi döneminde Emevilerin eğitime olan ilgisi artmıştı ve insanlar Kur'an, Hadis, Fıkıh, Edebiyat ve öncül bilimleri çalışmaya başladılar⁶⁵².

Ancak Abbâsî döneminde, Abbâsî halifelerinin çocuklarına tüm edebi bilgiler öğretiliyordu. Abbâsî Halifesi Hârûn er-Reşîd, oğlu el-Emîn'in öğretmeni olan Ahmer'e şöyle demiştir: "Ey Ahmer, Emîrülümûminîn sana kalbinin meyvesini verdi.

⁶⁴⁷ Ebû Nasr İsmâîl bin Hammad el-Cevherî el-Fârâbî (H 393), *es-Sahâh: Tajü'l-Lugâh ve Sihâhü'l-Arabîyye, Tahkik: Ahmed Abdulghafûr Attar, Dâr el-İlm li'l-Melâyîn – Beyrut M 1987*, s. 15

⁶⁴⁸ Yâser bin Ahmed bin Mahmud bin Ahmed b. Ebî el-Hamd el-Kuvays, *el-Rakâik ve'l-Edib Ansiklopedisi*, Şamila Elektronik Kütüphane Bülteni, H 1433, s. 228

⁶⁴⁹ ez-Zümer / 9

⁶⁵⁰ Tâhâ / 28

⁶⁵¹ Muhammed Esad Tals, *İslam'da Eğitim ve Öğretim*, Hindavi Eğitim ve Kültür Vakfı, 2012, s. 45

⁶⁵² Yakût el-Hamvî, a.g.e , s. 165

O nerede olursa olsun, sen onun yanında olmalısın. Ona Kuran'ı öğret, ona haberleri tanı, ona sünnetleri öğret, gülme zamanları dışında gülmemesini sağla. Bir saat bile senin yanında üzülmeli ama bu üzüntü ona faydalı bir bilgi kazandırmalı. Ona boş zamanlarını sevdirmeme konusunda katı ol. Eğer yaklaşamazsan, ona sert davranmalısın."⁶⁵³

Eğitimin içeriği, sadece kişisel arzulara veya öğrencinin velisinin isteklerine dayanmaz, devletin istediği politikalara da bağlıdır. Abbâsî Devleti, Kur'an ve Hadisler üzerine kurulu İslami bir temel üzerine inşa edildiği için ⁶⁵⁴, amaç halifelerin çocuklarının bilimsel seviyelerini yükseltmek ve onların konuşma ve mantık yeteneklerini geliştirmektir. Öğrenim yaşına gelince, Abbâsî halifeleri için belirlenmiş bir yaş yoktur; bu, zekâ seviyesine ve öğrenme isteğine bağlıdır. Örneğin, Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mensûr eğitime yedi yaşında başlamıştır⁶⁵⁵, Halife el-Mehdî ise on yaşında⁶⁵⁶.

Halife oğullarını eğitmek üzere seçilen eğitimcilerde belirli koşulların bulunması gerekiyordu. Bu koşullardan biri şuydu: Eğitimci, kendi döneminin önde gelen bilim ve edebiyat şahsiyetleri arasından seçilmeliydi. Abbasî döneminde Halife oğullarının öğretmenlerini seçerken bu konuya özel bir önem verildi. Eğitimci, görünüş açısından da uygun olmalıydı. Bu, eğitimcinin kabul edilebilir, iyi huylu ve sağlıklı olması gerektiği anlamına gelir, çünkü her türlü karakterle çalışıp bilgisiyle etkileyecektir. Bu bağlamda, El-Câhiz'in, Abbâsî halifesi el-Mütevekkil'İN çocuğunun eğitimi için önerildiğinde, halife onun çirkin görüntüsü nedeniyle ona 10.000 dirhem⁶⁵⁷ verip gönderdiğinden bahsedilir. El-Câhiz'in görüntüsü o kadar rahatsız ediciydi ki bir şair onun için şunları söylemiştir:

"Eğer bir domuz bir kez daha çirkinleştirilseydi, el-Câhiz'den daha çirkin olmazdı."⁶⁵⁸

Bir eğitimcinin sahip olması gereken özellikler şunlardır:

⁶⁵³ Ebû Abbas Ahmed b. Abdülmu'min bin Musâ el-Kaysî eş-Şerîşî, (. 619) *el-Harîrî'nin Makamları Şerhi*, Dâr el-Kitâb el-İlmî, Beyrut, M 2006 – H1427 , s. 368

⁶⁵⁴ Hüseyin Atvan, *Abbâsî Daveti Tarih ve Gelişimi* , Dâr el-Cîl, Beyrut, 1995 , s. 93

⁶⁵⁵ Abdülcabbar el-Cevmard a.g.e. , s. 61

⁶⁵⁶ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (. 538- 1143 M), *Rebî' el-Ebrâr ve Nusûs el-Ahbâr*, Tahkik Selim en-Na'imî, el-Anî, Matbaası, Bağdat 1976, s. 215

⁶⁵⁷ Ibn Halkan, a.g.e, s. 471

⁶⁵⁸ Muhammed b. Hüseyin b. Abdü's-Samed el-Hârithî el-Âmilî el-Hemzanî, (v. 1031), *el-Kaşkûl*, Mûhaqqiq, Muhammed Abdülkerîm en-Nimrî, Dâr el-Kitâb el-İlmî, Beyrut, 1418-1998 , s. 256

- Önceki deneyim: Genellikle bu alanda yeni olanlara tercih edilirler. El-Harraz başarılı bir öğretmendi ve büyük ailelerin eğitimcileri arasında yer almadan önce bazı evlerde eğitimle ilgilendi.
- Ünlü bir eğitimcinin aracılığı: Bu, bir eğitim uzmanından gelen bir tavsiye mektubu olarak kabul edilir ve genellikle sorgusuz kabul edilir.
- Saygın bir bilimsel ürün: Burada, eğitimci, eğitim sanatını öğretmede en bilgili kişi olmalıdır.
- Akranlara göre üstünlük: Aynı dönemde birçok öne çıkan bilim insanı olabilir ve bunlardan hangisini seçeceklerine karar vermek zor olabilir, bu nedenle onları en iyi şekilde ayırt etmek için uygulamalı yöntemlere başvururlar.⁶⁵⁹
- Seçim, gözetim ve denetimle birlikte: Halifeler, çocuklarını eğitmek için başvuranları test eder ve halifeler genellikle büyük bilim insanlarıydı, bu yüzden eğitmenin güvenilir olduğunu ve eğitim görevine uygun olduğunu görmek istiyorlardı.
- Halifenin divanları, Abbasî sarayında düzenlenen edebi ve bilimsel tartışmalar⁶⁶⁰ aracılığıyla halife oğullarının eğitiminde bir öğrenme ve eğitim aracı olarak kullanıldı.

Saraylardaki eğitim, cami ve büyük camilerdeki eğitime göre çok daha kapsamlıdır. Saraydaki eğitim müfredatı, eğitimin amacına ve eğitmenin öğrenciye uygun olup olmadığına göre belirlenir. Eğitimcinin sarayda genellikle kendi yaşadığı özel bir bölümü vardır, bu da eğitimin daha sıkı bir denetim altında olmasını sağlar.

Eğitmenler (muaddib) açısından, onlar tüm profesyonel meslek sahipleri gibiydiler. Bir ücret karşılığında çalışıyorlardı. Kimisi bu işten elde ettiği gelirle geçimini sağlıyordu, özellikle bu işten oldukça iyi gelir elde edenler⁶⁶¹. Bazıları ise camilerde ve okullarda başka işlerle uğraşırken özel eğitmenlik mesleğini bırakmıyordu. Örneğin, Halifelerin çocuklarının eğitmeni İbn el-Cevâlikî'nin Bağdat'ta kraliyet

⁶⁵⁹ 3-İbn en-Nedîm, a.g.e , s. 82

⁶⁶⁰ Ebû'l-Kâsım Abdurrahman bin İshâk ez-Zeccâcî,, (v. 340 – 951), *Mecâlis el-Ulemâ*, Tah. Abdü's-Selâm Muhammed Hârûn, Matbaat el-Kuveyt, 1962 , s. 130

⁶⁶¹ Yâkût el-Hamavî a.g.e , s. 424-425

camisinde her Cuma edebiyat okuduğu bir ders halkası vardı⁶⁶². Döneme ve eğitime göre maaşlar farklılık gösterebiliyordu.

Bizim bahsettiğimiz dönem, el- Mutî Li-llah adındaki halifenin dönemidir. El-Tâî'-Lillâh'ın varisi için özel bir eğitmeni vardı:

el-Hüseyin bin Ebi'n-Necm, Bedr bin Hilal el-Muaddib.

O, Ebu Mezahim el-Hakani'den rivayet almıştır. Ebu'l-Ala el-Vasiti ondan rivayette bulunmuştur ve el-Tâî'-Lillâh'ın eğitmeniydi. Onunla birlikte Ahvaz'a gitmiş ve 366 yılında orada vefat etmiştir. Güvenilir ve hoş bir kişiliği⁶⁶³. Yaptığım araştırmalarla karşılaştığım kaynaklarda onun hayatına dair detay bulamadım, sadece ölüm tarihini bulabildim.

6.3.2. Diğer görevler

1- Hazinedar (el-Hâzin): Hazinedar, dilde; para toplama, biriktirme ve hazineye koyan kişi anlamına gelir. Ayrıca, bir sırrı saklama ve onu muhafaza etme anlamında da kullanılır⁶⁶⁴. Hazine, bir şeyin saklandığı yer demektir.⁶⁶⁵ Kur'an-ı Kerim'de "Bizim yanımızda her şeyin bir hazinesi vardır" ifadesi geçmektedir.⁶⁶⁶ Hazine, emânet gerektirir.⁶⁶⁷ Hazine, hazinedarın görev yeri olup, orada bir şeyin saklandığı yerdir ve tekildir.⁶⁶⁸ Terim anlamında hazinedarın görevi; halifenin nakit, kumaş vb. mallarının hizmetlerine nezaret etmektir.⁶⁶⁹ Türk devletlerinde yaygın olarak kullanılan eşanlamlı Arapça ismin "Haznedar" olduğuna inanılır. Ayrıca, "kitap hazinedarı", "efendi hazinedarı", "hac hazinedarı", "kayıt hazinedarı", "hububat hazinedarı" ve "elbise hazinedarı" anlamlarına da gelir⁶⁷⁰.. Müslümanların ilk fetihlerinin genişlemesi ve yayılmasıyla, okuma-yazma ve bilimle ilgilenmeye başlamaları nedeniyle kitaplar için vakıflar kurmuşlar ve bu kitapların saklanması için hazinecilere "hazinedar" denmiştir.⁶⁷¹ Hazinedarın en önemli görevleri arasında, halifenin emirlerine göre paraları dağıtma, ona verilen kıyafetleri kişilere teslim

⁶⁶² , Hasan es-Süyûtî *el-Muhâdere*, el-Kâhire, C. 1, 1967, s. 355

⁶⁶³ ez-Zehebî, a.g.e , s. 62

⁶⁶⁴ er-Râzî, a.g.e , s. 90

⁶⁶⁵ Sûre el-Hicr, Âyet 23, s. 263

⁶⁶⁶ Mustafa, İbrahim, ve diğerleri, a.g.e , s. 233

⁶⁶⁷ Ömer, a.g.e , s. 639

⁶⁶⁸ Ibn Manzûr, a.g.e , s. 139

⁶⁶⁹ Hasan Paşa,, *Fünûn el-İslâmîyye ve'l-Vazâif alâ el-Esâr el-Arabîyye*, Dâr en-Nehezâ el-Arabîyye, el-Kâhire, 1965, s. 448-445

⁶⁷⁰ Paşa, a.g.e , s. 24

⁶⁷¹ Paşa, a.g.e , s. 452

etme⁶⁷², emanetinde olan kitapları koruma, gerektiğinde onarımını yapma, yeniden ciltleme ve değerini ve önemini bilmeyen kişilere geri vermeme yer alır. Ancak, ödünç verilen kitabın değeri karşılığında bir rehin almak şartıyla, kitapları alamayacak durumdaki fakirlere vermesi gerekmektedir.⁶⁷³ Hazinedar, halifeye yakın olduğu, onunla sık sık ilişkili olduğu ve ona yakın olanları ve ondan ödüller ve giysiler alanları tanıdığı için bazen devletin yüksek mevkilerine terfi eder. Çünkü hazinedar, amirinin izniyle harcama ve harcamayı denetleyen kişi olarak görev yapmıştır. Bazen de emirinin özel yapılarını inşa etme işini denetler.

el- Mutî' Li-llah'ın halifeliği döneminde, yani Büveyhi döneminde en ünlü hazinedar, Ebû Ali el-Hâzin'dir.

Evinde doksan sekiz b. dinar, mücevherler, halılar ve diğer değerli eşyalar bulunmuştu; bu eşyaların toplam değeri yüz bin dinar ediyordu. Onun yerine vezirlik görevine Muhammed bin Abbas b. Fesancis getirilmiştir.⁶⁷⁴ Kaynaklar onun tam adını ve ailesi hakkında bilgileri belirtmemektedir.

Kaynaklarda, Ebu Ali el-Haznedar'ınH 350 yılında Şaban ayında vefat ettiği ve evinde ya da insanlarda bulunan emanetlerin yaklaşık dört yüz b. dinar değerinde olduğu belirtilmiştir⁶⁷⁵. Bağdat'ta polise el konulan El-Ebzâi'cî'nin 300,000 dirhemi el konuldu ve hapsedildi. Onun yerine polis müdürlüğüne Teknik, Türklerin lideri, getirildi. Daha önce ona kırk b. dirhem verilmişti, bu nedenle polis hizmetine katılması bekleniyordu. Ancak bu konuda söz vermesine rağmen yerine getirmedi.⁶⁷⁶

El-Ebzâi'cî, Ebu Ali el-Haznedar'a danıştı, çünkü ona yakındı. Ebu Ali, ona hiçbir taahhütte bulunmamasını ve talep edilen hiçbir şeyle ilgilenmemesini önerdi. O, "Size göz dikebilir ve size bir plan dayatabilir, ancak reddederseniz, onun içinizdeki açgözlülüğü sona ere"r. demiştir. Ancak El-Ebzâi'cî, bu öneriyi takip edince başına büyük bir dert açılmıştır. Ebu Ali onun için en iyisini istemiş, fakat danışmanlıkta hata yapmıştır⁶⁷⁷.

Muizzüddeve, Ebu Ali el-Haznedar'a büyük bir güven duyuyordu. Ancak Ebu Ali, kapasitesinden daha fazla meseleyle uğraşarak kafa karışıklığına neden oluyordu.

⁶⁷² Paşa, a.g.e , s. 4492

⁶⁷³ Paşa a.g.e, s. 452

⁶⁷⁴ Ibn el-Cevzî, a.g.e , s. 330

⁶⁷⁵ ed-Dimeşki, a.g.e , s. 282

⁶⁷⁶ Miskeveyh, a.g.e , s. 194

⁶⁷⁷ Miskeveyh, a.g.e , s. 195

Muizzüddevele, Ebu Ali el-Haznedar'ı, Ebu Mahled, Ebu'l-Ferec Muhammed bin Abbas - divanın sahibi -, Ebu'l-Fazl Abbas bin Hüseyin el-Şirazi ve Ebu Sahl Dizvî - ordunun divanının sahibi - ile birlikte tutukladı.⁶⁷⁸ Hepsi el-Mehlebi vezirin evine götürüldü ve ona teslim edildi.

Bu tutuklamaların nedeni, Muizzüddevele'nin inşaat için finansman ihtiyacıydı. Vezir el-Mehlebi, Ebu Ali el-Haznedar'a daha önce onun hakkında duyduğu bir şey için başvurmuştu. Ebu Mahled ve Ebu'l-Ferej'in de büyük servetleri vardı. Her birinin biriktirdiği ve sakladığı, ancak inşaat işleri için kullanılmayan paraları vardı.⁶⁷⁹

Ebu Mahled, ondan para talep edildiğinde şöyle dedi: "Ben, Muizzüddevele'nin hizmetindeyim ve sadece bir yatak, bir örtü ve bir yazı setine sahibim. Bugün, diğer kralların en büyüklerine eşdeğerim. Varlıklar, eşyalar, topraklar ve değerli hizmetkârlara sahibim. Başlangıçta sahip olduğum sermayeye geri dönene kadar kârdayım." Bu durumda, ondan beş yüz bin ödemesi talep edildi. Vezir, onun yanından ayrıldığında şöyle dedi: "Bu adamın yaklaşan büyük bir şeyi var. Ben onun bana karşı tutumunu, hizmetinde olduğu emirin konumuna göre davranacağını düşünüyordum. Ancak bana söyledikleriyle beni şaşırttı. Kendini, malını ve onurunu korudu. İnsanların başarısının onlara ne yaptığı budur." Yazı işleri, hazine evinde belirli bir kâtip veya bazen iki kâtip tarafından kontrol ediliyordu. Halife, yazı işlerini iyi bilen kâtipler arasından seçiyordu

"(Ben yabancıyım)" dediğinde, insanlar onunla alay etti ve o gün vezir ondan yüz çevirdi.

Ancak Ebu'l-Fazl söz konusu olduğunda, vezirin ilgisi onunla kurduğu bağ nedeniyle ona yöneldi. Vezir onun yazısını 300 bin dirhem karşılığında aldı ve onu evine gönderdi. Ebu'l-Ferc, divanın sahibi, ile de aynı şekilde davrandı; onun yazısını da 300 bin dirhem karşılığında aldı. Birkaç gün sonra Dezavi ona mektup yazdı ve Ebu'l-Fazl'ın aldığı maaşı kendisi için de talep ettiğini belirtti, vezir bunu kabul etti.⁶⁸⁰

Ebu Ali Hazin inatçı bir şekilde hiçbir şey yapmadı, daha sonra tehditlerden sonra ona bazı lütuflar yapıldı. Muizzüddevele'nin kız kardeşiyle iletişime geçip vezirin hoşlanmadığı şeyleri satın alabilmek için ondan borç para istedi. Bu talebin emir

⁶⁷⁸ Miskeveyh, a.g.e , s. 226

⁶⁷⁹ Miskeveyh, a.g.e , s. 226

⁶⁸⁰ Miskeveyh a.g.e , s. 227

Muizzüddeve'ye ulaşacağını ve bu sayede serbest bırakılacağını umuyordu. Bir gece, sırtına bir şey battı, acı içinde kıvrandı. Vezirin evinde kaldığı yer önceden bir sürü koyunun bulunduğu bir yerdi, bu nedenle insanlar onun sokulduğunu düşündü ve sadece bu hayvan ya da bir yılanın sokmasıyla kanın gelebileceğini söylediler. Birkaç gün sonra Ebu Ali Hazin hapsedildiği yerde öldü ve emir Muizzüddeve'nin öfkesi onun üzerine indi.

Emir, Muizzüddeve'den ona vaat edilen parayı araştırma izni aldı. Parayı bulana kadar Muizzüddeve'yi rahat bırakmadı. Araştırma yaparken birçok para buldu. Sonra hizmetkârlarına ve kaynaklarına el koydu ve sadece birini serbest bıraktı. Ondan evinde saklanan veya bir yerde emanet olarak tutulan bir şey olup olmadığını sordu. Ona, bu kişinin böyle bir şeyi herhangi birinin varlığında yapacak kadar aptal olmadığını söyledi. Ancak bir süre önce süslü bir odada bir hizmetçi kovmuştu. Vezir bizzat Ebu Ali Hazin'in evine gitti ve evinde 98 rulo para, mücevherler ve süs eşyaları buldu.⁶⁸¹ Süslü odada, Etiyopyalı ya da Nubyalı genç bir hizmetkârın kaldığını öğrendi. Odayı kazdığında çok miktarda para buldu. Gömülüler arasında, terazinin bir kısmını andıran, sığ ağaçtan yapılmış, terazinin tabağına benzeyen bir tabakla birlikte, ağırlık yerleri ya da dengenin bulunduğu yer olmayan bir alet buldu. Bu tabağın üzerinde bir yazı buldu ve bu aleti evine, parayı ise Muizzüddeve'nin hazine bölümüne götürdü. Bu aleti incelerken, üzerindeki yazının kötü bir el yazısıyla yazıldığını gördü. İsimlerin yanında anlaşılmaz semboller vardı. Vezir, bu isimlerin ve sembollerin para yatıran kişilere ait olduğunu düşündü. Zekası sayesinde bu kişileri ve yatırdıkları miktarları belirleyebildi ve yaklaşık 200 bin dinar topladı. Ebu Ali Hazin'in yerine Ebu Muhammed Ali b. Abbas bin Fesancis, Şaban ayının yarısından itibaren göreve başladı ve Ebu Ali'nin maaşını kesti⁶⁸².

⁶⁸¹ -Sebt İbn el-Cevzî, a.g.e , s. 330

⁶⁸² Miskeveyh, a.g.e , s. 230

7. ABBÂSÎ SARAY GÖREVLİLERİNİN ATANMASI VE GÖREVDEN ALINMASI (H 334-363)

7.1. Göreve atama ve görevden alma kavramı:

"Atama" kelimesi dilen: "Tevzîf" (توظيف) kelimesi, "estivezefehu" (استوظفه) yani onu bir işte kullanma anlamına gelir⁶⁸³. Aynı zamanda bir şeyi bir görevde kullanma anlamına da gelir.

Terim olarak⁶⁸⁴: Bir kişiye belirli bir görevin verilmesi ya da bir şey için kullanılması anlamına gelir. Örnek olarak, paranın ticarete kullanılması veya bir kişinin vergi toplama görevinde kullanılması bu kavramla ifade edilir⁶⁸⁵.

"Atama", yetkili üst makam tarafından belirli bir görevin belirli bir kişiye verildiğini onaylayan bir karardır. El-Cürcani bu kavramı şu şekilde tanımlamıştır: "Atama, bir kişiye belirli bir işin verilmesi, başkasının o işte ona katılmamasıdır."⁶⁸⁶

"Atama" terimi, idari bir görevin üzerinde istikrar kazanmasını sağlamak için temel bir işlemdir. El-Mâverdî, bir göreve atanacak kişide bulunması gereken özellikleri şöyle sıralar: Atanacak kişinin adil olması, adaletli davranabilmesi ve adalet arayabilmesi; yeterli olması, yeteneğiyle kontrol edebilmesi ve yetersizliğiyle başarısız olmaması ve işlerinde dikkatli, aşırıya kaçmayan biri olması gerekir⁶⁸⁷.

7.1.1 Dil bakımından görevden alma kavramı:

Tekil olarak 'el-azl' kelimesi, El-Ferahidi'nin de belirttiği üzere üç fiil kökten (عزل) türemiştir, bu da onun yalnızda olduğu anlamına gelir. Ayrıca, valinin görevinden alınması veya bir şeyin yalnız bırakılması ve görevinden alınması anlamına da gelmektedir⁶⁸⁸. El-Firûzî bu kavramı şöyle tanımlamıştır: Onu görevden almak, izole olmak ve görevden almak; yani bir şeyi veya birini bir yana çekmek anlamında kullanılır. İnsanlar birbirlerinden izole olabilirler⁶⁸⁹. 'Hel' kelimesi de 'el-azl' kelimesine benzer bir anlama gelir ve uzaklaşma veya görevden alma anlamında

⁶⁸³ El-Fîrûzâbâdî, a.g.e , s. 205

⁶⁸⁴ El-Zebidî, a.g.e s. 526

⁶⁸⁵ Muhammed Revâs ve diğerleri Kılâcî., *Mu'cem el-Luğa el-Fukahâ*, Dâr en-Nefâis,. Baskı, H 1408 – M 1988, s. 151

⁶⁸⁶ Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn el-Cürcanî (v.H 816), *et-Ta'rîfât* , Dâr el-Kitâb el-İlmî, Beyrut – 1. Baskı, H 1403 - 1983, s. 62

⁶⁸⁷ Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî Ebû el-Hasan El-Mâverdî, *Kavânîn el-Vezâre ve Sîyâset el-Melik*, Tah: Redvân es-Seyyid, Dâr Tal'fa Littebâa, Beyrut, 1979, s. 192

⁶⁸⁸ El-Ferahidi, a.g.e , s. 353

⁶⁸⁹ El-Zübidi, a.g.e , s. 281-484

kullanılır. Birini görevden almak, onu uzaklaştırmak ve bir şeyi yalnız bırakmak anlamında da kullanılır⁶⁹⁰. Valinin görevden alınması da bu kavramla ifade edilir⁶⁹¹. Bu kavram için 'muazzal' kelimesi de kullanılabilir⁶⁹².

Terim olarak, bu, bir kişinin görevinden ve maaşından mahrum bırakılması anlamına gelir⁶⁹³. el-Cevheri, bir kişiyi görevden alan için bazı ifadeleri belirtmiştir: seni görevden aldım, seni izole ettim ya da geçersiz kıldım⁶⁹⁴. Kur'an'da da bu, " Çünkü onlar (vahyi) işitmekten uzaklaştırılmışlardır" ayetiyle belirtilmiştir⁶⁹⁵. Yani meleklerle aralarında bir engel vardır, bu nedenle gökten gelen vahyi işitemezler

7.1.2 Görevden almanın çeşitleri:

Sebepsiz görevden alma, politika dışıdır. Tıpkı sebepsiz boşanmanın hoş olmadığı gibi, sebepsiz görevden alma da hoş değildir⁶⁹⁶. Görevden almanın nedenleri arasında hıyanet, işte yetersizlik, çalışanın yumuşaklığı, otoritesinin az olması, çalışanın yeterliliğinin az olması, daha yetenekli kişilerin ortaya çıkması ve çalışanın halkla ilişkilerinde kaprisli olması bulunmaktadır⁶⁹⁷.

7.1.3. Saray görevlilerinin atanma ve görevden alma politikası:

Abbâsi Halifeliği'nin tarihi süreci sona ererken, dinî ve dünyevî otorite arasında bir ayrım ortaya çıktı. Dini otorite, Abbâsi Halifeleri'ne özgüydü ve ana merkezi halifelik evidi. Yani Abbâsi Halife'nin atamaları sadece dini alanda sınırlıydı. Dünyevî otorite ise krallık otoritesi olarak adlandırıldı ve Büveyhî krallar bu otoriteyi Abbâsi Halifeleri'nden resmi olarak devraldı. Bu, tüm dairelerin, kurumların, divanların ve eyaletlerin⁶⁹⁸ Abbâsi Halifeliği'ne bağımlılığının sona erdiği ve doğrudan Büveyhî Emiri'ne bağlandığı anlamına gelmektedir⁶⁹⁹. Büveyhî Emiri'nin otoritesi divanları, mali işleri ve muhasebeyi kapsamaktaydı. Devlet işlerinin

⁶⁹⁰ İbn-i Fâris, a.g.e , s. 95

⁶⁹¹ Lisân el-Arab, a.g.e , s. 208

⁶⁹² Nevâf bin Halid Fayiz El-Atb, *Kamu Görevinden Azil*, Editör: Abdülmuhsin Seyd Reyhan, Yüksek Lisans Tezi, Nayif Arabiya Üniversitesi İçin Bilimler, Riyad, 2003, s. 166

⁶⁹³ Muhammed Hasan en-Necf El-Cevahiri, El-Cevahiri,, *Cevherü'l-Kelam*, Hazırlayan: Ali el-Ahundi, Dar İhyâi Tûrâsî'l-Arabî – Beyrut1981, c. 27, s. 366

⁶⁹⁴ Şuarâ / 212.

⁶⁹⁵ İbnü'l-Cevzi: Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzi İbnü'l-Cevzi (v. 597H), *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi et-Tefsîr*, Editör: Abdürrezzâk el-Mehdî, Yayıncı: Dârü'l-Kitâb el-Arabî – Beyrut, 1. baskı – H 1422, s. 52

⁶⁹⁶ El-Mâverdi, a.g.e , s. 195

⁶⁹⁷ El-Mâverdi, a.g.e , s. 196-198

⁶⁹⁸ İbnü'l-Esîr, a.g.e , s. 315

⁶⁹⁹ İbn-i Kesîr, a.g.e , s. 567

yönetimi, atama, görevden alma, vezirlerin, hâkimlerin, halifelerin ve saray çalışanlarının sürgün edilmesi, Büveyhî Emiri'nin merkezinde gerçekleştiriliyordu⁷⁰⁰. Sadece saraydaki bazı alt düzey çalışanlar doğrudan Abbâsi Halifesi'ne bağlıydı.

Ancak devletin hassas mevkileri, Büveyhi emirine norm halindeydi. Büveyhilerin Bağdat'a tam anlamıyla girişi ve şehri ele geçişi olan H 334. /M 917.⁷⁰¹ sonrasında ilk adım olarak halifenin vezirlik mevkisini kaldırdılar ve Büveyhi emirinin vezirlik mevkisini oluşturdular⁷⁰².

Abbâsî Halifesi el- Mutî' Li-llah (H 334-363. / M 916-974.), sadece dini yönüyle gücün azaldığını, Tâi'-Lillâh (H 363-381 / M 974-991.) için halifelikten feragatname yazarken belirtti. El- Mutî Li-llah'ın dini ve toplumunu gözetme, sürekli bir rahatsızlıkla meşgul olma ve dini işlerden uzaklaşma gereksinimini ifade ederek, bu durumu görmezden gelmeye karar verdi.

7.1.4 Vezirin atanması politikası:

Vezir: Abbâsî Halifesinin vezir atama yetkisi artık yoktu, çünkü devletin işlerini Büveyhiler yönetiyordu. Yani vezirleri Büveyhiler atıyordu. Ancak, halifelere kendi işlerini ve topraklarını Büveyhi krallarının gözetiminde yönetmeleri için kâtipler atadılar. Halife el- Mutî Li-llah için belirlenen maaş 100.000 dirhemdi ve zamanla azalmaya başladı. Abbâsî Halife için belirlenen tutar bu miktarın biraz altında idi⁷⁰³.

7.1.5 Yargı atama politikası,

Büveyhilerin Abbâsî Halifeliği üzerindeki kontrolünden önce, Abbâsî Halifenin, şehirlerin ve bölgelerin⁷⁰⁴ hâkimlerini atayan başhâkimin atanmasında belirgin ve büyük bir rolü vardı. Ancak H 350. / M 961. yılında, Büveyhi emiri Muizzüddeve, el- Mutî Li-llah'ın yargısal yetkisine saldırarak Abdullah bin el-Hasan b. Abî's-Şevârib'i başhâkim olarak atadı. Bunu, halifenin yetkilerini geçersiz kılma amacıyla yaptı. Fakat halife onu azletmedi ve halifelik sarayında onu kabul etmedi. Durum,

⁷⁰⁰ Ebu Şuca, a.g.e , s. 54-55, İbnü't-Tıktakî (v. 709H), *el-Fahrî fî'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düvelü'l-İslâmiyye*, Editör: Abdülkâdir Muhammed Mayyo, Yayıncı: Dârü'l-Kalem el-Arabî, Beyrut, 1. baskı, H 1418 -M 1997, s. 28

⁷⁰¹ Es-Sıbt İbnü'l-Cevzî, a.g.e , s. 190

⁷⁰² İbn-i Kesîr, a.g.e , s. 609

⁷⁰³ Miskeveyh, et-, a.g.e , s. 191

⁷⁰⁴ Meçhûl, a.g.e, s. 442-446

daha sonraki dönemde, İzzüddeve Büveyhi döneminde değişti; Abbâsî Halifesinden tam yetki aldı ve bu, yargıçların atamasında onun yetkisini genişletti⁷⁰⁵.

Bunun yanı sıra, yargının atamasının tek bir aileye sınırlı olduğu bir olgu vardı. Yani mevkiler, babadan oğula ya da kardeşten kardeşe yani aile içinde geçiyordu. Bu durum devletin tüm dairelerinde oldu. Nesiller boyunca yetiştirme yoluyla mevkiler aktarıldı⁷⁰⁶.

Başhâkimlikte olduğu gibi, Abbâsî halifeleri için halifelik ve Büveyhi emirleri için valilikte de "estehlâf" (kâtiplik) olgusu ortaya çıktı. Bu ailelerden biri Muhammed b. Abdülmelik b. Ebû's-Şevârib ailesiydi. Bu aileden 24 hâkim ve Bağdat'ta başhâkim olarak görev yapan 8 kişi bulunuyordu⁷⁰⁷. Büveyhi döneminin payı üçtü. Bağdat'ta görev yapanlar arasında Ebû Muhammed el-Hasan b. Ebû's-Şevârib (H 333-335. / M 944-946.)⁷⁰⁸, kardeşi Ebû'l-Abbâs Abdullah (H 350-352. / M 961-963.) ve ailenin son üyesi Ebû'l-Hasan Ahmed b. Muhammed bin Abdülmelik b. Ebû's-Şevârib el-Kureyşî el-Emevî bulunmaktadır. Ayrıca, el-Tenûhî ailesi de bu mevkiide mirasa sahipti. Bu aileden, başhâkimlik mevkiine atanan el-Kâzî el-Muhsin b. Ali b. Muhammed b. Ebû'l-Fehm Dâvûd b. İbrahim el-Tenûhî (349-960) Bağdat'ın bir bölgesinde, vezir Ebû Muhammed el-Muhallebi'nin yardımıyla görev aldı⁷⁰⁹.

Kâdi'l-Kudât'ın seçilip atanmasının ardından, Abbâsî Halifesi veya Büveyhi Emiri tarafından göreve atanma sözleşmesi yazılır⁷¹⁰. Bu sırada halifenin evinin önünde aşiret liderleri, kadılar, şahitler, tüccarlar, askerler toplanır. Bu duruma örnek olarak b. Ebi's-Şevârib'in Kâdi'l-Kudât olarak atanmasını (H350 –M 961.) tarihinde gösterebiliriz. O, Büveyhi Emir Muizzüddeve'nin evinden ayrıldığında, süvariler, borazancılar, zırhlı askerler, genç hizmetliler, Türk askerleri ve ordu eşliğinde yola çıktı⁷¹¹. Ardından yeni kâdi camiye giderek atanma sözleşmesini okur⁷¹². Bu, atamanın halifeden geldiğini ve şer'i bir atama olduğunu tescillemek için yapılır.

En önemli görevleri:

⁷⁰⁵ Es-Sâbî, a.g.e , s. 125

⁷⁰⁶ Hüseyin, a.g.e , s.156-1

⁷⁰⁷ El-Hatîb el-Bağdadî, a.g.e, s.412;

⁷⁰⁸ El-Hatîb el-Bağdadî, , s.410

⁷⁰⁹ Ibn el-Cevzî, a.g.e , s.25

⁷¹⁰ Hüseyin, a.g.e , s.30

⁷¹¹ Et-Tenuhî, a.g.e , s.57

⁷¹² Miskeveyh, a.g.e, c.6, s.188-189

Belirli günlerde halifelik sarayına gitmek ve Abbâsi Halife'nin ziyaretçilerini karşılamaktır⁷¹³. Bu görevleri yerine getirmeyen bir kâdi, halife tarafından atanmamış bir kâdi olarak kabul edilir⁷¹⁴.

Yargı görevini üstlenme yetkisini belgeleyen belgenin yeri, Abbâsi döneminde bu göreve atanacak kişiye Halife Abbâsi tarafından bir ferman şeklinde verilirdi⁷¹⁵. Bu "Atanma Fermanı" olarak adlandırılırdı. Büveyhi döneminde, Abbâsi Halife'nin hatırlanacak bir rolü olmazdı; sadece Cuma hutbesinde adı anılırdı ve adı sikkede yer alırdı.⁷¹⁶ Bunun amacı Büveyhi yönetiminin şer'i bir meşruiyet kazanmasıydı. Bu, Büveyhi Emiri'nin Abbâsi Halife'yle yargı görevlendirmesindeki müdahalesini ve katılımını doğrulamaktadır. Örneğin, İbn Abi's-Şevârib'in (H 350 _M 961.) tarihinde Bağdat'ın her iki tarafında görevlendirilmesi ve Büveyhi Emir Muizzüddeve'nin evinden yıllık olarak 200,000 dirhem ödemek üzere atanması buna bir örnektir⁷¹⁷.

7.1.6. Polis atama politikası

Polis atama politikası, Büveyhi emirlerine göre polis müdürünün atanmasını içeriyordu. Abbâsi halifelerinin ve özellikle Halife el- Mutî Li-llah'ın rolü,⁷¹⁸ polis müdürünün atanma sözleşmesini imzalamaktı. Abbâsi döneminde, polis müdürü pozisyonu bazen aile içinde kalmıştır ve bazı aileler bu pozisyonda tekel oluşturmuştur. Bu pozisyonu tekelinde bulunduran en ünlü ailelerden biri Tahir ailesiydi. Ne yazık ki Abbâsi dönemine ait tarihi kaynaklar, polis müdürü atama töreni hakkında bize net bir bilgi sunmamaktadır. Ancak, polis müdürünün görevleri hakkında, Abbâsi Halife'nin yönergeleri vardı ve bu yönergeler, polis müdürünün görevlerini yerine getirirken dikkate alması gerekiyordu⁷¹⁹. Atandığında, adı polis teşkilatının mühürleri, kalkanları ve bayrakları üzerine yazılırdı⁷²⁰.

⁷¹³ İbn el-Cevzî, a.g.e , s.221

⁷¹⁴ "Ebû el-Hüseyin Muhammed bin Ebî Ya'lâ, *Tabakât el-Hanâbile*, Sahihleştiren: Muhammed Hâmid el-Fakî, Matbaatü's-Senne el-Muhammediyye - el-Kâhire,.H1371. – M1952., 2, s.17

⁷¹⁵ Miskeviye, a.g.e , c.6, s.231.

⁷¹⁶ "Ahid el-Tevliye": Bu ahit Bkz. Dâr el-Hilâfe'den Bağdat'ta çıkar, sonra Halife üzerine giydirilir ve el-mâ'hûd Bağdat'ın sokaklarında ilerler, Ta ki Câmi' el-Medîne'ye ulaşana dek. Bu nedenle ahid el-Tevliye Dâr el-Hilâfe'den çıkar, âbân ve Bkz. el-ahd el-Buvayhî'den önce; Â, Hüseyin, Tâh Hüseyin Abd el-Âl, el-Kadâ fî Bağdad bân el-Asr el-Buvayhî (334-447)-(954-1055) , Nevvâbiğ el-Fikr Şirketi, 1. baskı, 1430-2009, el-Kâhire: Şıbarvâ, İsmâ Muhammed, "el-Kadâ ve'l-Kudât fî'l-İslâm, s.55

⁷¹⁷ İbn el-Asîr, a.g.e , s.53

⁷¹⁸ İsmâil Hasan Muştafâ en-Nukraş, *el-Şûrta fî'l-Asr el-Abbâsî mâ beyne (H132-447) M(750-1050)*, el-Yermûk Üniversitesi, Doktora Tezi, Amman, s.53

⁷¹⁹ İn-Nukraş, a.g.e , s.58

⁷²⁰ İbn el-Cevzî, a.g.e , s.99-100

7.1.7. Hâcib atama politikası

Halife Abbâsi, Büveyhilerin Bağdat'a girişlerinin başlangıcında hâcibini (özel kâtip) atardı.⁷²¹ Daha sonra Büveyhiler, Abbâsi halifesinin hâcibini atamaya başladı. Bir Büveyhi ailesi üyesinin bu pozisyona atanması, Abbâsi halifesini sıkı bir Büveyhi gözetimi altına almak için yapılmıştır. Emir Muizzüddavle, oğlu Bahtiyâr'ı Halife el-Muti Li-llah için hâcib olarak atadı⁷²². Bunun sebebi halifelik sarayındaki tüm detayları ve orada neler olduğunu öğrenmekti. Aynı zamanda bu pozisyon, devlet erkanı arasında, özellikle askeri ve idari kişiler arasında halifeye en yakın olanıdır. Bu görev, Büveyhi dönemi boyunca Büveyhi otoritesinden bağımsız değildi ve Abbâsi Halife'nin hâcibi atama konusunda kabul veya reddetme hakkı yoktu⁷²³. Halife tarafından atanan hâcib, görevden alınabilirdi⁷²⁴.

7.2 Abbasi sarayında devlet memurlarının görevden alınmasına ilişkin usuller ve formülü (H. 334-363).

Abbasî döneminde, halifenin sarayındaki memurlar üzerinde sıkı bir denetim uygulandı. İşlerindeki ihmal ya da kötü davranışları, Abbasî halifelerinin onları görevden almasına, birçok durumda hapsedilmesine neden oldu. Bu işten alınma genellikle görevlinin malvarlığının el konulmasıyla sonuçlandı. Bazı görevliler halife ile yakın ilişkilere sahip olsa bile bu ilişkiler, görevlilerin kötü davranışlarını ya da hatalarını örtbas etmedi. Örneğin, Halife el-Li-llah ile veziri Yakub b. Davud arasındaki ilişki, Yakub'un ihmeline engel olmadı ve sonuç olarak Yakub, bir kuyuda hapsedildi⁷²⁵.

7.2.1. Görevden alma emirleri:

Sözlü Azletme emirleri, Abbasî devletinin vezirler, kâtipler, hâcibler ve saray içindeki diğer görevlileri görevden almak için kullandığı yöntemlerden biriydi. Bu tür işlemlerin hızlı bir şekilde uygulanması, genellikle bir hareketi ya da tehlikeli bir durumu hızla ortadan kaldırmak için gerekiyordu.

⁷²¹ Mec'hûl, a.g.e , s.446

⁷²² El-Hemedânî, a.g.e , s.429

⁷²³El-Sâbî, a.g.e , s.81

⁷²⁴Ibn el-Fûtî, a.g.e , s.886

⁷²⁵ Ibn el-Fûtî a.g.e, s.886

7.2.2 Vezirin azledilmesi:

Halife el-Muti Li-llah döneminde vezirlerin görevden alınma, hapsedilme, yargılanma ve sürgün edilme yöntemleri hakkında kaynaklar fazla ayrıntı vermemektedir. Büveyhi döneminde vezirlerin sonları iyi değildi. Onlara işkence edildi, aşağılandı ve malvarlıklarına el konuldu. Bu durum, yetenekli olanlar ve olmayanlar için eşitti ⁷²⁶.

İbnü't-Taktakî, Büveyhi'nin kontrolünün altında vezirliğin prestijini kaybettiğini ve işlerin kötüleştiğini belirtir⁷²⁷.

Ayrıca, vezirlik pozisyonu dışsal müdahalelere ve ordudan, entourage'dan ve Büveyhi prensine yakın olan kişilere açıktı. Örneğin, emir Muizzüddeve'nin vezir Ebu Muhammed el-Muhallebiye olan öfkesi; emir, vezire elli kırbaç vurulmasını emretti ve onu evinde hapsedildi.⁷²⁸ İlginç olan, el-Muhallebi'nin, emir tarafından uğradığı bu muameleye rağmen görevine devam etmesiydi. Muizzüddeve, vezirin tüm malına ve hazineye el koydu. Hatta el-Mahled'in ailesi ve hizmetkârları da tutuklandı. Büveyhi hanedanı, en iyi vezirlerinin malvarlıklarına dahi el koydu⁷²⁹.

İbnü'l-Esîr bu durumu kınayarak "Allah, kralların hizmetini kötü kılsın! İyi niyetle onlara hizmet edenlere böyle davranıyorlarsa, diğerlerine nasıl davranıyorlar?" şeklinde belirtir⁷³⁰.

7.2.3. Hâkimlerin/kadınların görevden alınması

Büveyhi döneminde Bağdat'ta hâkimlerin görevlerinin sona erdiği beş durum yaşandı. Bunlar: tutuklama, cinayet, görevden alma, istifa ve ölüm. Bu durumları ele alacağız.

- **Tutuklama:** Bu, Bağdat dışındaki hâkimlerle gerçekleşti. Abdullah bin Ebi Şuvarib bu duruma maruz kaldı. Gizlice el-Mustekfî Billah tarafından tutuklandı. Bu sırada İbn Ma'ruf, ikinci görev süresinde başhâkimdi ve Büveyhi emiri İzzüddeve tarafından tutuklandı ve Fars kalesine hapsedildi⁷³¹.

⁷²⁶ El-Buzbeki a.g.e s.232

⁷²⁷ İbnü't-Tıktakâ, a.g.e , s.279

⁷²⁸ Miskeveyh, , a.g.e , s.178

⁷²⁹ Miskeveyh, a.g.e , s.180

⁷³⁰ İbn el-Esîr, a.g.e , s.170

⁷³¹ Miskeveyh, a.g.e , s.449

- **Cinayet:** Hâkim b. Ebi Musa el-Haşimi, Bağdat'ın doğu tarafında hâkimlik yapıyordu. Hırsızlar evine girip malını aldılar ve onu öldürdüler.⁷³².
- **Görevden Alma:** Görevden alınan hâkimlerden biri Ebu'l-Abbas b. Ebi Şuvarib'tir. Recep ayında(H 352 –M 963.) hâkimlik görevinden alındı. Görevden alınma sebebi; birincisi, el-Mutî' Billah ve Bağdat halkının yoğun baskısı, ikincisiyse Tûlûnîlerin hâkimlerin görevden alınması ve atanması konusunda Büveyhi emirlerle nüfuzlarını artırmak için müdahalede bulunmalarıydı⁷³³.
- **İstifa:** Hâkimlerden İbn Ma'ruf (H 363. M 974.) yılında el_ Mutî' Li-llah tarafından yapılan kanunsuz bir harekete tepki olarak istifa etti. Bir yıl boyunca görevde bulunmadı ve bir yıl sonra tekrar atanmıştır.
- **Ölüm:** Bağdat'ta Büveyhi döneminde bu göreve gelen çoğu hâkim, görevlerine ölümlerine kadar devam etti. Bu bağlamda, Hâkim Ebu's-Saib Utbe, ölümüne kadar bu görevde bulunduğunu belirtmektedir⁷³⁴.

7.2.4. Halifenin kâtibinin görevden alınması

Büveyhi'lerin Bağdat'a girişindeki ilk halife kâtibi, el-Mustekfi Billah için kâtip olarak görev yapan Ahmed el-Fazl b. Abdurrahman el-Şirazi idi. Halife tarafından atanmıştır⁷³⁵. Ancak el-Mustekfi Billah, emir Muizzüddavle tarafından tahttan indirildikten sonra el-Şirazi görevden alındı ve hapse atıldı. ⁷³⁶Daha sonra Tâi'-Lillâh tahta geçtiğinde Muizzüddavle, el-Şirazi'yi serbest bıraktı ve onu Tâi'-Lillâh için kâtip olarak atadı⁷³⁷. (H 349. M 960.) yılına kadar bu görevde kaldı ve daha sonra görevden alındı. Sebepleri kaynaklarda belirtilmemiştir. Onun ardından Ebu Nasr İbrahim b. Ali b. İsa b. Davud b. Said atandı ve ölümüne kadar bu görevde kaldı. Sonrasında Ebu'l-Hasan⁷³⁸ Said b. Amr b. Sincela bu görevi devraldı. Ancak onun kaderi hakkında kaynaklarda bilgi verilmemektedir.

⁷³² Ibn el-Cevzî, a.g.e , s.133

⁷³³ Hüseyin, a.g.e , s.178

⁷³⁴ Ibn el-Cevzî, a.g.e, s.164.

⁷³⁵ İbn el-Esîr, a.g.e , cs.446;

⁷³⁶ İbn el-Esîr, a.g.e , s.451

⁷³⁷ Miskeveyh, a.g.e, s.157

⁷³⁸ Miskeveyh a.g.e , s.225

7.2.5. Polis şeflerinin görevden alınması

el- Mutî' Li-llah'ın halifeliği döneminde (Büveyhi kontrolü altında), polis şefliği, özellikle emir Muizzüddeve döneminde, rüşvet, görev satışı ve liyakate dayalı olmayan atamalarla kötüye kullanıldı. Emir Muizzüddeve, polis şefliği görevini her yıl 200.000 dirhem karşılığında sattı⁷³⁹. Eğer polis şefinin atanması halife tarafından gerçekleştirildiyse, halifenin ölümü veya tahttan indirilmesi durumunda görevden alınmazdı. Ancak atanma vezir veya vali tarafından yapıldıysa, sadece vezirin veya valinin ölümü veya görevden alınması durumunda görevden alınır⁷⁴⁰. Önceki görev sahibi görevden alınır, ismi resmi kayıtlardan ve polis ekipmanından silinirdi⁷⁴¹. Bu kapsamda, Amr bin el-Yezid es-Saffar'ın⁷⁴² isminin resmi kayıtlardan silindiği bilinmektedir.

7.2.6. Hacib'in görevden alınması

Mevcut kaynaklar bu haciblerin atanmasında kimin etkili olduğuna dair kesin bilgiler vermemektedir. Bu haciblerin atanmasında Büveyhilerin etkili olup olmadığı ya da bu kararın doğrudan Abbasî Halifesi tarafından mı verildiği belirsizdir. Ancak bu göreve atanmış olan önceki haciblerin Büveyhi prensleri, yani Muizzüddeve'nin oğulları olduğu bilinmektedir.

El- Mutî' Li-llah'ın (H 334-363) (M 945-973) halifelik döneminde, ilk hacib Zekâ el-Hacib'ti. Ancak sadece birkaç gün görevde kaldı ve görevden alındı⁷⁴³. Ardından onun yerine Ebu'l-Abbas b. Hakan atandı. Zekâ'nın görevden alınmasının sebebi, Hasan b. Harun'un, el- Mutî' Li-llah'a, halifelik görevine başlamadan bir gün önce, "Görevinize başlamanızı engelleyen tek şey Zekâ el-Hacib'tir" demesidir.⁷⁴⁴ Ardından Ebu'l-Abbas b. Hakan (H 334 -M 945) yılında göreve başladı⁷⁴⁵. Ancak bu tarihten sonra b. Hakan'ın⁷⁴⁶ görevden alındığına dair kesin bir tarih verilmemektedir⁷⁴⁷. Sadece (H 363 –M 973) yılında vefat ettiği belirtilmiştir⁷⁴⁸. Ancak kesin olan şu ki, onun görevden alındığı dönemde Büveyhi prensi

⁷³⁹ Miskeveyh, a.g.e s.197

⁷⁴⁰ El-Hanbelî, a.g.e , s.34-35

⁷⁴¹ Ibn el-Cevzî, a.g.e, s.99-100

⁷⁴² Ibn Haldun, a.g.e, s.434

⁷⁴³ El-Sûlî, a.g.e, s.122

⁷⁴⁴ Meçhul, a.g.e , s.177

⁷⁴⁵ Es-Safî, a.g.e , s.24

⁷⁴⁶ El-Hemedânî, a.g.e , s.12

⁷⁴⁷ El-Kudâî, a.g.e , s.543

⁷⁴⁸ Ibn el-Esîr, a.g.e , s.219

Muizzüddeve yönetimdeydi ve onun yerine oğlu İzzüddeve Bahtiyâr haciblik görevine atandı.⁷⁴⁹ Ardından İzzüddeve'nin yerine kardeşi Umdetüddeve atandı⁷⁵⁰.

7.3. Görevden alınanın ardından yapılan işlemler

Abbasî Devleti, görevden alınan memurların ardından birtakım işlemler gerçekleştiriyordu. Bu işlemler, memurların görevlerini ihmal etme derecelerine ve suçlarının boyutlarına göre değişiklik gösterebiliyordu. Eğer büyük bir suç işlemişse, mülklerine el konulduktan sonra ölüm cezasına çarptırılabilirdi ya da hapsediliyordu. Eğer küçük bir suç işlemişse, sürgüne gönderiliyordu.

7.3.1 Sürgün

Sürgün kelimesi, dil bilimsel olarak, bir kişinin kötülüğünden dolayı bir şeyden uzaklaştırılması anlamına gelir⁷⁵¹.

Sürgün kelimesi terim olarak, suçlu bir kişinin yaşadığı yere dönmesinin yasaklanmasıdır.⁷⁵²

Abbasîlerin uyguladığı cezalar sadece hapisane, işkence ve mülklerine el koyma ile sınırlı değildi. Bazen de suçlu, yaşadığı bölge dışına sürgüne gönderiliyordu. Özellikle halifenin çok kızdığı kişilere bu ceza uygulanıyordu. Örneğin, Halife el-Mu'tasım, veziri El-Fazl b. Mervan'dan büyük miktarda para alarak onu Musul⁷⁵³ yolundaki bir köye sürgüne göndermiştir. Sürgünün amacı, suçlu kişiyi devletten uzaklaştırarak devlete verebileceği zarardan korumak ve devlet adamları arasında intikam alabilmektir.

7.3.2 Hapis

Lügatta, "hapis" terimi, bir kişinin içine hapsedildiği yer anlamına gelir⁷⁵⁴. Bazı araştırmacılar, bir kişinin dar bir alanda özgürce hareket edemeyeceği bir yere yerleştirilmesi olarak tanımlamışlardır.⁷⁵⁵

⁷⁴⁹ El-Hemedânî, a.g.e , s.212

⁷⁵⁰ Ya's Ne'met Abdullah el-Âmerî,, *adıyla Bûyeh Dönemi'nde Irak'ta İşlev Görevlendirme ve Görevden Alma Politikası Üzerine*, Y Dî Kâr Üniversitesine Sunulan ,üksek Lisans Tezi, Danışman Dî Kâr1998, s.147

⁷⁵¹ İbn Fâris, a.g.e s.457;

⁷⁵² Necmü'd-Dîn Et-Tabersî, *en-Nefy ve't-Teğrîb*, b.1, İslâmî Düşünce Topluluğu, Kum1416 , s.18

⁷⁵³ Ebû el-Mehâsin, a.g.e , s.223

⁷⁵⁴ İbn Fâris, a.g.e , s.137

⁷⁵⁵ et-Taberî, a.g., s.309

Abbâsî Halifeliği döneminde, hapis, ihmalkârların ve ihlal edenlerin cezalandırılmasında kullanılan yöntemlerden biriydi. İster Abbâsî halifesi, isterse Büveyhi emiri, bir kişinin tutuklanması emrini verebilirdi. Tutuklama veya hapis, alacakların tahsil edilmesi için bir yöntem olarak kullanıldı. Bir borçlunun, borçlarını ödeyene kadar tutuklu kalması gerekiyordu. Hapishanelerde ve hapislerde eşlik eden işkencelerin eşlik ettiği bu tutuklama sürecinde şüphe yoktur. Bu hapislerden biri, el-Mansur tarafından inşa edilen ve Bağdat'ta bulunan el-Mutbak'tır.⁷⁵⁶ Ayrıca, el-Cûsek⁷⁵⁷ hapsi, halifelerin, emirlerin ve kâtibin saraylarındaki diğer hapisler de mevcuttu.

7.3.3 : Mülkiyetin devlet tarafından el konulması (müsadere)

Lügatta, "müsadere" kelimesi, "sadr" fiilinden türetilmiştir ve "rücu" fiilinin zıttıdır, yani kendi iradesiyle dışarı çıkmak anlamına gelir. "Sâdir" fiili, "fâil" ölçüsünde "ısrarla talep etme" anlamına gelir⁷⁵⁸. Yani müsadere, bir şeyi ısrarla talep etme ve almak anlamına gelir.

Terim olarak, müsadere; belirli bir mülkiyetin sahibinden zorla alınıp devlet mülkiyetine eklenmesi, karşılığında bir ödeme yapılmaması anlamına gelir⁷⁵⁹.

Abbâsî döneminin başlangıcında, mali ve ekonomik sistem, Emevi dönemini takip ediyordu. Ancak devletin gelişmesiyle, değişen siyasi koşullara bağlı olarak yeni nedenler ortaya çıktı. Halife Ebî Ca'fer el-Mansur'un dönemi, Abbâsî döneminde mülkiyetin el konulmasının (müsadere) gerçek başlangıcı olarak kabul edilebilir. Zamanla, müsadere daha kapsayıcı bir doğa kazandı. Sadece görevini ihmal edenler, hıyanet edenler veya halifenin otoritesine karşı gelenlerle sınırlı kalmadı. Aksine, zenginler de dâhil olmak üzere tüm sınıflara yayıldı. Devlet, varlıklarını müsadere etmek için en basit bahaneleri ve gerekçeleri kullanmaya başladı. Çünkü bu, gelir kaynağı haline geldi. Devletin hazinesinde ihtiyaç duyulan para bulunmadığında, halife, özellikle yağmalama ve mali desteklerin kesilmesi nedeniyle, para harcamak

⁷⁵⁶ El-Mansûr tarafından inşa edilen ve Bağdat'ın en önemli yeraltı tek kişilik hapishanesi olan el-Mutbeq Hapishanesi; Rıza, Ahmed, *Metin Dilinde Sözlük*, Hayat Kitaplığı Yayınevi, Beyrut 1958, s.94

⁷⁵⁷ El-Cevsuk: Ya da şato ya da kule gibi; el-Fârebî, Ebû İbrahim İshâk b. İbrahim, v.350, *Dil metni sözlüğü* Tahkik, Ahmed Muhittar Omar, Şaab Yayınevi, Kahire2003, s.37

⁷⁵⁸ İBn Manzûr, a.g.e , s443-449.

⁷⁵⁹ Ebu'l-Hâsn Ali b. İsmâîl b. Seyyid el-Mersî, (v. 458), *el-Muhkem ve'l-Muhyit el-A'zam*, Thk: Abd el-Hamîd el-Hindâvî, Yayıncı Dâr el-Kütüb el-Âlemiyye – Beyrut, 1. Basım, H 1421-M 2000 , s.248

için müsadereye başvurdu. Bu, bir şantaj yöntemi idi ve kimse onun zararından kurtulamadı⁷⁶⁰.

Müsadere Nedenleri:

- Devlet hazinesinin durumu.
- Yönetim planlarının başında olma mücadelesi.
- Çalışanların ve valilerin görevlerini ihmal etmeleri.
- Zenginlikler.
- Kişisel intikam.

Müsadere'nin amacı, devlet hazinesindeki eksiklik ve açığı gidermektir. Bu, devlet adamlarını, vezirleri, valileri, hücbâbı (özel korumaları veya görevlileri), kâtibleri ve tüccarları kapsayabilir. Hatta bu, halifeye kadar ulaşmıştır⁷⁶¹. Bunun için özel bir daire kurulmuştur ve bu "Müsadere Divan " olarak adlandırılmıştır.

334/946 yılında, emir Tûzûn'un ölümünden sonra, halife el-Mustekfi Billâh, İbn Şîrzâd ve emirlerin müsaderele, belgeleri ve kefaletleri konusunda görevlendirilmiştir. Devlet hazinesi boştu ve askere hak ettikleri maaşları ödeyemedi. Bu noktada b. Şîrzâd, memurlardan, vezirlerden ve kâtiplerden müsadereye başvurdu ve ticarete atıldı⁷⁶². Bu durum, halk arasındaki fakirlerin yiyeceğinin bile müsadereye kadar vardı. Buradan, müsadere'nin mali sıkıntılarla doğrudan ilişkili olduğunu görebiliriz. Eş-Şîyâb⁷⁶³, çoğu daire başkanının, sonlarının Büveyhi emiri tarafından müsadere edilmesiyle sonuçlandığını belirtmiştir. Örneğin, Ebû İshâk es-Sâbî⁷⁶⁴, Mektuplar Divan 'nde görevliydi. Vezir Mahled'in ölümünden sonra el-Sâbî tutuklandı ve tüm malına el konuldu. Polis yetkilileri bile müsadereye kaçamadı. 343/954 yılında, Muizzüddeve Büveyhi, Bağdat'ta polis şefi el-İbrâ'cî'yi iki kez

⁷⁶⁰ İmâd Abd el-Kerîm Ahmed Halûf, *İslâm Toplumunun Zayıflığı Abbasî Halifeliği Günlerinde Bûyeh Saltanatı Altında, Yarmuk Üniversitesi'nde İslâm Tarihi Üzerine Yüksek Lisans Tezi* , Ürdün 2012,S 326

⁷⁶¹ Miskeveyh, a.g.e , s350

⁷⁶² ALÎ Latîfe Salâh Abd el-Hâdî, *Bûyeh Döneminde el-Musâderât, Sübek Dergisi*, Sayı 4, Feyyum Üniversitesi, , Mısır 2022M, s 221

⁷⁶³ Abdullâh Ahmed eş-Şîyâb,, *Abbasî Dönemi Islah Çalışmaları Bûyeh ve Selçuklu Dönemi (334-590 119-94)-(M, Yermük Üniversitesi, Doktora Tezi, Ürdün2010 , s 75*

⁷⁶⁴ Ebu İshâk İbrâhîm es-Sâbî idi, Bağdat'ta el-Muti'u'llâh Halifesi ve Âz ud-Devle'nin yanında Divân el-İnşâ'ya katip olarak çalıştı, Divân er-Risâl'i 349 yılında üstlendi. Müslüman olmamış olmasına rağmen, ünü Irak'ta yayıldı ve şairler tarafından övüldü. İbn Hallekân, a.g.e , s 52

görevden aldı: İlk seferde 300.000 dirhem ve ikinci seferde 40.000 dirhem üzerinden⁷⁶⁵. Bu nedenle Abbâsî halifeleri, krizlerini çözmek için hızlı bir çözüm buluyordu.

⁷⁶⁵ Miskeveyh a.g.e., s 409

8. SONUÇ

Kutsal kitabında Yüce Allah şöyle buyurmuştur: " Onun (içiminin) sonu bir misktir (ağızda misk gibi koku bırakır). İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar." Bu tezde "Büveyhî Dönemi'nde Abbâsî Devleti'nin Merkezi Yapısı ve Hiyerarşik Sıralaması (H 334-364.)" konusunda yaptığımız çalışmayla ilgili en önemli noktalara değinmek isteriz.

Bu alçakgönüllü çalışmayı tamamlamak için elimizden gelenin en iyisini yapmaya çalıştık. Amacımız, el-Muti Li-llah dönemindeki (H 334-364.) Abbâsî Devleti'nde en üstten en alta kadar olan görev sıralamasını, bu görevlilere nasıl atandıklarını, nasıl görevden alındıklarını ve halifelik sarayıyla doğrudan ilgili olan tüm görevleri anlamaktı. Eğer bu konuda eksik kalmışsam, bu hedefe ulaştığıma inanıyorum ve çalışmanın okuyucular ve özellikle değerli jüri üyeleri tarafından beğenilmesini umuyorum.

En son, tüm âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun ve tüm yaratıkların en şerefli olan Muhammed (s.a.v.)'a ve onun saf ve temiz ailesine salât ve selam olsun.

Tezin yazımı sona erdikten sonra şu sonuçlara ulaştık:

- Araştırma, Abbasî Halifesi el-Muti Li-llah'ın yumuşak başlı, cömert, akrabalarını gözetir ve onlara mali kaynaklarının sınırlı olmasına rağmen yardım eder biri olduğunu gösterdi. Ona yardım eden halifeler arasında Halife el-Kâhir (H320-322 / M 932-933), Halife el-Muttekî (H 329-333 / M 940-944) ve Halife el-Mustekfî bi-Llâh (H 333-343 / M 944-945) vardır. Bununla birlikte, el-Mustekfî'nin biat öncesi el-Muti Li-llah ile ilişkisi, el-Mustekfî'nin el-Muti Li-llah'ın halife olmasından korktuğu için düşmanca ve nefret doluydu. Bu korktuğu şey gerçekleşti.
- Araştırma, Bağdat'taki Abbâsî Devleti'nin hiyerarşik yapısındaki politik ve idari kurumların, Büveyhîlerin devlet işlerine müdahalesinden sonra istenen seviyeye ulaşmadığını ortaya koydu.
- Ahmed bin Büveyhî'nin H 334 / M 945 yılında Irak'a direnişsiz girişi, bu çalışmanın yazımında, doğrudan ekonomik ve politik nedenlerle ve dolaylı olarak önceki dönemlerle ilgili nedenlere bağlanmıştır.

- Halife el- Mutî' Li-llah, Büveyhî emirlerinden iki tanesiyle aynı dönemde yaşamıştır. Bu emirlerden biri Emir Ahmed b. Büveyhî (Muizzüddeve) H 356 / M 945'e kadar, diğeri ise oğlu İzzüddeve Bahtiyâr, lakabı Ebu Mensur, H 366 / M 967'e kadardır.
- Abbâsî Devleti'nin hiyerarşik yapısında en üst pozisyon halife makamıydı. Ancak Büveyhîlerin Bağdat'a girişinin ardından, bu makamı Büveyhî emirleri atamaya başladı. Emirler, Abbâsî halifelik makamını politik nedenlerle muhafaza etti, bu yüzden atama, azil, el koyma gibi kararları kendi çıkarlarına göre alıyorlardı.
- Halife el-Muti Li-llah'ın döneminde, vezirlik kurumu Büveyhîlerin müdahalesiyle bir dizi değişikliğe uğradı. Önceden emir, halifenin kâtibi ve veziri iken, Büveyhî döneminde durum tersine döndü ve emir vezir, halife ise kâtip oldu.
- Araştırma, el Mutî' - Li-llah döneminde devlet dairelerinin çalışanlarının, özellikle Muizzüddeve'nin asker, komutan ve müridlerine geniş araziler tahsis etme politikası nedeniyle işlerinde belirgin bir kafa karışıklığı yaşadığını gösterdi.
- Polis teşkilatının ve polis şefinin rolünün, bu dönemde "el-'iyâr" ve "şattâr" adlı grupların evlere ve dükkânlara saldırıları ile öne çıktığını ve polis şefliğinin bazı ailelerin kontrolü altına girdiğini, özellikle Tâhirî ailesinin bu konuda öne çıktığını araştırmamızda belirttik.
- Araştırma, yargının el Mutî Li-llah döneminde iki aşamadan geçtiğini gösterdi. İlk aşama, Büveyhî döneminin başından H 352 / M 963 yılına kadar sürdü ve bu dönemde yozlaşma ve rüşvet yaygındı. İkinci aşama, yargının bütünlüğü dönemi olup Büveyhî döneminin sonuna kadar sürdü.
- Araştırmamda, Abbâsî Devleti'ndeki çoğu grubun el koymaya maruz kaldığını belirttim. Bu, vezirlerden, haciblere, kâtiplere ve hatta saray halkına kadar uzanmaktadır.
- Maliye politikasının, Abbâsî Devleti'nin bütçesinin askerlerin ve memurların maaşlarını ödemek için gereksinimleri karşılayamaması nedeniyle uygulandığını belirttik. Bu nedenle, Büveyhî yönetimi, önde gelen komutan

ve emirlere, merkezi hazinenin ihtiyaçlarını karşılamak için bir miktar para karşılığında toprak tahsis etti.

Tavsiyeler:

Bir bilimsel tezde aynı konuyu ele almak ancak diğerk halifelerle birlikte, böylece Abbâsî devletinin politik ve idari yapısının tam bir resmini tamamlamak önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullāh, Hûdâ Muhammed Hamād Abdullāh, “*El-Hicābe Ve’l-Hicāb Fî’l-‘Irāk Min Bedāyet El-‘Asr El-Abbâsî Hattâ Nihâyet Devlet El-Bûyehîyîn*” (H132- 447) / (M 750- 1055), *Tez, Câmi ‘Et Cenûb El-Vâdî – Kena*, 2011.
- Abdurrahman Bin Nasr (V. 589-1193), “*Nihâyetü'r-Rütbe Fi Tâlib El-Hisbe*”, Tahkik: Es-Seyyid El-Bâz El-Arînî, *Başdanışman: Muhammed Mustafa Ziyâde, (El-Ta'lif, El-Kâhire*, 1949.
- Ali, Latîfe Salâh Abd El-Hâdî, Bûyeh Döneminde El-Musâderât, *Sübek Dergisi, Feyyum Üniversitesi, Sayı 4*, 2022.
- Atiyetullah, Ahmet “*El-Kâmûs El-Siyâsî*”, *Dâr En-Neḥḍa El-Arabiyye, El-Kâhire*, 3. Baskı, 1968.
- Atvan, Hüseyin, “*Abbâsî Daveti Tarih Ve Gelişimi*”, *Dâr El-Cîl, C2, Beyrut*, 1995.
- Azzam, Halid, “*Mevsuetü't-Tarihü'l-İslami El-Asrû'l-Abbâsî*”, *Dar Usame Li'n-Naşr - Ürdün*, 2009.
- Cavad, Ali, “*El-Mufasssal Fi Tarikh El-Arab Qabl El-İslam*”, *Dar El-Saki, 4. Baskı, 1422 H-2001*.
- Ebû'l-Fidâ, “*Et-Tabrîr El-Mesbûk Fî Tavârih'il-Mülûk*”, Tahkik: Dr. Muhammed Zeynhim Muhammed Azb, *C. 1 Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire*, 1415 – 1995.
- Ebu'l-Fidâ, Ebu'l-Fidâ İmâd Ed-Dîn İsmâ'il B. Ali B. Mahmud B. Muhammed B. Ömer B. Şâhensâh B. Eyûb, El-Melik El-Mu'ayyed, Sahib Hamat (V. 732.), “*El-Muhtasar Fî Ahbâr El-Başar*”, *El-Hüseyniye Matbaası, Mısır*, 1. Baskı.
- Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed B. Mükerrrem B. Alî, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr El-Ensârî Er-Rüveyfî (V. H 711), “*Lisânü'l-Arab*”, Hâşiye: Leyâzci Ve Bir Grup Dilbilimci Tarafından, 3. Baskı, *Dâr Sâdir, Beyrut*, 1414.
- Ed-Davâdârî, Ebu Bekr B. Abdullah B. Eybek Ed-Davâdârî, “*Kenzu'd-Dürer Ve Câmi'u'l-Gürer*”, Tah: Dorothea Krawulsky, *El-Bâbî El-Halebî* 1413 – 1992.
- Ed-Dimeşki, Ebu'l-Abbâs Ahmed İbn Yusuf İbn Ahmed, “*Ahbaru'd-Devle Ve Esaru'l-Ula Fi't-Tarih*”, *Alemü'l-Kütüb Yayınevi, Beyrut*.

- Ed-Dimeşkî, Ebû'l-Fidâ İsmâ'il B. Ömer Bin Kesîr El-Kureşî El-Basrî (V. 774.), "El-Bidâye Ve'n-Nihâye", Tahkik: Abdullah B. Abdülmuhsin Et-Türkî, C. 15, 1. Baskı, H 1418. – M 1997. *Dâr Âlem El-Kütüb, Riyâd*, 2003.
- Ed-Dînûrî, Muhammed B. Müslim B. Kuteybe (H 276. – M 890), "Uyûn El-Aḥbâr", *Dâr El-Kutub El-İlmî, Beyrut*, 1814.
- Ed-Dûrî, Abdülazîz, "Darâsât Fî'l- 'Uşûri'l-Abbâsiyyeti'l-Mutâhıra", *El-Süryân Matbaası*, 1945, Bağdat.
- Ed-Dûrî, Takî Ed-Dîn Ârif, "Emîretü'l-Emîrâ Fî'l-İrâk", C. 1, *Es'ad Matbaası, Bağdat*, 1975.
- El- Harîrî, Ebu Muhammed El-Kasım B. Ali, "Makamat El-Hariri", H 516, *Matbaat El-Maarif, Beyrut*, 1873.
- El-‘Ömerî: İsmâ'ü'd-Dîn Osman B. Ali B. Murad El-‘Umrî (1134 - 1184), “Er-Ravḍu’n-Nazır Fî Terçümetü Edibâ’il-Aşr”, Tah: Dr. Sâlim En-Nâimî, Yayıncı: El-Mecmu ‘U’l- ‘İlmî El- ‘Irâkî - Bağdat, 1. Baskı, 1395 – 1975.
- El-Âmerî, Ya’s Ne’met Abdullah, Adıyla Bûyeh Dönemi'nde Irak'ta İşlev Görevlendirme Ve Görevden Alma Politikası Üzerine, Danışman Dr. Selam Ali Mez'el El-Câbirî, *Dî Kâr Üniversitesi'ne Sunulan Yüksek Lisans Tezi, Dî Kâr*.
- El-Andelusi, Ebu Hayyan Muhammed Bin Yusuf B. Ali B. Yusuf B. Hayyan Esiruddin El-Andelusi (V. 745), "Tefsirde Ufuk Denizi", Editör: Sadık Muhammed Cemil, *Darü'l-Fikr, Beyrut*, 1420.
- El-Atâbekî, Cemâluddîn Ebû'l-Muhâsin, Yusuf Bin Teğrîberdî "Mevrîd El-Lutâfe Fî Men Vâlî Es-Sultanâ Ve'l-Hilâfe", Tahkik: Prof. Dr. Nâbil Muhammed Abdülazîz Ahmed, *Matbaa: Dâr El-Kütüb El-Mısriye, Kahire*, 1997.
- El-Atbi, Nevâf B. Halid Fayiz, Kamu Görevinden Azil, Editör: Abdülmuhsin Seyd Reyan, *Yüksek Lisans Tezi, Nayif Arabiya Üniversitesi İçin Bilimler, Riyad, 1. Baskı*, 2003.
- El-Bâkılânî El-Kâdî Ebu Bekir Muhammed Bin Et-Tayyib El-Bâkılânî (V.H 403), “Et-Takrîb Ve'l-İrşâd”, *Küçük, Müessese El-Risâle, Beyrut*, 2. Baskı 1418 – 1998.
- El-Behikî, Muhammed B. El-Hüseyin Ebu'l-Fazl (V.H 470 /M 1077, Târîh El-Behikî, *Arapçadan Türkçeye Çeviren Yahya El-Hişab, Dar El-Nahda*, 1982.

- El-Belâzurî, Ahmed B. Yahyâ B. Câbir B. Dâvûd El-Belâzurî (V.H 279), "Cemel Min Ensebi'l-Eşrâf", Tahkik: *Suhayl Zekâr Ve Riyâd Ez-Zirklî, Dâru'l-Fikr - Beyrut, 1. Baskı, 1417 – 1996.*
- El-Beyhakî, Ahmed B. El-Hüseyn B. Ali B. Mûsâ T.458, M 1065, "Es-Sünen El-Kübrâ", Tah. Muhammed Abdülkâdir, *Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, 3. Baskı, 1424-2003.*
- El-Câbirî, Haydar Âvâd Duveyç, "El-Emîr El-Buveyhî 'İzzü'd-Düle Bahtiyâr, Hayâtuhu 356-367, M 966-977", *Yüksek Lisans Tezi, Zî Kâr Üniversitesi, 2017.*
- El-Câhiz, "Et-Tâc Fi Ahlâk El-Muluk", Tahkik: Ahmed Zeki Paşa, El-Matba'a El-Amiriyye – *El-Kahire, B1, 1332 – 1914.*
- El-Câhiz, 'Amr B. Bahr B. Maḥbûb El-Kinânî Bil-Velâ, El-Leysî, Ebû 'Usmân, El-Şehîr Bil-Câhiz (V. H 255.), "El-Mehâsin Ve'l-Adâd", *Yayınevi: Dâr Ve Maktabe El-Hilâl, Beyrut, 1423.*
- El-Cehşiyârî, Ebu Abdullah Muhammed B. Adûs El-Cehşiyârî, "El-Vezîrâ Vel-Kütâb", Hazırlayan: Mustafa Es-Sakka Ve Diğerleri, 1. Baskı, *Matba'a Mustafa El-Bâbî El-Halebî, Kahire, Dar Es-Sâvî, 1938.*
- El-Cevahiri, Muhammed Hasan En-Necfi, "Cevherü'l-Kelam", Hazırlayan: Ali El-Ahundi, *Dar İhyâi Tûrâsı'l-Arabî 7. Baskı, Beyrut, 1981,*
- El-Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'il B. Hammad El-Cevherî El-Fârâbî (393), "Es-Sihâh Tâcu'ğ-Ğ-Luğa Ve Sihâhü'l-Arabiyya", Düzenleme: Ahmed Abdülgafûr Attâr, *Dârü'l-İlmi'l-Li'l-Mileyîn - Beyrut, Baskı 4, 1407 – 1987.*
- El-Cevzî, Cemâluddin Ebu'l-Ferac Abdurrahman B. Ali B. Muhammed El-Cevzî, V.H 597, *Zâdü'l-Mesîr Fî İlmi Et-Tefsîr, Haz: Abdurrazzak El-Mehdî, Dar El-Kitâb El-Arabî – Beyrut 1422.*
- El-Cürcânî, Ali Bin Muhammed B. Ali Ez-Zeyn (V. H816), "Et-Ta'rîfât", *Dâr El-Kitâb El-İlmî, Beyrut – 1. Baskı, 1403 – 1983.*
- El-Endelusî, Ebu Ömer, Şehâbeddin Ahmed B. Muhammed B. Abd Rabbih B. Habib B. Hadir El-Ma'rûf Bi B. Abd Rabbih El-Endelusî (H 328), "El-Ikdü'l-Ferîd", Daru'l-Kütüb El-İlmiyye – Beyrut, 1. Baskı, 1404.*

- El-Entâkî (V.H 458.), Yahya Bin Saîd B. Yahya El-Entâkî, “Târihü'l-Entâkî”, Tahkîk *Umar Abdüs-Selâm Tedmürî, Nâşir: Gross Press, Beyrut, 1990.*
- El-Erbilî, Abdurrahman Senbet Künîtü El-Erbilî, “*Hulâsatu'z-Zehâb El-Musbuuk Muhtasar Min Siyeri'l-Mülûk*”, Tahkîk Es-Seyyid Casim, Maktabetu'l-Mesneî, Bağdat, S. 227, *Es-Suyûtî, Târihü'l-Hulefâ.*
- El-Ezdî, Muhammed B. Aḥmed Ebî El-Mutahhar El-Ezdî, “Hikâye Ebî El-Kâsim El-Bağdâdî”, *Maktabe El-Misnâ Bağdat.*
- El-Ezherî, Muhammed Bin Ahmed Bin El-Ezherî El-Herûî, Ebu Mensûr (V. H370), “Tehzîbü'l-Luġa”, Haz: Muhammed Avad Mer'eb, Dar İhyâu't-Türâs *El-Arabî – Beyrut, 1. Baskı, 2001.*
- El-Fârâbî, Ebû Nasr İsmâîl B. Hammad El-Cevherî El-Fârâbî (H393), “Es-Sahâh, *Tajü 'l-Luġâh Ve Sihâhü 'l-Arabîyye*”, Tahkik: *Ahmed Abdulghafûr Attar, Dâr El-İlm Li'l-Melâyîn – Beyrut, C.4, 1987.*
- El-Halhaşimi, Rahim Kazım Muhammed Ve Diğerleri, "Arap İslam Medeniyeti, *Sistemler Tarihinde Bir İnceleme*", *Darü'l-Mısriyye El-Lübnaniyye, 1. Baskı, Kahire.*
- El-Hamavi, Şehabeddin Ebu Abdullah Yakut B. Abdullah El-Rumi, V.H 626, “Mu'cem *El-Üdebâ*”, *Tah. İhsan Abbas, 1. Baskı, Dar El-Garb El-İslami, Beyrut, 1993.*
- El-Hamdanî, Yâser Bin Ahmed B. Mahmud B. Ahmed B. Ebî El-Hamd El-Kuvays, “El-*Rakâik Ve'l-Edib Ansiklopedisi*”, *Şamila Elektronik Kütüphane Bülteni, 1433.*
- El-Hamî, Muhammed, El-Abbâsîyûn Ed-Du'afâ – El-Hilâfetu'l-Abbâsîyye Taḥṭi Seyṭre *El-Askariyye'l-Büveyhîyîn, 1. Baskı, Akrâ' Yayınevi, Kahire, 2013.*
- El-Hanbelî, "Abdü'l-Hayy B. Ahmed B. Muhammed İbnü'l-İmâd El-'Akrî El-Hanbelî, Ebu'l-Felâh (V. 1089H), "*Şezrâtü'z-Zeheb Fi Aḥbâr Men Zeheb*", Tah: Mahmûd El-Arnaûṭ, *Hadîslerin Tahkikine Çıktı: Abdülkâdir El-Arnaûṭ, Dâr İbn Kesîr, Şam – Beyrut, C. 1, H 1406 – M 1986.*
- El-Hanefî, Ebu'l-Hüsn, Alaeddin, Ali B. Halil Et-Tırâbulsî El-Hanefî, H 844, "*Hakimlerin Yardımıyla Taraflar Arasında Tereddüd Edilen Hükümler*", *Darü'l-Fikr.*
- El-Harbuti, Dr. Ali Husni, "El-Hadara El-Arabiyya El-İslamiyya", *Maktabet El-Hanci, El-Kahire, 2. Baskı, 1994.*

- El-Harîrî, Ebu Muhammed Abdullâh B. Kâsim El-Lahmî Eş-Şebîlî (V. 146-748), "Nihâyetü'l-Efkâr Ve Nezhetü'l-Ebsâr", Thk. Dr. Hazem El-Bekrî, Menşûrât Vezâret *Et-Takâfe Ve'l-I'lâm, Dâr Er-Reşîd, Bağdat, 1980.*
- El-Hâtib El-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed B. Ali B. Thâbit Bin Ahmed B. Mehdi El-Hâtib El-Bağdâdî (V.H 463), "Târîh Bağdâd", Tah.: Dr. Beşar Avvâd Ma'rûf, 1. Baskı *Dâru'l-Ğarb El-İslâmî, Beyrut, H 1422 -M 2002.*
- El-Hâtib, Adnan Muhammed, "Târîh El-Hadâra El-Arabiyye El-İslâmiyye", *Seybûeyh, Cidde, 2018, Baskı 1.*
- El-Hâtib, Mustafâ Abdülkerîm El-Hâtib, "Mu'cemu'l-Muştalâhât Ve'l-Elkâb Et-Târîhiyye", *El-Nâşir Muesseseü'r-Risâle, Beyrut, 1. Baskı, 1996.*
- El-Hemdanî, Muhammed B. Abdülmelik B. İbrahim B. Ahmed, Ebu'l-Hasan El-Hemdanî El-Ma'rûf Bi'l-Mukaddesî (H521), Tekmile Tarih Et-Taberî, Ed. Albert Yusuf Kenan, *El-Matba'atü'l-Kâfîlikîya - Beyrut, 1. Baskı, 1958.*
- El-Hemezânî, Muhammed B. Abdülmelik B. İbrahim B. Ahmed, Ebu'l-Hasan El-Hemzânî El-Ma'rûf Bi'l-Mukaddesî (V.H 521.), "Tekmelâ Târîh Et-Taberî", Tah. *Albert Yusuf Kun'aan, Katolik Matbaası - Beyrut, 1. Baskı, 1958.*
- El-Hemzânî, Muhammed B. Hüseyin B. Abdü's-Samed El-Hârithî El-Âmilî, (V. 1031), "El-Kaşkûl", Thk. *Muhammed Abdülkerîm En-Nimrî, Dâr El-Kitâb El-İlmî, Beyrut, 1. Baskı, 1418-1998.*
- El-Heravi, Abdü's-Semî' Salim El-Heravi, "Luğatü'l-İdare El-Amme Fi Sadr El-İslâm", Revize Ve Denetim Afaf Tavfik, *El-Hay'et El-Mısriyye El-Amme, Li'l-Kitab, 1986.*
- El-Himyerî, Ebu Abdullah Muhammed Bin Abdullah Bin Abdülmen'em El-Himyerî (V. 900), "Er-Ravd El-Meâtâr Fî Haber El-Aktâr", Çev. İhsan Abbas, Naser Kültür Vakfı - Beyrut, *Serac Yayınları Baskısı, 2. Baskı, Beyrut 1980.*
- El-İsbîğî, Muhammed İbrâhim, "*Eş-Şurtâ Fî'n-Nizâm El-İslâmî Ve'l-Kavânîn El-Vasfiyye*", *Matba'atü'l-İntisâr, Trablus.*
- El-Kaftî, Cemalüddin Ebû'l-Hasan Ali B. Yusuf B. İbrahim Eş-Şeybânî (V. H 646.), İhbarü'l-Ulema Bi-Ahbari'l-Hükema, Muhaqqik: *İbrahim Şemseddin, Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 1. Baskı, 1426 – 2005.*

- El-Kâhirî, Ahmed B. Ali B. Ahmed El-Fezârî, "Mâsîr El-Enâkat Fî Maâlim El-Hilâfe", *Muhakkik: Abdüssattâr Ahmed Ferac, C. 1, Baskı 2, Hükümet Matbaası, Kuveyt, 1985.*
- El-Kalkaşendî, Ahmed B. Ali B. Ahmed El-Fezârî El-Kalkaşendî Summa'l-Kâhiri (V. H 821), "Mâsîru'l-İlhâfe Fî Ma'âlîmi'l-Hilâfa", *Mühaqqıq: Abdüssattâr Ahmed Farâc, 2. Baskı, Hükümet Matbaası – Kuveyt, 1985.*
- El-Kanuci, Ebul-Tayyib Muhammed Siddik Han B. Hasan Bin Ali B. Lütfullah El-Hüseyni El-Buhari (V. H 1307), *Elif, Bâ, Cim İlimleri, Dar B. Hazm, 1. Baskı, 2002.*
- El-Kazvini, Adil Acil Revzan, Irak'ta Büveyhi İdari Kuruluşlar, 334-447/945-1056, *Mütah Üniversitesine Sunulan Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Hüseyin Felah El-Kesasbe, 2015.*
- El-Kerdîzî, Ebî Saîd Abdülhây İbnü'z-Zahâk İbnü Mahmûd (H 443), "Zeynü'l-Ahbâr", Terc. Afâf Es-Seyyid Zeydân, Dil Düzenlemesi *Şevket El-Mısırî, El-Meclisü'l-A'lâ Li's-Sakâfe, 2006M, Kahire.*
- El-Kerevî, İbrâhîm Selmân, "El-Büveyhûn Ve'l-Hilâfetü'l-Abbâsiyye", *İskenderiye Kitap Merkezi, Kahire, 2. Baskı, 2008.*
- El-Kermanî, Ebû'l-Abbâs Ahmed B. Yusuf B. Ahmed Ed-Dimaşkî (H 1019,M 1610), "Ahbâru'd-Düvel Ve Âsâru'l-Evvelâ Fi't-Târîh", *Haz. Ahmed Hutayt, C. 2, Beyrut, Şirketü'd-Dâr, 1. Basım.*
- El-Kindî, Ebû Ömer Muhammed Bin Yusuf Bin Ya'kûb El-Kindî, El-Metvaffâ Ba'de Sene H 353., "El-Vülâ Ve'l-Kudâ", Tahkîk: Muhammed Hasan Muhammed Hasan *İsmâ'îl Ve Ahmed Farîd El-Mezîdî, Dâr El-Kütüb El-İlmîyye, Beyrut, C. 1, 1424 – 2003.*
- El-Kutbî, Muhammed B. Şâkir B. Ahmed B. Abdurrahman B. Şâkir B. Harun B. Şâkir El-Melkab Bi-Salaheddin (H 764), "Favâtü'l-Vefayât", *Ed. İhsan Abbas, Dar Sâdir – Beyrut, 1. Baskı.*
- El-Latîf, Abdü's-Şâfi Muhammed Abd, El-Âlemü'l-İslâmî Fî'l-'Asr El-Umevî, C. 1, *Dâr El-İslâm, El-Kâhire, 1429/ 2008.*
- El-Makdisî, Muhammed B. Abdülmelik B. İbrahim B. Ahmed, Ebu'l-Hasen El-Hemedanî El-Ma'ruf Bi'l- Makdisî (V. 521), "Tekmile Târîh Et-Taberî", Müellif: *Albert Yusuf Kunan, El-Ma'tba'a El-Kâsûlikîyye – Beyrut, 1958.*

- El-Makrîzî, Ahmed B. Ali B. Abdulkadir, Ebu'l-Abbas El-Hüseyni El-Übeydi, Takî Ed-Din El-Makrizi (V.H 845.), "El-Sülûk Li-Ma'rifet Duvelü'l-Mülûk", Tah. Muhammed Abdulkadir Ata, *Darü'l-Kütüb El-İlmiyye - Lübnan/Beyrut*, 1. Baskı, 1418/1997.
- El-Makrîzî, Tekîyüddin El-Makrîzî (V. H 845 – M 1440), "El-Makvâfâ El-Kebîr", Düzeltilme: *Muhammed El-Ya'lâvî*, Yayıncı: *Dâr El-Garb El-İslâmî*, Beyrut, 2. Baskı, H 1427 – 2006.
- El-Mâverdî, Ali B. Muhammed B. Habîb El-Mâverdî Ebû El-Hasan, "Kavânîn El-Vezâre Ve Sîyâset El-Melik", *Tahkik Redvân Es-Seyyid, Dâr Talî'a Littebâa*, Beyrut, 1. Baskı, 1979.
- El-Mec'hul, "El-Uyun Ve'l-Hedâik Fi Ahbari'l-Hakaik", Ardından Miskeveyh, "Tecâribü'l-Ümem", *Bağdat, Maktaba'tu'l-Müsnâ El-Uyun Ve'l-Hedâik*.
- El-Mersî, Ebu'l-Hâsn Ali B. İsmâîl B. Seyyid (V. 458), "El-Muhkem Ve'l-Muhyît El-A'zam", *Thk: Abd El-Hamîd El-Hindâvî*, Yayıncı: *Dâr El-Kütüb El-Âlemiyye – Beyrut*, 1. Basım, 1421- 2000.
- El-Mes'ûdî, Ebû El-Hasen Alî B. El-Hüseyn B. Alî (V. 364 H), "Murûc Ez-Zeheb Ve Me'âdin El-Cevher", 1. Baskı, *Dâr El-Kalem*, Beyrut, 1989.
- El-Mesudi, Ebu'l-Hasen Ali B. El-Husayn B. Ali El-Mesudi, "Et-Tenbih Ve'l-Işraf", Tah.: *Abdullah İsmail Es-Savi, Dar Es-Savi, Kahire*, T.Y).
- El-Muğrâvî, Ebû Sahl Muhammed B. Abdürrahman El-Muğrâvî, "Salafın İnanç, Yöntem Ve Eğitimdeki Durumları Ansiklopedisi", Yayıncı: *İslami Kitaplık Yayınları Ve Dağıtım*, Kahire - Mısır; *En-Nebîlâ Li'l-Kitâb, Marakeş*.
- El-Mukaddesî, El-Mutahhir Bin Tâhir, "El-Bed' Ve't-Târîh", *Maktabe'th-Thakâfatu'd-Dîniyye, Bûr Saîd*.
- El-Mürsî, Ebu'l-Hasen Alî B. İsmâîl B. Sîdeh El-Mürsî, V. 458 H, "El-Muhkem Ve'l-Muhyît El-A'zam", Tah. *Abdülhamîd Hindâvî*, *Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye – Beyrut*, 1. Baskı, 1421 H – 2000.
- El-Ömerani, Muhammed Bin Ali B. Muhammed, Bilinen Adıyla B. El-Ömerani (V. 580 H.), "El-İnbâ Fî Târîkh El-Hulefâ", Tahkik: *Kasım Es-Samerâî*, Yayınlayan: *Dâr El-Âfâk El-Arabîye, Kahire*, 1. Baskı, 2001.

- El-Şemri, Nihad Naim Macit, "İslami Kurtuba'da Tıp Tarihi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat Üniversitesi Kızlar Eğitim Fakültesi, 2004.
- El-'Umrânî, Muhammed B. Ali B. Muhammed El-Ma'rûf İbn El-'Umrânî (V. H 580), "El-İnbâ' Fî Târîhi'l-Hulefâ", Tah.: Kasım Es-Sâmerâî, 1. Baskı (*Dâru'l-Afâkı'l-Arabiyye, Kahire, 1421H - 2001*).
- El-Vefâî, Muhammed Zâfir, "El-Kahâlîn El-Arab Ve'l-Müslimûn Ve Eţâruhum Fî Tâtuuvur Tıb El-Âyn", Tah: Prof. Dr. Husniye Et-Tıyân, 1. Baskı, El-Meclis El-Vaţanî, *El-Taķâfe Ve'l-Fünûn, El-Kuveyt*.
- El-Vefâî, Nasr (Ebu'l-Vefâ) İbnü's-Şeyh Nasr Yûnus El-Vefâî El-Hûrînî El-Ahmedî El-Ezherî El-Eş'arî El-Hanefî Eş-Şâfi'î (V.H 1291), "El-Metâlı'ü'n-Nasrîye Li'l-Metâbî'l-Mısriyye Fî'l-Usûli'l-Hattîyye", Tahkik: Dr. Tâh Abdûlmaksûd, *Maktabetü's-Sünne, El-Kâhire, 1. Baskı, 1426 – 2005*.
- El-Ya'kübî, Ahmed B. Abi Ya'küb B. Ca'fer B. Vehb El-Kâtib, Nam-I Diğer İbn Vâdic El-Ahbarî, Vefatı 292 H, "Târîh El-Ya'kübî".
- El-Yuzbeki, Tavfik Sultan, "Abbasi Devletinde Vezirlik Kurumu, Doğuşu Ve Gelişimi 123-447 H", *Yüksek Lisans Tezi, Ain Şems Üniversitesi, Kahire, El-İrşad, Bağdat, 1970*.
- El-Zehri, Muhammed B. Sa'd B. Müneyy El-Zehri., 230 H, "El-Tabakat El-Kübra", Haz: Dr. Ziyad Muhammed Mansur, Yüksek Lisans Tezi, Danışman Dr. Akrem Diya El-Umri, *Maktabet El-İlmü Ve'l-Hikm, El-Medine El-Munavvara, 2. Baskı, 1408 H – 1987*.
- En-Nukraş, İsmâil Hasan Muştafâ En-Nukraş, "El-Şûrta Fî'l-Asr El-Abbâsî Mâ Beyne (H 132-447) - (M 750-1050) ", *Doktora Tezi, El-Yermûk Üniversitesi, Danışman: Profesör Muhammed Şerefullah, Amman*.
- En-Nuveyrî, "Nihâyetü'l-Erb Fî Funûni'l-Edib," *Darü'l-Kütüb Ve'l-Vesâik El-Kavmîyye, El-Kahire, 1. Baskı, 1423*.
- Er-Râfi'î, Muştafâ Şâdık Er-Râfi'î (V.H 1356.), "Târîh Âdâb El-Arab", *Dâr El-Kîtâb El-Arabî, 2013*.
- Er-Ravi, Taha İbn Salih El-Fazil, Vefatı 1946, "Bağdat, Selam Şehri", *El-Hindavi Vakfı, Kahire, 2017*.

- Er-Razi, Zeynüddin Ebu Abdullah Muhammed B. Ebu Bekir B. Abdul Kadir El-Hanefi Er-Razi (V. 666h.), “*Muhhtar Es-Sahah*”, Thk.Yusuf El-Şeyh Muhammed, El-Mekteb El-Asriye - Ed-Dar En-Numuziciyye, Beyrut, 5. Baskı 1420 / 1999.
- Es-Sâbî, Ebû'l-Hüseyn Hilâl B. El-Muhsin Es-Sâbî, “*Rusûm Dâr El-Halâfet*”, Tahkik Mikha'il Avad, *Dâr Er-Râid El-Arabî – Beyrut*.
- Es-Safedî, Salahüddin Halil B. Aybek B. Abdullah Es-Safedî (H 764.), “*El-Vâfî Bil-Vefeyât*”, Ed. Ahmed El-Arnaût Ve Türki Mustafa, *Dâr İhyâü't-Turâth – Beyrut*, H 1420. – 2000.
- Es-Safi, Muhammed Salman Hammud, “*Hilafetü El-Muti Li-Llah*” 343-363/ 946-974”, *Mu'ta Üniversitesi'ne Sunulan Yüksek Lisans Tezi, Ürdün*, 2015.
- Es-Sâî, Ali B. Encüb B. Osman B. Abdullâh Ebû Talib, Ed-Dürü's-Semîn Fî Esmâ'il-Müsennifin, Tahkik: Ahmed Şevkî, *Nâşir: Darü'l-Ğarbü'l-İslâmî, Tunus*, 1. Baskı, (1430 - 2006).
- Es-Sa'lebî, Abdülmelik B. Muhammed B. İsmâ'il Ebu Mensûr Es-Sa'lebî (H 350-429), “*El-Lutf Ve'l-Llatâif*”, Tahr.: Mahmud Abdullâh El-Câzir, *Muesseseü'r-Risâle, Beyrut*, S. 16
- Es-Sameraî, Kemal, “*Arap Tıp Tarihinin Özeti*”, *Daru'n-Nidal*.
- Es-Sealibî, Abdülmelek B. Muhammed B. İsmail (961-1380), “*Meliklerin Adabı*”, Haz. Abdulhamid Hamdan, C. 1, *Daru'l-Kitap Alemi, Kahire*, 2007.
- Es-Se'âlibî, Abdülmelik B. Muhammed B. İsmâ'il, Ebû Mensûr Es- Se'âlibî (V. 429 H.), “*Fıkhu'l-Lûğati Ve Sirru'l-Arabiyye*”, Tahkik: Abdurrazzâk El-Mehdî, 1. Baskı, *İhyâ'u't-Turâsi'l-Arabî, Nişapur*, 2002.
- Es-Sefdî, Salah El-Din Halil B. Aybek Es-Sefdî, (764 H.), *Nüket El-Hemyan Fî Nüket El-Amiyan*, Baskı 1, Üzerine Yazan Ve Notlar Düşen: Mustafa Abdülkadir Ata, (*Dâr El-Kütüb El-İlmiye, Beyrut*, 1428 H - 2007 M).
- Es-Sevâziç: Bunlar, Öğrenmemiş Cariyelerdir; *Me'lûf, Me'lûf, El-Müncid Fî El-Luğa, Matba'a El-Kâtûlikîye – Beyrut*, 19. Baskı.
- Es-Seyyid Salâh Abdülmevlâ, “*Vezâif Dâru'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*”, *El-Ezher Üniversitesi, Kahire*, 2021.

- Es-Sûlî, Ebu Bekir Muhammed B. Yahyâ B. Abdillâh Es-Sûlî (V. 335 H.), "Ahbâr Er-Râzî Billâh Ve'l-Mutî Li-Llah - Abbâsî Devleti Tarihi, Kitâb El-Evrâk", *Tah.: J. Heyworth-Dunne, Matbaat Es-Sâvî- Mısır*, 1935.
- Es-Suyuti, Abdurrahman B. Ebi Bekir, Celaledin Es-Süyuti (H 911), "Tarihül-Hulefa", Ed. Hamdi Ed-Demerdâş, *Nizar Mustafa El-Bâz Kitabevi - Kahire*, 1. Baskı, 1425 - 2004.
- Es-Suyuti, Abdurrahman B. Ebu Bekir, Celaluddin, H 911, "El-Müzher Fi Ulum El-Luğa", *Thk. Fuad Ali Mansur. Dar El-Kütüb El-İlmiyye, Beyrut*, 1. Baskı, 141 H- 1998.
- Es-Süyûtî, Abdurrahman Bin Ebî Bekr, Celâlüddîn Es-Süyûtî (.H 911), "Hasan El-Muhâcerâ Fi Târîh Mısır Ve El-Kâhire", Çev: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, *Dâr İhyâi'l-Kütüb El-Arabiye, Mısır*, 1. Baskı, 1967.
- Eş-Şâfî, Muhammed El-Amîn B. Abdullah El-Armî El-Alvî El-Herî Eş-Şâfî (.H 1441), "Tefsîr Hadâiki'r-Rûh Ve'r-Riyhân Fî Ravâbi İlmi'l-Kur'ân", İdare Ve Denetim: Dr. Hashem Muhammed Ali B. Hussein Mehdi, *Dâr Tuwq En-Necât, Beyrut*, 1. Basım, 1421 /2001.
- Eş-Şelbî, Ebû Zeyd, Târîh El-Hadâre El-İslâmiyye Ve'l-Fikr *El-İslâmî, Mektebet Vehbet, El-Kâhire*, 2012.
- Eş-Şerefât, Suvan Talb Merabi', Muvazzeffü'd-Devâvin Fi'l-Meşrik El-İslâmiy Münden Kıyamü'd-Devlet El-İslamiye, *Doktora Tezi, Felsefe Tarihi, Yarmuk Üniversitesi, Ürdün*, H 1425 – 2004.
- Eş-Şerîşî, Ebû Abbas Ahmed B. Abdülmu'min B. Musâ El-Kaysî Eş-Şerîşî, (619) El-Harîrî'nin Makamları Şerhi, *Dâr El-Kitâb El-İlmî, Beyrut*, 2006.
- Et -Taberî, Ebu Ca'fer, Muhammed B. Cerîr El-Taberî (H 224-310), "Silet Tarih El-Taberi Le-Ârib İbn Sa'd El-Kurtubî", *Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâr El-Meârif El-Kahire*, 2. Baskı, 1387 – 1967.
- Et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed Bin Cerir Et-Taberî (H 224-310.), "Tefsir Et-Taberî Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Ây El-Kur'ân", *Tahkik: Dr. Abdullah Bin Abdulmuhsin Et-Turkî, Dâr Hicr*, 1. Baskı, H 1422. –M 2001.

- Et-Taberî, Ebu Ca'fer, Muhammed B. Cerîr Et-Taberî (224-310 H.), “Târihü'r-Rusûl Ve'l-Mülûk”, Tahkîk Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, 1980, *Nâşir: Dâru'l-Meârif, El-Kâhire*, C. 2, 1387 – 1967.
- Et-Tabersî, Necmü'd-Dîn, En-Nefy Ve't-Teğrîb, B.1, *İslâmî Düşünce Topluluğu, Kum*, 1416.
- Et-Tarablusî, Müellif: Ebu'l-Hasan, Alâeddin, Ali B. Halil Et-Tarablusî El-Hanefî, V. H 844, Mâ'in El-Hükâm Fîmâ Yetreded Beyne'l-Hâsimeyn Min El-Ahkâm, *Dar El-Fikr (N, T)*.
- Et-Tenuhi, El-Muhsin B. Ali B. Muhammed B. Ebi'l Fahm Davud Et-Tenuhi El-Basri, Ebu Ali V. H 384, “Neşva'r El-Muhadere Ve Ahbar El-Müzakere”, *Şam, M 1393, C. 2*.
- Eyüp, İbrahim, "Abbâsî Tarihi", C. 1, (*Uluslararası Kitap Şirketi, Beyrut*, 1989).
- Ez-Zaheri, Ğarsuddin Halil Bin Şahin Ez-Zaheri, "Ülkelerin Açılışı Ve Yolların Ve Yolların Ortaya Çıkarılması", *Düzeltilmiş Baskı, Bulus Ravvis, Cumhuriyet Matbaası*, 1893.
- Ez-Zebîdî, "Tâcü'l-Arûs," Haz: Bir Grup Uzman, Daru'l-Hidâye, *Daru İhyâi't-Turâs Ve Diğerleri*, 1965 – 2001.
- Ez-Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman B. İshâk, (V. 340 – 951), “*Mecâlis El-Ulemâ*”, *Tahkik Abdü's-Selâm Muhammed Hârûn, Matbaat El-Kuveyt*, 1962.
- Ez-Zehebî, Şemseddin Ebu Abdillâh Muhammed B. Ahmed B. Osman Bin Kaymâz Ez-Zehebî (Vefatı H 748), “El-İber Fî'l-Haber Min Ğayr Ğebr”, Hazırlayan: Ebu Hacer Muhammed Es-Saîd Bin Besyûnî Zaglûl, *Yayıncı: Dar El-Kütüb El-İlmiyye – Beyrut*.
- Ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed B. Ahmed B. Osman Ez-Zehebî (H748), "Büyük Kişilerin Biyografileri", Editör: Şeyh Şuayb El-Arnaût, Sunuş: Beşar Avad Maruf, *Er-Risâle Enstitüsü, 3. Basım*, 1405 – 1985.
- Ez-Zehebî, Şemsüddîn Ebu Abdullâh Muhammed Bin Ahmed B. Osman B. Ğâyemâz Ez-Zehebî (V.H 748), “Târîhu'l-İslâm”, Tah. Ömer Abduselâm Et-Tedmurî, 2. Baskı (*Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut*), 1413 – 1993.

- Ez-Zehebî, Şemsüddîn Muhammed Bin Ahmed Bin Osman Ez-Zehebî (V. 748), “Sîretu A'lâmi'n-Nüblâ”, Tah.: Bir Grup Araştırmacı Şeyh Şuayb El-Arnâut'un Gözetiminde, *Sunuş: Beşar Avvâd Ma'rûf, Muessesetu'r-Risâle, 3. Baskı, 1405 – 1985.*
- Ez-Zeherânî, Muhammed Mesfer Ez-Zeherânî, “Nizâmü'l-Vezâra Fî'd-Devle'ti'l-Abbâsiyye Li'l-Ahdiyyi'l-Büveyhî Ve's-Selçûkî (334-590)” *Müessese'tü'r-Risâle, Beyrut, 1. Baskı, 1400-1980.*
- Ez-Zehrani, Muhammed Mesfer, "Nizam El-Vüzara Fi'd-Devlete'l-Abbasiye El-Ahdani'l-Buveyhi Ve's-Selcuki", 1. Baskı, (Muessese Er-Risale, Beyrut, 1980).
- Ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd B. Ömer (M 538- 1143), “Rebî' El-Ebrâr Ve Nusûs El-Ahbâr”, *Tahkik Selim En-Na'imî, El-Anî Matbaası, Bağdat 1976.*
- Ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmûd B. 'Umar B. Ahmed Ez-Zemahşerî Cârullâh (538), "Esâsü'l-Belâğa", *Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, H 1419– M 1998.*
- Ez-Zübeydî, Muhammed Hasan "El-İrâk Fî'l-Asr El-Büveyhî, El-Tenzîmât Es-Siyâsiyye Ve'l-İdâriyye Ve'l-İktisâdiyye", *Dâr En-Neşr El-Arabî, El-Kâhire, 1969.*
- Halûf, İmâd Abd El-Kerîm Ahmed, İslâm Toplumunun Zayıflığı Abbasî Halifeliği Günlerinde Büyeh Saltanatı Altında, *Yarmuk Üniversitesi'nde İslâm Tarihi Üzerine Sunulan Yüksek Lisans Tezi, 2012*
- Hamâde, Muhammed Mâhir, "El-Vesâik El-Siyâsiyye Vel-İdâriyye El-Aide Lil-Usur El-Abbâsiyye El-Mutetâbi'â", *Silsitü'l Vesâiki İslamiyye, H(247-656) M (861-1258), Er-Risâle Müessesesi, Beyrut 1985.*
- Hasan, İbrahim Hasan, “Târîhü's-Siyâsî Ve'd-Dînî Ve's-Sakafî Ve'l-İctimâî”, (El-Asrû'l-Abbâsî's-Sânî) Fî's-Şark 232 - 1055, *Mektebetü'n-Neşretü'l-Mısriye, Kahire, 3. Baskı, 1996.*
- Hasan, İbrahim, "El-Nizâmu'l-İslâmiyye", *Mektebetü'n-Nahda, Kahire, 3. Baskı, 1939.*
- Hasan, Sacide Muhalef, "Er-Raşidi Ve Emevi Döneminde Tıbbi Faaliyetler", *Arap Bilimsel Mirası Dergisi, Samarra, C. 1, 2015.*
- Hasan, Süleym Feyzullah, Abbasiler Dönemi Halifeliği'nde Cariye Ve Zorla Evlilikler (132-656)H/(749-1258)M, 1. Baskı, *Adnan Kitabevi, Bağdat.*
- Hayali, Sa'd Abdulhalim Dhu'n-Nun, "Abbasi Döneminde Tıp Biliminin Tarihi", *Yüksek Lisans Tezi, El-Mustansiriye Üniversitesi, Bağdat, 2005.*

Hotî, Filîb Hurî, "Târîhu'l-Arab El-Mutavvel", 4. Baskı, 1956.

Hüseyin, Â. Taha Hüseyin Abd El-Âl Hüseyin, "El-Kadâ Fi Bağdad Eban El-Asri'el-Bûveyhî" (334 - 447 / 945- 1055), *Şirket Nevâbığ El-Fikr* 2009 – 1430.

Hüseyin, Hasan İbrahim, "El-Nizâm El-İslâmî", *Mektebet En-Nehde El-Mısriyye, Kahire*.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsim Ali B. El-Hasen B. Hibaullah İbn Abdullah Eş-Şâfiî, Meşhur Olan B. Asâkir (499 H - 571 H), "Târîh Medinet Dimişk", Çalışma, Düzeltilme: *Muhibbüddin Ebu Said Ömer B. Ghramah El-Amruî, Dâr El-Fikr*, 1415 – 1995.

İbn Dakmak, İbrahim Bin Muhammed B. İydemir El-Alâî El-Ma'rûf B. Dakmak, El-Cevheru'z-Semîn Fî Siyeri'l-Hulefâ Ve'l-Mülûk Ve's-Selâtîn, 750-809, *Tahkîk Doktor Abdurrahman Bin İbrahim Eş-Şehrî*.

İbn Ebî Ya'lâ, "Ebû El-Hüseyin Muhammed B. Ebî Ya'lâ, Tabakât El-Hanâbile", Sahihleştiren: Muhammed Hâmid El-Fakî, *Matbaatü's-Senne El-Muhammediyye - El-Kâhire*, 1371 – 1952.

İbn El-Cüzî, "Menâkıb Bağdâd", Cemâl Ed-Dîn Ebî'l-Ferec Abdürrehmân Bin Ali El-Şehîr, *Tah. Ve Haşiye Muhammed Behcet El-Esrî, Dâr Es-Selâm, Bağdat*, 1342 /1923.

İbn El-Enbarî, Muhammed B. El-Kâsim B. Muhammed B. Bîşâr, Ebû Bekir El-Enbarî (H328.), "Ez-Zâhir Fî Maânî Kelimât En-Nâs", Editör: Dr. Hatem Salih El-Dâmin Yayıncı: *Müesseset Er-Risâle – Beyrut*, Baskı 1, H1412 – 1992.

İbn El-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali B. Ebu'l-Kerem Muhammed B. Muhammed B. Abdülkerîm B. Abdilvâhid Eş-Şeybânî El-Cezrî, İzzeddin B. El-Esîr (V.H 630.), "El-Kâmil Fî Târih", Tah.: *Ömer Abdüsselam Tedmürî, Dâr El-Kitâb El-Arabî, Beyrut*, 1. Baskı, 1997.

İbn El-Kayyim El-Cevziyye, Muhammed B. Ebi Bekir, Nebî'nin Tıbbı, 2. Baskı, Hazırlayan: Seyyid El-Cemili, *Dar El-Kitab El-Arabi, Beyrut*, 1993.

İbn El-Kazruni, Şeyh Zahirüddin Ali B. Muhammed El-Bağdadi, Bilinen Adıyla B. El-Kazruni, "Tarihin Özeti, İlk Zamanlardan Emevilerin Sonuna Kadar", Haz. Mustafa Cevad, Dizin Hazırlayan: Salim El-Alusi, *Genel Kültür Müdürlüğü, Bilgi Bakanlığı, Bağdat*, 1970.

- İbn Fâris, Ahmed Bin Fâris B. Zakarîyâ El-Kuzvînî Er-Râzî, Ebû'l-Hüseyin (H 395), "Mu'cem Mukâyis El-Luğa", Thk: *Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâr El-Fikr*, 1399 /1979.
- İbn Habîb, Ebu Ca'fer Muhammed B. Habîb B. Ümeyye B. Amr El-Hâşimî El-Bağdâdî, Vefatı 245 H, El-Mühber, *Hazırlayan: Dr. Eilzah Lichtenschteiter, Yayıncı: Dar El-Afak El-Cedîde, Beyrut*.
- İbn Haldûn: Abdurrahman Bin Haldûn (H 732 - 808), "El-İbar Ve Dîvân El-Mubteda Ve'l-Haber Fi Tarih El-Arab Ve'l-Berber Ve Men A'serahum Min Zevî's-Şân El-Ekber", Düzenleme: A. Halil Şehâde, Denetleme: Dr. Suheyl Zakar, *Dâr El-Fikr, Beyrut, 1. Baskı, 1401 – 1981*.
- İbn Hallekân, Ebu'l-Abbas Şemseddîn Ahmed B. Muhammed B. İbrahim B. Ebu Bekr İbnü Hallekân El-Bermekî El-İrbilî (681 H.), "Vefeyâtü'l-A'yân Ve Enbâü Ebnâü'z-Zemân", Ed. İhsan Abbas, *Dâr Sâdir – Beyrut, 1900*.
- İbn Hemdûn, Muhammed B. El-Hasen B. Muhammed B. Ali B. Hemdûn, (V. 562), *Et-Tezkire El-Hemdûniyye, Dâr Sâdir, Beyrut, 1. Basım, 1414*.
- İbn Hübel, Ali B.. Ahmed (V. 610-1213), "El-Muhtârât Fi't-Tıb", *Haydarâbâd Ed-Deccen 1943*.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail B .Ömer B. Kesir El-Kureşî El-Basrî Daha Sonra Ed-Dımaşkî (V. 774 H), "El-Bidâya Ve'n-Nihâya", Tah: Abdullah B . Abdulmuhsin Et-Türkî, *Dâr Hicr, Riyad, 1. Baskı, H 1418– 1997*.
- İbn Kutayba: Ebû Muhammed Abdullâh B. Müslim B. Kutayba Ed-Dînevî (H 276), "Haberlerin Kaynakları", *Dârü'l-Kitâb El-İlmî - Beyrut, 1418*.
- İbn Menzur, Muhammed B. Mikrem B. Ali, Ebu'l-Fadl, Cemaluddin B. Menzur El-Ensari Er-Ruvi Fı'a El-İfriki (V. H 711.), "Lisan El-Arab", Notlar: El-Liyazci Ve Diğer Dil Bilimcileri, 3. Baskı, *Dar Sader – Beyrut, 1414*.
- İbn Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed B. İshak B. Muhammed El-Verâk El-Bağdâdî (V. H 438), "El-Fihrist", Müz., İbrahim Ramazan, *Dâr El-Maârif, Beyrut, 1997*.
- İbn Tagrîbirdî, Yûsuf B. Tagrîbirdî B. Abdullâh Ez-Zâhirî El-Hanefî, Ebu'l-Mehâsen, Cemâleddîn (V.H 874.), "En-Nücûm Ez-Zâhire Fî Mülûk Mısır Ve'l-Kâhire", *Kültür Ve Milli İrşad Bakanlığı, Dâr El-Kütüb, El-Kâhire, C.3, S.295*.

- İbn Teğrîdî El-Berdî, "Mevrîd El-Lutâfe Fî Men Vâlî Es-Sultanâ Ve'l-Hilefâ", Yusuf B. Teğrî Berdî B. Abdullâh Ez-Zâhirî El-Hanefî, Ebû'l-Muhâsin, Cemâluddîn (V.H 874.), Tahkik: *Nâbil Muhammed Abdülazîz Ahmed, Dâr El-Kütüb El-Misriye – Kahire.*
- İbnü'l-Cevzi, Cemalüddin Ebu'l-Ferac Abdurrahman B. Ali B. Muhammed El-Cevzi (H 508-597 _ M1114-1201.), "El-Muntezim Fi Tarikhil-Müluk Ve'l-Ümem", Tah. Muhammed Ve Mustafa Abdulkadir Ata, *Darü'l-Kütübil-İlmiyye Yayınevi, Beyrut, 1992.*
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen Ali B. Ebi'l-Kerem Muhammed B. Muhammed B. Abdülkerim, "El-Kamil Fit-Tarih", Tah. *Ömer Abdulsalam Tedmuri, 1. Baskı, Darü'l-Kitabil-Arabi Yayınevi, Beyrut, 1997.*
- İbnü'l-İmâd El-Hanbelî, Abdülhay B. Ahmed B. Muhammed İbnü'l-İmâd El-Akrî El-Hanbelî, Ebû'l-Felâh (V.M 1089), "Şezerâtüz-Zehâb Fî Ahbâri Men Zeheb", Tahkik: Mahmud El-Arnâût, *Dâru İbn Kesîr, Şam – Beyrut, 1. Baskı, 1406 – 1986.*
- İbnü't-Tıktakâ, Muhammed B. Ali B. Tabâtabâ İbnü't-Tıktakâ Olarak Bilinir (V.H 709.), "El-Fahrî Fî El-Âdâb Es-Sultâniyye Ve'd-Düvel El-İslâmiyye", Tah. Abdülkadir Muhammed Mayyû, *Dâr El-Kalem El-Arabî, Beyrut, 1. Baskı, 1418 /1997.*
- İbnü'l-Cevzi: Cemâluddîn Ebu'l-Ferac Abdurrahman Bin Ali Bin Muhammed El-Cevzi (V. H 597), "Zâdü'l-Mesîr Fî İlmi Et-Tefsîr", Editör: Abdürrezzâk El-Mehdî, Yayıncı: *Dârü'l-Kitâb El-Arabî – Beyrut, 1. Baskı – 1422.*
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali İbnü Ebi'l-Kerem Muhammed İbnü Muhammed İbnü Abdülkerim İbnü Abdülvâhid Eş-Şeybânî El-Cezrî, İzzeddin İbnü'l-Esîr (. H 630), "El-Lubâb Fî Tehzîbi'l-Ensâb", *Nâşir: Dâr Sâdir, Beyrut.*
- İbnü'l-Esîr, Mubârek Bin Muhammed B. Abdülkerîm Bin Abdülvâhid Eş-Şeybânî El-Cezrî Ebu's-Saâdât (V. 606-1209), "Câmi' El-Üsûl Min Ahâdîth Er-Resûl", Tah: Muhammed *Hâmid El-Fakî, 2. Baskı, Dâr İhyâü't-Türâî El-Arabî, Beyrut, 1980.*
- İbnü'l-İbri, Grigoryos (Doğumu Sırasındaki Adı Yuhanna) İbn Ahron (Veya Harun) B. Toma El-Malati, "Tarikh Muhtasar Ed-Devul", Tah.: *Anton Salhani El-Yasu'i, 3. Baskı, Dar Eş-Şark, Beyrut, 1993.*
- İbnü'l-İmâd, "Şezârâtü'z-Zehab Fî Ahbâri Men Zeheb", *Haz: Mahmud El-Arnâût, Dar B. Kesîr, Beyrut, 1. Baskı, 1406 – 1986.*

- İbnü'l-Vardî, Ömer B. Mez'fer B. Ömer B. Muhammed B. Abi'l-Füra, Ebu Hafs, Zeynüddin İbnü'l-Vardî El-Ma'rî El-Kindî (V. 749), "*Târîh İbnü'l-Vardî*", *Darü'l-Kütüb El-İlmiyye - Beyrut*, H 1417 – 1996.
- İbnü'n-Neccâr, Ebu Bekir Ahmed B. Ali Bin Sâbit B. Ahmed B. Mehdi El-Hatîb El-Bağdâdî, V. 463, "Zeyl Târîh Bağdat", *Darü'l-Kütüb El-İlmiyye - Beyrut*, Çev. *Mustafa Abdülkadir Ata*, 1. Baskı 1417.
- İbnü't-Tıktakî (V.H 709), El-Fahrî Fî'l-Âdâbi's-Sultâniyye Ve'd-Düvelü'l-İslâmiyye, Editör: Abdülkâdir Muhammed Mayyo, *Yayıncı: Dârü'l-Kalem El-Arabî, Beyrut*, 1. Baskı, 1418 – 1997.
- İsmâ'îl B. Abâd Es-Sâhib Ebû'l-Kâsim, "El-Muhît Fî'l-Luğa", Nâşir: *Âlem El-Kitâb – Beyrût*, C. 1, 1414 -1994.
- Kahele, Ömer Rıza, "Mu'cemu'l-Mu'allifîn", *Maktabetü'l-Müsnâ - Beyrut, Dar İhyai't-Türâsü'l-Arabî*.
- Kılâcî, Muhammed Revâs Ve Diğerleri, Mu'cem El-Luğa El-Fukahâ, Dâr En-Nefâis, *Beyrut*, 2. Baskı, 1408 – 1988.
- Kristensen, Athar, "Sasaniler Döneminde İran", Çev. Yahya El-Haşab, Rev. Abdülvahab Azam, *Daru'n-Nahda Arapça, Beyrut*.
- Kudâme Bin Câfer, "Ed-Devâvîn Min Kitâb El-Harâc Va Sınâat El-Kitâbe", Tahkik *Mustafa El-Hayârî, Neşr Bed'âm Min El-Câmi'a El-Urduniyye*.
- Metz, Adem "El-Hadâratü'l-İslâmiyye Fi'l-Karni'r-Râbi' El-Hicrî", Tercüme Muhammed Abdülhâdî Ebu Rîde 2008, Takdim Mustafa Lübîb Abdülğanî, (El-Merkezü'l-Kavmî Li't-Tercüme, El-Kâhire,).
- Miskeveyh, Ebu Ali Miskevey Er-Razi (H 320-421.), "Tecaribü'l-Ümem Ve Teakibü'l-Hemem", Tah. Dr. Ebu'l-Kasım İmami, 1. Baskı, *Sürüş Yayınevi, Tahran*, 2002.
- Mu'cemu'l-Luğa El-Arabiyye Bi'l-Kâhire, "El-Mu'cem El-Vasît", *Dârü'd-Da've, Beyrut*.
- Muhammed Cemal, Surûr, Türklerin Etkisi Döneminden 5. Hicrî Yüzyılın Ortasına İslam Medeniyeti Tarihi, Dâr El-Fikr El-Arabî, 2005, *Kahire Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi*.
- Muhammed, B. Abdurrazak B. Muhammed, "El-Muktabis" *Dergisi*, H 1372, Sayı 18, M 1907, Şam.

- Mustafa Ve Diğerleri, "*Mücemü'l-Vesît*", *Daru'd-Da've, İstanbul*, 1989.
- Ömer, Ahmed Muhtar Abdülhamîd, (V.H 1424.), "*Mücemmaü'l-Lûğati'l-Arabîyyeti'l-Mu'âsıra*", 1. Baskı *Âlem El-Kitâb, Kahire*, 2008.
- Paşa, Hasan, "Fünûn El-İslâmîyye Ve'l-Vazâif Alâ El-Esâr El-Arabîyye", *Dâr En-Nehezâ El-Arabîyye, El-Kâhire*, 1965.
- Said, Ömer Ahmed, "El-Emâre El-Hamdaniyya Fi'l-Musul Va Devrühâ Fi'l-Tasaddî Li'l-Büveyhîyîn (H 334-380) / (M 945-990) ", *Musul Üniversitesi, Derasat Musulia Dergisi, Irak, Sayı 46*, 2017.
- Sâlih Bin Fawzân B. Abdullâh El-Fawzân, "İ'Ânetü'l-Müstefid Bi Şerh Kitâb Et-Tevhîd", *Yayıncı: Muessese Er-Risâle, 3. Baskı*, 1423/2002.
- Sedad, Abdülğafûr, "Tıb El-Uyun Fî'l-Hađâret El-Arabîyye El-İslâmîye", *Tez Sunuldu İlâ Mu'heddü't-Târih El-Arabî Ve't-Türât El-İlmî, Bağdat*, 2009.
- Selâm, Hûriye Abdü's-Selâm, "El-Hayâtu'l-İctimâ'îyye Fî'l-'Irâk Zemn El-Bûyehîyîn", *Dâr El- 'Âlem El-Arabî, El-Kâhire* 2009.
- Sezgin, Dr. Fuad Sezgin, "Târîhü't-Turâsi'l-Arabî - Ulûmu'l-Kur'ân Ve'l-Hadîs - Et-Tedvînü't-Târîhî", Arapça'ya Çeviren: Dr. Mahmud Fahmî Hicâzî, Denetleyen: Dr. Arife Mustafa Ve Diğerleri, Fihristi Yeniden Oluşturan: Dr. Abdülfettâh Muhammed El-Halû, *İmam Muhammed B. Suud İslâm Üniversitesi*, 1411 - 1991.
- Sıbtu İbnü'l-Cevzi, Şems Ebu'l-Muzaffer Yusuf B. Kazoğlu B. Abdullah (Sıbtu İbnü'l-Cevzi Olarak Meşhur) (H 581-654.), "Meretü'z-Zaman Fi Tavarihu'l-A'yan", Tah. Mar Rihavi, 1. Baskı, *Er-Risaletü'l-Alemyye, Şam*, 2013.
- Sürûr, Muhammed Cemâleddîn, "En-Nevfûz El-Fâtîmî Fî Bilâdi's-Şâm Ve'l-İrâk", *Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire*, 1952.
- Şentâvî, Muhammed Türkî Muhammed, "El-Musâdirât Fi'l-Asri'l-Abbâsî", Dr. Muhammed İsâ Sâlihîye Danışmanlığında Yüksek Lisans Tezi, *Yarmuk Üniversitesi*, 1994.
- Tâha, Hüseyin Abd El-Aâl Hüseyin, "Bağdat'ta Bûyeh Dönemi Adaleti (334-447/945-1055)", *En-Nevebğ El-Fikr Şirketi, 1. Basım*, 2009, Kahire.
- Tals, Muhammed Esad Tals, "İslam'da Eğitim Ve Öğretim", *Hindavi Eğitim Ve Kültür Vakfı*, 2012.

- Tülfah, Mudır Adnan, "Es-Sutlatu'l Halifetü'l Abbasi Fî Hukbetü'l Heymeni'l Büveyhi"(343- 447 / 946-1055)", *Arap Üniversiteleri Birliği Edebiyat Dergisi*, C. 6, Sa. 2, 2009.
- Vahidi, Muhammed Farid, "14. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Bilgiler", C. 1, *Darü'l-Maarif*, 3. Baskı, 1971.
- Vecdi, Muhammed Farid, "Dairetü Mea 'rifü El-Karnü İşrîn", *Dar El-Fikr*, Beyrut.
- Vefâ, Muhammed Ali, "El-Hilâfetu'l-Abbâsiye Fî Ahdî't-Tesallüti'l-Büveyhi", *El-Mektebu'l-Câmi'î El-Hedîs*, Kahire, 1991.
- Yâkût El-Hamavî, Şehâbü'd-Dîn Ebû 'Abdullâh Yâkût B. 'Abdullâh Er-Rûmî El-Hamavî (H 626), *Mu'cemü'l-Büldân*, Dâru Sâdir, Beyrut.
- Yâkût El-Hamavî, Şehâbü'd-Dîn Ebû Abdullâh Yâkût B. Abdullâh Er-Rûmî El-Hamavî, Vefat 626H, "İrşâdü'l-Arîb İlä Ma'rifeti'l-Edîb", Haz. İhsan Abbas, *Dâr El-Garb El-İslâmî*, Beyrut, C.1,H 1414 – 1993.
- Zerkelî, Hayreddin B. Mahmud B. Muhammed B. Ali B. Fâris, Zerkelî Ed-Dimaşkî (H 1396), "El-A 'lâm", *Yayıncı: Daru'l-İlm Li'l-Melayin*, Beyrut, 15. Baskı, 2002.

EKLER:-

Birinci Ek:

Halife el-Muti Li-llah'ın, Başkadı Ebû'l Hasan Muhammed b. Muhammed b. Salih b. Ümmü Şeyban el-Hâşimî'ye olan vekaleti:⁷⁶⁶

Allah'a itaat eden halife Abdullah, Muhammed b. Salih el-Hâşimî'ye, el-Mansur şehri ve Batı kısmındaki Şark şehri, Bağdat'ın Batı ve Doğu kısmı, Kûfe, Fırat'ın doğu kısmı, Dicle, Diyar Bakır, Musul, Mısır ve bu bölgelerin tüm işlerini yürütmesi için davette bulundu. Ayrıca Kûfe'de Abbâsîlerin temsilciliği için seçtiği şey üzerinde denetimde bulunma, bütün bu işleri ve başkadılık görevini, yöneticilerin durumlarını düzeltme, tüm bölgelerden, şehirlerden ve krallıkla ilgili ülkelerden yürürlükte olan emirleri inceleme görevini de üstlendi. Bu emirlerle, takdir edilen bir hediye veya yöntemle övülen birini onaylama, kınanan birinin yönetimini değiştirme, tüm topluluk için gözetlemede bulunma ve özel ve genel için tedbir alma hakkını da elde etti. Bilgiyle, iffet ve dürüstlikle tanınan biri olarak, ilimle yönlendirildi ve halk arasında bilgelik ve nezakette en üst seviyede kabul edildi. Dünyanın faydalarıyla bilgilenen, ahiretin selameti için neyin yararlı olduğunu bilen bir kişi olarak Allah'ın takvasını emrediyor. Bu, koruyucu cennettir. Yaptığı her işte Allah'ın kitabını rehber edinmesi, ona göre hüküm ve karar vermesi emredilir. Allah'ın Resulü Muhammed'in sünnetini hedef alarak ve onu örnek alarak hareket etmesi, cemaate saygı göstermesi, doğru imamların yolundan gitmesi, kitap, sünnet ve icma bulunmayan konularda kendi ictihadını kullanması emredilir. Kadılık meclisine, bilgi ve görüşüyle öne çıkan birini katması, iki taraf arasında eşit davranması, her birine hak ettiği adaleti sağlaması, zayıfın haksızlıktan korunmasını sağlaması ve güçlünün taraf tutmaması için çalışması emredilir. Yardımcılarına, sağlıklı kişilere ve güvendiği eminlere denetimde bulunma; hatalı hareketlerden ve yasaklanmış kazançlardan kaçınma hakkını da elde etti. Bu konuda uzun konuşmalar yapılmıştır⁷⁶⁷.

⁷⁶⁶ Ibn el-Cevzî, a.g.e , s 222

⁷⁶⁷ El-Hemedânî, a.g.e , s 213

İkinci Ek:

Halife el-Muti Li-llah döneminde Bağdat'ta adliye daireleri ve kadılık görevini üstlenenlerin listesi.⁷⁶⁸

Abbasi Halifesi	Büveyhi Emiri	Kâdi'l-Kudât	Mansura Şehri Dairesi	Şarkiyye Dairesi	Bağdat'ın Doğu Kesimi Dairesi
El-Muti Li-llah (H: 334-363 / M: 945-973)	Muizzüddeve el-Büveyhi (H: 343-356 / M: 966-973)	Ebu's-Saib el-Hamadani (H: 335 / M: 946)(	Muhammed İbn Salih İbn Um Şeyban (H: 334 / M: 945)	Ebu Tahir el-Zuhli Muhammed İbn el-Hüseyn İbn Ebu el-Şuarib (H: 334-335 / M: 945-946)	Ebu's-Saib Utbe el-Hamadani Muhammed bin Salih el-Haşimi
		Ebu'l Abbas İbn Abdullah İbn Ebi eş-Şevarib (H: 350-352 / M: 961-963)			
		Ebu Muhammed Abdullah (H: 360-363 / M: 970-973)		Ahmed b. Ma'ruf (H: 365 / M: 975)(	Bağdat'ın Doğu Tarafının Geri Kalanı Dairesi İbn Ma'ruf Ebu Bekr Ahmed b. Siyar (H: 365-390 / M: 966-999) Ebu Said el-Sirafi (H: 360 / M: 970)
					Daru Sultan Dairesi: İbn Ma'ruf (H: 357 / M: 967) Ebu Bekr b. Siyar (H: 358 / M: 968)

⁷⁶⁸ Tâha, Hüseyin Abd el-Aâl Hüseyin, *Bağdat'ta Bûyeh Dönemi Adaleti (334-447/945-1055)*, en-Nevebğ el-Fikr Şirketi, 1. Basım, Kahire 2009s.365-366

Üçüncü Ek:

Abbasid dönemindeki polis şeflerinin isimleri; er-Rahmuni kendi kitabında (s. 317-355) "Polis Şefleri" tablosunu ve Dradka "Polis Sistemi" kitabının 14. cildinde, s. 103'te 363 Hicri yılına kadar olan polis şeflerinin isimlerini içeren bir tabloyu sunmuştur.

Halife	Başkent	Polis veya Muhafız Başkanının Adı:	Kaynak
El-Mustekfi billah (Hicri: 333-343)	Bağdat	Ahmed bin Cafer en-Nakib Musa bin İmran İsfahar Said bin Hafif es-Semerikandi	el-Kâmil fit-Târih, Cilt 8, s. 425 el-Uyun ve'l-Hadâik, Cilt 4, s. 174 el-Uyun ve'l-Hadâik, Cilt 4, s. 174
El-Muti Li-llah (Hicri: 343-363)	Bağdat	El-İbraâci Ebu'l-Abbas İbn Hakan Bekbek, Türklerin Nakibi	el -Kâmil fit-Târih, Cilt 8, s. 509 Tekmile't-Taberi, Cilt 11, s. 363 el -Kâmil fit-Târih, Cilt 8, s. 509

Dördüncü Ek:

Kâdı Muhammed bin Ubeyd Ma'ruf'un⁷⁶⁹ ahitnamesi:

Allah'a karşı takvayı, hem zahirde hem bâtında, hem gizli hem aşikâr olarak emreder. Zira bu, sıkı bir kale, güvenilir bir sığınak ve şeytanın kötü düşüncelerinden koruyan bir zırhtır. Ahirette en iyi azık, dünyada ise en iyi donanımdır. Kim bu takvanın bağlarına sarılır ve onunla sağlam bir şekilde yerleşirse, doğru yolda ilerler, en iyi metodla yönlendirilir, kurtuluşun gerçek yolu üzerinde yürür ve hem hayatta hem ölümden bu yönlendirmeyi tamamlar. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “Şüphesiz Allah, takva sahibi olanlarla ve iyilik yapanlarla beraberdir.”⁷⁷⁰

Ona, Kuran'ı anlayarak okuma, ayetlerini düşünerek, mucizelerine saygı göstererek, apaçık delillerini düşünerek, doğru emirlerini takip ederek, doğru öğütleri dinleyerek, kesin hükümlerine göre hareket ederek ve onun hükümlerini gerçekleştirerek emreder. Zira Kur'an, gerçeğin direğidir, doğruluğun yoludur, mükâfatın müjdecisidir, cezanın uyarıcısıdır, karanlıkta aydınlatandır, yanıltmadan kurtaran liderdir ve tartışma sırasında en üstün olanıdır. Ayetlerle batılın önünde ve arkasında yok edildiği, bilge ve övülen birinden indirilmiştir.

Ona, Peygamberimiz Hz Muhammed'in sünnetlerini, onun izlerini, hadislerini ve haberlerini incelemeyi, insanlara teşvik ettiği şeylere uygun hareket etmeyi, onunla ilgili korktuğu şeylere yönelmeyi, onun hükümlerine ve öğütlerine ulaşmayı, onun karakteri ve özellikleri ile uyum içinde olmayı emreder. Kim onun emirlerine uyarsa, onun yasaklarından kaçınırsa güvende olur ve şöyle der: “Size Peygamber'in verdiği şeyi alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının ve Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın cezası şiddetlidir.”⁷⁷¹

Ona, dini bilen kişilerle oturması, fıkıh ve anlayış sahibi olanlarla ders çalışması, onlara danışması ve onların görüşlerini alma konusunda emir verildi. Çünkü danışma, akılların ürünüdür ve doğruya ulaşmanın yoludur. Allah, en mükemmel

⁷⁶⁹ İbn Hemedün, Muhammed b. el-Hasen bin Muhammed b. Ali b. Hemedün, (v. 562), *et-Tezkire el-Hemdüniyye*, (Dâr Sâdir, Beyrut 1414), , s 353-s.373

⁷⁷⁰ en-Nahl, / 128

⁷⁷¹ el-Haşr ,/ Ayet 7

varlık olan elçisine danışmayı emretti ve şöyle dedi: "Onlara işlerinde danış. Eğer bir karar verirsen, o zaman Allah'a tevekkül et. Allah, tevekkül edenleri sever."⁷⁷²

Halkın ona erişebilmesi için kapılarını açması, adaleti temsil eden tüm engelleri kaldırması, tarafları eşit bir şekilde dinlemesi ve onlara eşit muamelede bulunması emredildi. Çünkü Allah, bu ilkeyi adaletin temeli ve eşitliğin ölçüsü olarak belirlemiştir. Allah şöyle buyurmuştur: "Birisi zengin, diğeri fakir olursa, Allah onlara daha yakındır. Bu yüzden arzularınıza uyarak adaletten sapmayın. Eğer diliniz sürçer ya da çekimser kalırsanız, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır." ⁷⁷³

Eğer iki kişi onun huzuruna gelir ve aralarında bir anlaşmazlık olursa, bu anlaşmazlığın çözümü için öncelikle Kur'an'a başvurması, eğer Kur'an'da böyle bir hüküm bulamazsa sünnete ve sonra da Müslümanların icma'ına başvurması emredilmiştir. Eğer icma' da bulamazsa, o konuda kendi ihtihadında bulunmalıdır. Allah'ın Kitabı'na sıkıca bağlanan kimse doğru yolu bulmuş, sünnete uyan kimse kurtulmuş ve ihtihad yapan kimse affedilmiştir. Allah gerçeği söyler ve doğru yolu gösterir.

Ona, cezaların doğruluğunu teyit etmesi, şahitlerin adil olduğundan emin olması ve adaleti sağlamak için acele etmemesi ya da kararlarından geri durmaması emredildi. Allah, bu hükümleri sıkı kurallar olarak adlandırmıştır.

⁷⁷² Âl-i İmrân, / 159

⁷⁷³ Sûre en-Nisâ, Ayet 135

